

GIRIŞ

**Türkmenistanyň
Prezidenti
Gurbanguly
Berdimuhamedow:**

**Türkmen döwleti
bilim, ylym ulgamyny
ösdürmek üçin
mundan beýläk-de
serişde gaýgyrmaz.**

Türkmenistan Garaşsyzlygyny we Baky Bitaraplygyny alandan soň Täze Galkynyşlar we Beýik özgertmeler eýýamynda döwletimiz düýpli ykdysady özgertmelery uly üns berip, ykdysadyýetiň maliýe pudagyny hemde şonuň bilen aýrylmaz baglansykly bolan ätiýaçlandyryş hyzmatlaryna söwda bazarynda özgertme geçirmeklik möhüm ähmiýete eýedir. Ykdysady ýagdaýyň hemişe üýtgäp durmagy, ýurduň maliýe syýasatyndaky täze ülnüler bazar ykdysadyýetiniň esasy maliýe guramalarynyň biri bolup durýan ätiýaçlandyryş bazarynyň ähmiýetine täzeçe düşünilmegine güýçli itergi berdi.

Türkmenistanyň ykdysady, syýasy , we medeni taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasyna laýyklykda Ätiýaçlandyryşy iş ýüzüne geçirmeklik düýpli esaslandyrylýar.

Ätiýaçlandyryş bazarynda syýasy ätiýaçlandyryş diňe ykdysadyýetiň bir pudagy hökmünde ösdürmeklige esaslanman, eýsem onuň ykdysady we durmuş durnuklylygynyň esaslarynyň möhüm böleginiň biri hökmünde kabul edilmegine gönükdirilendir.

Türkmenistan bazar ykdysadyýetine geçmegi bilen ätiýaçlandyryş özbaşdak pudaga öwrüldi. Ätiýaçlandyryş edaralarynda buhgalter hasabynyň alynyp barlyşy hem özboluşly aýratynlyga eýedir. Bu pudakda ýöredilýän buhgalter hasaby we hasaplar meýilnamasy, onuň hasabaty senagat pudagynyň meýilnamasy bilen deňeşdireniňde aýratyn tapawutlanýar.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda buhgalter hasabynyň guralşy, onuň hasap meýilnamasy, hasabatynyň formalary göniden – göni ätiýaçlandyryşyň görnüşlerine, onuň iş meýilnamasyna gönükdirilendir. Ätiýaçlandyryş edaralarynda buhgalter hasaby ätiýaçlandyryşyň her bir görnüşi boýunça aýratyn gurnalandyr we olaryň her biri aýratyn hasapda durýarlar.

Ykdysadyýetiň bazar şertlerinde ätiýaçlandyryşyň hut özi ätiýaçlandyrylýanlary maliýe we durmuş babatynda düýpli özgertmelerden, dürli tebigy hadysalardan we ätiýaçlyklardan goramaga ukyply serişdeleriň birine öwrüldi.

Ýetirilen zyýanyň öwezine dolamklygyň , girdeýjileriň durnuklylygyny üpjün etmekligiň netijeli

guraly höküminde, ätiýaçlandyryşa bolan isleg gün – günden artýar. Bazar gatnaşyklarynyň töwekgelçilikli häsiýeti, kuwwatly ätiýaçlandyryjynyň, şol sanda, döwleti hem gyzyklandyryan ätiýaçlandyryş işiniň özleşdirilmegine we ösmegine ýardam berýär, täze ätiýaçlandyryş şertleriniň we önümleriniň emele gelmegine höwes döredýär. Türkmenistanyň Prezidenti bu işiň wajypdygyny göz önünde tutup, Türkmenistanda ätiýaçlandyryş ösdürmegiň mümkinçiliklerine aýratyn üns berýär. Ätiýaçlandyryşyň hukuk maýasyny döretmegiň, ýurdumyzda ätiýaçlandyryş işini ösdürmegiň esaslaryny goýan Türkmenistanyň “Ätiýaçlandyryş hakyndaky” kanunynyň 1992 – nji ýylda kabul edilmegi – de muňa aýdyň şaýatlyk edýär. Ykdysady ýagdaýyň özgerendigini göz önünde tutmak bilen, Türkmenistanyň Prezidenti 1995 – nji ýylda bu kanuna ep-esli derejede täzelenen görnüşini girizdi. Bu kanun häzirki wagytda ýurtda ätiýaçlandyryş işini düzgünleşdirýär.

Täze Galkynyşlar we Beýik özgertmeler eýýamynda ýurdumyzda halk hojalygynyň ähli pudaklarynda geçirilýän özgertmeler bazar ykdysady gatnaşyklarynyň netijesinde we netijeli halkara hyzmatdaşlyklarynyň esasynda ilatyň durmuş üpjünçilik derejesi ýokary bolan ykdysady taýdan ösen Türkmenistanyň gurulmagyna, onuň gülläp ösmegine gönükdirilendir.

“Ätiýaçlandyryş edaralarynda buhgalter hasaby” okuw kitaby “Buhgalter hasaby” kursunyň hereket edýän meýilnamasyna laýyklykda işlenip taýýarlanylady. Okuw kitaby ätiýaçlandyryş edaralarynda buhgalter hasaby boýunça ýokary hünärler hünärmentleri taýýarlamak zerurlygy göz önünde tutulyp ýazyldy. Bu okuw kitabynda ätiýaçlandyryş edaralarynda ulanylýan hasap meýilnamasynyň aýratynlygy, hasaba alyş resminamalarynyň görnüşleri, edara kärhanalaryň durmuş ätiýaçlandyryş boýunça hasaplaşygy, emläkleriň we şahsy ätiýaçlandyrmalaryň hasaby barada , girdeýjileriň we çykdaýjylaryň, peýdanyň paýlansynyň we ätiýaçlandyryş edaralarynda hasabyň beýleki aýratynlyklary barada giňişleýin maglumatlaryň, şekilleriň esasynda esaslandyrylyp ýazylyp beýan edildi we onuň düýpli ähmiýetli aýdyň açylyp görkezildi.

BÖLÜM 1 : ÄTIÝAÇLANDYRYŞ EDARALARYNDA BUHGALTER HASABYNYŇ GURALYŞYNYŇ ESASLARY.

1.1. Ätiýaçlandyryşyň ykdysady mazmuny we wezipeleri

1.2. Bazar ykdysadyýeti şertlerinde ätiýaçlandyryş edaralarynda ulanylýan hasap meýilnamasy

1.3. Ätiýaçlandyryş edaralarynda hasaba alyş resminamalaryň görnüşleri.

1.1. Ätiýaçlandyryşyň ykdysady mazmuny we wezipeleri

Türkmenistan öz Garaşsyzlygyny alandan soň beýleki pudaklar bilen bir hatarda ykdysady pudagy ösdürmäge hem uly üns berildi. Ykdysadyýetiň maliýe pudagyny hem-de şonuň bilen aýrylmaz baglansykly bolan ätiýaçlandyryş hyzmatlaryna özgertme geçirmeklik aýratyn üns berilýän meselä öwrüldi. Ykdysady ýagdaýyň hemişe üýtgäp durmagy, ýurduň maliýe syýasatyndaky täze ülnüler bazar ykdysadyýetiniň esasy maliýe guramalarynyň biri bolup durýan ätiýaçlandyryş bazaryna täzeçe düşünilmegine güýçli itergi berdi.

Bazar ykdysadyýetine geçilmegi bilen ätiýaçlandyryş özbaşdak pudaga öwrüldi. Ätiýaçlandyryşyň hut özi ätiýaçlandyrylýanlary maliýe

we durmuş babatynda düýpli özgertmelerden, dürli tebigy hadysalardan we betbagytçylyklardan ekologiki taýdan zyýanly önümçiliklerden goramaga ukyply serişdeleriň birine öwrülýär.

Ýetirilen zyýanlaryň öwezini dolmaklygyny, girdejileriň durnuklylygyny üpjün etmekligiň netijeli guraly hökmünde, ätiýaçlandyryşa isleg gün-günden artýar. Bazar gatnaşyklarynyň töwekgelçilikli häsiýeti, kuwwaty ätiýaçlandyryjyny, şol sanda, döwleti hem gyzyklandyryan, ätiýaçlandyryş işiniň özgerdilmegine we ösmegine ýardam berýär, täze ätiýaçlandyryş şertlerini we önümleriniň emele (gelmegine) getirilmegine höwes döredýär.

Bazar ykdysadyýeti ykdysady gatnaşyklaryň erkinligini aňladýar, bu gatnaşyklarda bolsa belli bir derejede töwekgelçilik ýüze çykýar. Bazar şertlerinde şol töwekgelçiliklerden näderjede goraglylygyna her kimiň özi jogap berýär, şonda kuwwatly ätiýaçlandyryş guramasy esasy hyzmatdaş bolup durýar. Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasy 1992-nji ýylyň awgust aýynyň 18-ne döredildi. Türkmenistanyň Prezidentiniň 1997-nji ýylyň ýanwar aýynyň 29-na çykaran № 3001-i karary bilen tassyklanan Türkmenistanyň döwlet ätiýaçlandyryş guramasy hakyndaky Düzgünnamasynyň 5-nji punktuna laýyklykda, “Türkmendöwletätiýaçlandyryşyň” ätiýaçlandyryş amallaryny resmileşdirmegiň we olaryň hasabyny ýöretmegiň tertibini bellemäge hukugy bardyr.

Şu düzgünnama laýyklykda Türkmenistanyň we beýleki döwletleriň bank edaralarynda “Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň” hasaplaşyk hem-de beýleki hasapnamalaryny açmaga we ýapmaga serişdelere hem-de emläge ygtyýar etmäge “Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň” üstüne ýüklenen wezipeleri amala aşyrmak üçin şertnamalary baglaşmaga hukugy bardyr.

Düzgünnamanyň 13-nji punktyna laýyklykda girdeýjiler (ätiýaçlandyryş tölegleri) bilen ätiýaçlandyryş öwezini dolmaly, ätiýaçlandyryş pullary, duýduryş çäreleri üçin ätiýaçlandyryş rezerwlerine, işleri ýöretmäge geçirilýän ätiýaçlandyryş möçberini tölemek üçin çykdaýjylaryň arasyndaky tapawut hökmünde kesgitlenilýän peýda, şeýle hem investision, araçyllyk hem-de beýleki işlerden alnan peýda Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň, maliýe-hojalyk işiniň netijeleriniň esasy umumylaşdyryjy görkezijisi bolup durýar.

Doly hojalyk hasaplaşygy we öz-özünü maliýeleşdiriş şertlerinde işleýän welaýatlardaky, etraplardaky we şäherlerdäki döwlet ätiýaçlandyryş guramalary hukuk tarap bolup durýarlar, olaryň bank edaralarynda hasaplaşyk we beýleki hasapnamalary bardyr, olar aýrybaşgalanan emläge eýedir, olaryň Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň jemlenen balansyna girýän özbaşdak balansy bardyr, olar öz adyndan hukuklara eýe bolup we jogapkärçilik çekip, sudlarda

(kazyýetde) hak işleýjiler hem-de jogap berijiler hökmünde çykyş edip bilerler.

1995-nji ýylyň Noýabr aýynyň 24-ne № 89-1 buýrugy bilen tassyklanан Ätiýaçlandyryşy hakynda Türkmenistanyň Kanunynyň IV bölüminiň (Ätiýaçlandyryş işine döwlet gözegçiligi) 30-nji maddasyna laýyklykda Ätiýaçlandyryş işine döwlet gözegçiligi Türkmenistanyň Maliýe ministrligi tarapyndan amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň ätiýaçlandyryş işine gözegçiligi boýunça esasy funksiýasynyň hatarynda hasaba alşy ýöretmegiň, hasabaty düzmegiň birmeňzeşligini üpjün etmek göz önünde tutulýar.

Ýokarda agzalan Kanunyň III bölüminiň (Ätiýaçlandyryş guramasynyň maliýe-ykdysady işi) 27-nji maddasyna (Ätiýaçlandyryş guramasynyň maliýe-ykdysady işiniň esaslary) laýyklykda ätiýaçlandyryş guramasynyň maliýe-hojalyk işiniň netijeleriniň umumy görkezijileri alnan peýdadyr, ol girdejiler (ätiýaçlandyryş tölegleri) bilen ätiýaçlandyryşyň öwezini dolmak, ätiýaçlandyryş ýa-da beýleki summalaryň tölegleri üçin çykdaýjylaryň, duýduryş çärelerine, ätiýaçlyk rezewlerine, iş ýöretmäge göýberilýän geçirmeleriň arasyndaky tapawutdyr, şeýle hem investisiýa we dellalçylyk işinden alnan peýdadyr.

Ätiýaçlandyryş guramalarynyň býüjetiň hasabyna geçirýän salgytlary we beýleki hökmany

tölegleri töländen soňra alýan peýdasy onuň öz ygtyýarynda galýar.

«Ätiýaçlandyryş işi» hakyndaky Kanunyň 29-nji maddasyna (Merkezleşdirilen ätiýaçlandyryş) (fondy-gaznasy) laýyklykda ätiýaçlandyryş guramalary ätiýaçlandyryş töleglerinden serişdeleriň bir bölegini tutup galmak ýoly bilen merkezleşdirilen ätiýaçlandyryş goruny döredýärler.

Bu gorun serişdeleriň köpçülikleýin häsiýete eýe bolan adatdan daşary wakalaryň bolan halatlarynda, ätiýaçlandyrylýanlaryň öňündäki borçnamalaryny ýerine ýetirmek üçin, olaryň bar bolan pul serişdeleri we aktiwleri ýetirilen bolmadyk ýagdaýynda maliýe kömegini bermäge niýetlenendir.

Merkezleşdirilen ätiýaçlandyryş goruny döretmegini we ulanmagyň tertibi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti bilen ylalaşyp ätiýaçlandyryş işi üçin döwlet gözegçiligi guramasy tarapyndan kesgitlenilýär.

Türkmen döwlet ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş bazarında belli bolan emläk, şahsy jogapkärçilik diýen ýaly töwegelçikleriň ählisinden ätiýaçlandyrmak işlerini amala aşyrýar we şu gün öz müşderylerine 40 görnüşden gowrak ätiýaçlandyryşy, şol sanda hökmany ätiýaçlandyryşyň 5 görnüşini teklip edip boýar.

Türkmen döwlet ätiýaçlandyryş Türkmenistanda ätiýaçlandyryşyň kämilleşdirilmeginde özüniň töleýiş ukybynyň artyrylmagyna we miliýe taýdan

durnuklylygyna ösdürilmegine gönükdirilen sýýasaty yzygiderli alyp barýar. Gazanlýan ätiyaçlandyryş baýraklarynyň 60 göterimden gowragy ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemekligi amala aşyrmaga we ätiyaçlandyryş öwezini dolmaklyga gönükdirilen ätiyaçlandyryş gorlaryna gönükdirilýär.

Türkmenistanda hökmany ätiyaçlandyryşyň 5 görnüşi hereket edýär:

1. Türkmenistanyň harby gullukçylaryň we harby borçlylaryň içeri işler edaralarynyň ýolbaşçy we esger düzümindäki adamlaryň hökmany döwlet şahsy ätiyaçlandyryşy.

2. Ulaglaryň ähli görnüşleriniň ýolagçylarynyň, howa ulagynyň ekipažlarynyň agzalarynyň, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň işgärleriň hökmany döwlet ätiyaçlandyryşy.

3. Awtoulag serişdeleriniň we eýeleriniň (gatnadyjylaryň) üçünji taraplaryň önündäki raýat jogapkärçiligiň hökmany döwlet ätiyaçlandyryşy.

4. Ýokary töwekgelçilikli önümçilik şertlerinde işleýän işgärleriň betbagtçylykly hadysalardan we hünär kesellerinden hökmany şahsy ätiyaçlandyryşy

5. Türkmenistanyň gümrük gulluklarynyň düzümindäki adamlaryň hökmany döwlet şahsy ätiyaçlandyryşy.

Meýletin ätiýaçlandyryşyň görnüşleri:

1. Awtoulag serişdeleriniň meýletin ätiýaçlandyryşy
2. Raýatlaryň eýeçilik hukugyna degişli bolan öýleriň meýletin ätiýaçlandyryşy
3. Kärhanalaryň emläginiň meýletin ätiýaçlandyryşy
4. Öý emläginiň meýletin ätiýaçlandyryşy
5. Ýekebara zähmet işi bilen meşgullanýan raýatlaryň emläginiň meýletin ätiýaçlandyryşy
6. Oba hojalyk kärhanalarynyň emläkleriniň meýletin ätiýaçlandyryşy
7. Oba hojalyk ekinleriniň we köp ýyllyk agaçlaryň meýletin ätiýaçlandyryşy
8. Ulag serişdeleriniň meýletin ätiýaçlandyryşy
9. Gurluşyk-gurnaýyş işleriniň meýletin ätiýaçlandyryşy
10. Işe girizilenden soňky kepillik borçnamalarynyň meýletin ätiýaçlandyryşy
11. Gurluşyk-gurnaýyş işlerinde üçünji taraplaryň önündäki jogapkärçilikleriň meýletin ätiýaçlandyryşy
12. Ýükleriň meýletin ätiýaçlandyryşy
13. Burawlaýyş işleriniň meýletin ätiýaçlandyryşy
14. Hereket edýän enjamlaryň meýletin ätiýaçlandyryşy
15. Howa gämileriň meýletin ätiýaçlandyryşy
16. Deňiz we derýa (suw) gämileriniň meýletin ätiýaçlandyryşy
17. Raýatlara degişli jaýlaryň meýletin ätiýaçlandyryşy

18. Maşynlaryň döwürmeginden meýletin ätiýaçlandyryşy
19. Raýatlara degişli mallaryň meýletin ätiýaçlandyryşy
20. Ekologiýanyň meýletin ätiýaçlandyryşy
21. Halkara ýükleri daşayan ýük daşajyklaryň raýat jogapkärçiliginiň meýletin ätiýaçlandyryşy
22. Hasaplaýyş, durmuş we orgtehnikanyň ulgamyny, aragatnaşyk serişdelerini we işlenen maglumatlaryň meýletin ätiýaçlandyryşy
23. Hasaplaýyş tehnikasynyň we elektron orgtehnikanyň hatardan çykmak halatynyň meýletin ätiýaçlandyryşy
24. Raýat jogapkärçiliginiň meýletin ätiýaçlandyryşy
25. Hünär jogapkärçiliginiň meýletin ätiýaçlandyryşy
26. Betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyryşy
27. Ýolagçylaryň betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyryşy
28. Ömri toparlaýyn betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyryşy
29. Bank goýumçylarynyň goýum boýunça betbagtçylykly hadysalardan meýletin ätiýaçlandyryşy
30. Ömrüň garyşyk meýletin ätiýaçlandyryşy
31. Ömrüň sebitleýin meýletin ätiýaçlandyryşy
32. Çagalaryň meýletin ätiýaçlandyryşy
33. Nikalaşygy meýletin ätiýaçlandyryşy
34. Ömrüň ömürlük ätiýaçlandyryşy

35. Gezellençleri-syýahatçylary we olaryň goşlarynyň
betbagtçylykly hadysalardan meýletin
ätiýaçlandyryşy
36. Syýahat döwründe saglygyň meýletin
ätiýaçlandyryşy
37. Okuwçylary betbagtçylykly hadysalardan
meýletin ätiýaçlandyryşy

Ätiýaçlandyryş- şahsy we hukuk taraplaryň ätiýaçlandyryş guramasyna töleýän ätiýaçlandyryş tölegleriniň hasabyna döredilýän we belli bir wakalar (ätiýaçlandyryş halatlar) ýüze çykan ýagdaýynda ätiýaçlandyryş tölegini amala aşyrmaklyga niýetlenen pul serişdelerini we beýleki gollary emele getirýän “şahsy we hukuk taraplaryň emläk we gaýry bähbitlerini ” goramaklyga gönükdirilen yzygiderli gatnaşykdyr.

Ätiýaçlandyryşyň ykdysady mazmunyny kesgitlemek üçin, onuň ütünliklerini üpjün edýän esasy maksatlaryna we wezipelerine ýüzlenmek ýeterlikdir,

Ätiýaçlandyryşyň esasy maksady ätiýaçlandyryş hasabatlary diýip atlandyrylýan netijeleri oňaýsyz ýa-da oňaýly wakalaryň netijesinde ýüze çykýan hadysalardan önümçiligiň, gaýry jemgyýetde bähbitler işleriň bökdenceşsizligini gazanylan sepgitde ýa-da belli bir derejede saklanylmagyny hem-de kadaly girdeжилigi, adam ömrüniň ösüş derejesini we durmuşyň

durnuklylygyny üpjün etmekden ybaratdyr. Ätiýaçlandyryşyň bu maksadyna hojalyk gatnaşyklarynyň subýektleriniň raýatlaryň nukdaý nazary bilen garanyňda ätiýaçlandyryşy olaryň emläk bähbitlerini haýsy hem bolsa bir garaşylmadyk, howply ýa-da durmuş derejesini peseltmäge ukyply tötänleýin hadysalardan (töwekgelçilikden) gorap biljek gural hökmünde göz önünde getirmek bolar.

Hukuk we şahsy taraplaryň emläk bähbitlerini goramaklyk (ätiýaçlandyryş şertnamasy esasynda) tötänden ýüze çykan oňaýsyz hadysa netijesinde ykdysady taýdan ýetirilen zyýanyň, emläk ýitgisiniň ýa-da ýok edilmeginiň saglyga, zähmet ukyplylygyna ýetirilen zyýanyň – adymyň heläk bolmagy bilen üçinji tarapa ýetirilen zyýanyň öwezini dolamakdan ybaratdyr. Ondan başgada, şahsy taraplaryň bähbitlerini goramaklyk ätiýaçlandyryş guramasy tarapyndan ätiýaçlandyryş şertnamasy esasynda olara belli bir ýaşa ýetenligi ýa-da şertnamada göz önünde tutulan wakanyň (ätiýaçlandyryş hasabatynyň) ýüze çykmagy, möhletin dolmagy bilen baglylykda ätiýaçlandyryş pul möçberini amala aşyrmakdan ybaratdyr.

Hukuk we şahsy taraplaryň emläk bähbitleriniň ätiýaçlandyryş gorlaryny üpjün etmekde hakyky mümkinçiligi gazanmak, ýagny ätiýaçlandyryş halaty ýüze çykaran mahalynda ätiýaçlandyryş tölegini ätiýaçlandyryş şertnamasyna laýyklykda amala aşyrmak, ätiýaçlandyryş guramasynyň

(ätiýaçlandyryşyň umumy goryny düzýän ätiýaçlandyryş görnüşleri boýunça ätiýaç gorlaryny) döretmegi zerurdyr.

Ätiýaçlandyryşyň esasy wezipeleri

1) Ätiýaçlandyryş guramasy tarapyndan belli bir maksada niýetlenen ätiýaçlandyryş gorlarynyň, ýagny olar tarapyndan amala aşyrylýan ätiýaçlandyryşyň görnüşini boýunça ätiýaçlandyryjylaryň umumy möçberinde ätiýaçlandyryş gaznasynyň döredilmeginden;

2) Ätiýaçlandyryş guramalary tarapynda ätiýaçlandyryşa gatnaşyjylara ätiýaçlandyryş halaty netijesinde ýetirilene zyýanyň öwezini dolmakdan we ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça ätiýaçlandyryş üpjünçiligini (ätiýaçlandyryş öwezini dolmagyny) amala aşyrmakdan;

3) Ätiýaçlandyryş halatlarynyň önüni almaklyga, olaryň ýüze çykmak töwekgelçiligini peseldilmegine we olaryň ýüze çykmagy netijesinde emele gelýän zyýanyň möçberiniň kemeldilmegine gönükdirilen duýduryş (önüni alyş) çärelerini amala aşyrmakdan;

4) Ätiýaçlandyryjy tarapyndan goşmaça girdeji almak maksady bilen ätiýaçlandyryşa gatnaşyjylaryň (ätiýaçlandyrylýanlaryň) bähbitleri üçin wagtlaýynça erkin pul serişdelerini,

ätiýaçlandyryş gorlaryny maýa goýmaklykdan ybaratdyr.

1.2. Bazar ykdysadyýeti şertlerinde ätiýaçlandyryş edaralarynda ulanylýan hasap meýilnamasy

Hasap prosesiniň ikinji stadiýasynda maglumatlary ulgamlaşdyrmak we toparlamak işleri geçirilýär.

Ilkinji hasap resminamalarynda saklanylýan maglumatlar buhgalter hasabynyň registrinde ulgamlaşdyrylýar.

Buhgalter hasabynyň meýilnamasynda her bir hasabyň gysgaça ykdysady mazmuny onuň ugry, onuň alnyp barlyşynyň tertibi görkezilýär.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda işiň alnyp barlyşynyň aýratynlygyna, onuň spesifikasiýasynyň aýratynlygyna baglylykda ätiýaçlandyryş edaralary 2002 ý. 1-nji ýanwaryndan başlap ony ulanmaklygyň täze düzgünnamasyny işläp taýýarladylar we ony ulanmaklygyň täze düzgünnamasyna laýyklykda 2000ý. 31-nji oktýabryndaky buýrugy bilen № 94 n täze hasaplamalary bilen üsti dolduruldy ýagny, 22 hasap boýunça ätiýaçlyk, täzedan ätiýaçlyk şertnamasynyň tölegleri alnyp barylýar.

Ätiýaçlyk töleginiň hasaby 38-nji hasapnamada alnyp barylýar. Bu hasapnamanyň kreditinde ätiýaçlandyrylýşyň öwezini dolmaklygyň pul

möçberinden ätiyaç töleginiň pul möçberiniň saklanylmagy, ätiyaçlyk guramasynyň işgärleriniň zähmet haklary, ýöne olar ätiyaçlyk şertnamasyny baglaşan bolsalar. Bu hasapnamanyň Debetinde-ätiyaçlyk guramalaryna nädogry tölenen ätiyaçlyk tölegleri alnyp barylýar.

Gelen ätiyaçlyk tölegleri gerekli resminamalary bilen resmileşdirilmedik boýunça ol pul möçberi wagtlaýyn hasapnama geçirilip biliner.

38-nji hasapnama gee pul serişdeleri ilkinji buhgalter resminamalarynyň esasynda resmileşdirilýär, ýagny bankdaky hasaplaşyk hasapnamasynyň göçürijisi, ätiyaçlandyrylýan adamyöleg tabşyrygynyň nusgasy we amanat kassa depderçesiniň nusgasy, poçta boýunça geçirijiler, ätiyaçlyk tolegininöwezini dolmagyň hasaplaşygy we ätiyaçlyk tölegi, ätiyaçlandyryjynyň zähmet haky boýunça şahsy hasaby.

Ätiyaçlygyň öwezini dolmagyň we ätiyaçlyk tölegi 22-nji sintetiki hasapnamada alnyp barylýar.

Bu hasapnamanyň D-ti boýunça ätiyaçlygyň öwezini dolmaklyk tölegi, ätiyaçlyk tölegi, meýletin goşmaça pensiýa tölegi we şahsy ätiyaçlandyrmanyň käbir aýratyn tölegleri degişlidirler. Bu hasapnamanyň K-ti boýunça ätiyaçlyk edarasyna ýalňyş tölenen ätiyaçlyk tölegleriniň yzyna geleni we emläk ýok bolandaky günäkärlenýän adamdan gelen pul möçberleri görkezilýär.

Ätiýaçlyk töleginiň öwezini dolmak we ätiýaçlyk töleginiň analitiki hasaby ätiýaçlyk öwezini dolmak we ätiýaçlyk tölegini alyp barýan töleg kitabynda, ýagny wedomosti –hasabyň žurnal-order formasýnda alnyp barylýar. Kitabyň aýlanşygy her aý boýunça hasaplanylýar.

Ätiýaçlandyryş guramasyny saklamaga çykdaýjylaryň hasaby – bu sintetiki hasapnama bolup ol 20-nji hasapnamada alnyp barylýar. Bu hasapnamanyň D-ti boýunça – ätiýaçlandyryş guramasynyň işgärleriniň zähmet haklary, baýraklary, şatdan daşary işgärleriň baýraklarynyň göterimleri, esasy serişdeleriň amortizasiýasy, durmuş – ätiýaçlygyna pul geçirmeleri, pensiýa fonduna pul geçirmeleri, esasy serişdeleriň remontyna pul geçirmeleri, ondan başgada hojalyk , kanselýariýa, gulluk saparlary, poçta-telegraf we ätiýaçlyk guramasynyň beýleki çykdaýjylary görkezilýär. Bu hasapnamanyň kt- boýunça – nädogry çykarylan çykdaýjylar täzeden dikeldilýär.

Şu görkezilen çykdaýjylaryň analitiki hasaby, olaryň maddalarynyň paýlanylyşy bilen baglanşyklydyr we ol ätiýaçlyk guramasyna taklamagyň çykdaýjylarynyň simetasynda gözöňünde tutulandyr. Smetanyň düzülen tertibi gyýtaklaýn çykdaýjylara pugta gözegçiligi üpjün edýär, ýagny bu çykdaýjylar tarifyň normasynda bolmagy ýaly gözegçilik edýär.

Ätiýaçlyk edarasyny saklamagyň çykdaýjylarynda esasy paýy ätiýaçlandyryş edarasynyň işgärleriniň zähmet haklarydyr. Bu, ýagny 70 hasapnama boýunça hasapnamalaryň arabaglanşygy (korrespondensiýa) beýleki senagat kärhanalarynyňky ýaly alynyp barylýar. (ilkinji resminamalaryň düzülişi (oformleniýe), töleg wedomosti, zähmet haky boýunça şahsy hasapnama we zähmet haky bilen bagly amallar)

Beýleki pudaklar bilen bir hatarda ätiýaçlandyryş edaralarynda hem hasabyň 3 görnüşi bolup olar arabaglanşyklydyr. Olaryň her biriniň özbaşdak aýratynlyga eýe bolup, olary ulanmagyň usuly bolýar.

Buhgalter hasaby – ätiýaçlyk gaznasynyň pul serişdeleriniň üznüksiz aýlanşygy we ol amallary biri-biri bilen arabaglanşygydyr. Beýleki görnüşlerden tapawutlylykda buhgalter hasaby ätiýaçlandyryş edarasynyň ätiýaçlyk amallaryny düzýär. Käbir ýagdaýlarda buhgalter hasabynda natural görkezijileri hem özünde saklaýar, ýagny esasy serişdeleriň, material gymmatlyklaryň, materiallaryň hasabyny ýöredýärler, ýöne bu ýerde hökman bu serişdeler pul görnüşinde hasaplanylýar. Ätiýaçlyk edaralarynda buhgalter hasaby ikileýin ýazgynyň esasynda alnyp barylýar we dürli amallardan gelyän pul serişdelerine gözegçilik edýär we olara aýry hasapnamalarda toplanlýar hem-de pul serişdeleriniň ýagdaýyny we onuň gelyän çeşmesini kesgitleýär.

Buhgalter hasaby buhgalter hasabaty, statistika we operatiw hasabaty ýöretmekde ulanylýar.

Statistiki hasap – uly we toplumlaýyn ätiýaçlyk amallarynda olaryň natural we pul görkezijilerini ulgamlaryň toplumlyýar. Olaryň görkezijileri ýagny, sany, ätiýaçlyk obýekty, şertnamanyň gün tertibiniň maglumatlary statistiki hasabatda jemlenip görkezilýär.

Ätiýaçlyk edaralarynda statistiki hasabat beýleki hasabatlardan tapawutlanýar. Statistiki hasabatda ätiýaçlyk amallarynyň aýratynlygy, onuň pul we natural görkezijileri umumylaşdyrylyp görkezilýär.

Operatiw hasap – maglumatlary döwürleýin jemleýär we häzirki wagtda ýerine ýetirilýän işiň maglumatlary şol wagt berilýär, ýagny tölegleriň ýerine ýetirilmegine wagtynda gözegçilik edýär.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda buhgalter hasabynyň meýilnamasy analitik we sintetik hasaplamalaryň esasynda düzülendir. Buhgalter hasabynyň meýilnamasynda hemme ätiýaçlyk amallary we hojalyk amallary görkezilýär, ýagny ol amallary pul serişdelerine, bankdaky pul serişdelerine, kassadaky pul serişdelerine, ätiýaçlyk tölegleriniň hasapnamasyna, ätiýaçlygyň öwezini dolmagyň hasapnamasyna debitor we kreditor hasapnamalara durmuş-ätiýaçlandyryş hasapnamasyna, pensiýa fondunyň hasapnamasyna, ätiýaçlyk, rezewler gaznasynyň emele gelýän

hasapnamasyna, beýleki material gymmatlyklary saklaýan hasapnamalara we beýleki hasapnamalara bölünýär.

Ätiýaçlandyryş edarasynyň hasap meýilnamasy beýleki pudaklaryň hasap meýilnamasyndan aýratynlykda özboluşlylygy bilen tapawutlanýar we ol döwlete degişli bolmadyk ätiýaçlyk kompaniýalary üçin bu kompaniýalaryň ätiýaçlyk we hojalyk amallaryny alyp barmak üçin niýetlenendir bu hasabyň esasynda ätiýaçlandyryş edarasynyň hasabaty düzülýär. Şonuň üçin hasap meýilnamasynda ätiýaçlandyryş edarasynyň işini ýagny ätiýaçlyk tölegleri üçin (38 hasap) ätiýaçlandyryşyň öwezini dolmak üçin (22 hasapnama) alyp barmak üçin birnäçe hasaplar girizilendir. Bu täze açylan hasaplar diňe ätiýaçlyk amallaryny ýerine ýetirmek üçin niýetlenendir. Eger ätiýaçlyk edarasyna ýaşayyş jaýyny saklamaga, dolandyryşyň jaýyny saklamaga we beýleki işleri üçin goşmaça hasaplary açmaga mümkinçiligi bardyr.

Ätiýaçlyk üçin gelen tölegler 38-nji hasapnamanyň D-ti we 51-nji hasapnamany K-ti boýunça resmileşdirilýär.

Ätiýaçlyk tölegleriniň hasaby 38-nji hasapnamada alynyp barylýar. Bu hasapnamanyň kreditinde ätiýaçlandyryşyň öwezini dolmaklygyň pul möçberinden ätiýaçlyk töleginiň pul möçberiniň saklanylmagy, ätiýaçlyk guramasynyň işgärleriniň zähmet haklary, ýöne olar ätiýaçlyk şertnamasyny

baglašan bolsalar. Bu hasapnamanyň Debetinde – ätiýaçlyk guramalaryna nädogry tölenen ätiýaçlyk tölegleri alynyp barylýar.

Gelen ätiýaçlyk tölegleri gerekli resminamalar bilen resmileşdirilmedik bolsa ol pul möçberi wagtlaýyn hasapnama geçirilip biliner.

38-njy hasapnama gelen pul serişdeleri buhgalter resminamalarynyň esasynda resmileşdirilýär, ýagny bankdaky hasaplaşyk hasapnamasynyň göçürijisi, ätiýaçlandyrýan adamyň töleg tabşyrygynyň nusgasy we amanat kassa depderçesiniň nusgasy, poçta boýunça geçirjiler, ätiýaçlyk töleginiň öwezini dolmagyň hasaplaşygy we ätiýaçlyk töleg, ätiýaçlandyryjynyň zähmet haky boýunça şahsy hasaby.

Ätiýaçlygyň öwezini dolmagyň we ätiýaçlyk tölegi 22-nji sintetiki hasapnamada alynyp barylýar. Bu hasapnamanyň D-ti boýunça ätiýaçlygyň öwezini dolmaklyk tölegi, ätiýaçlyk tölegi, meýletin goşmaça pensiýa tölegi we şahsy ätiýaçlandyrmanyň käbir aýratyn tölegleri degişlidirler. Bu hasapnamanyň K-ti boýunça ätiýaçlyk edarasyna ýalňyş tölenen ätiýaçlyk tölegleriniň yzyna geleni we emläk ýök bolandaky günäkärlenýän adamdan gelen pul möçberleri görkezilýär.

Ätiýaçlyk töleginiň öwezini dolmak ätiýaçlyk töleginiň analitiki hasaby ätiýaçlyk öwezini dolmak we ätiýaçlyk tölegini alyp barýan töleg kitabynda, ýagny wedomosti – hasabyň žurnal-order formasynada

alynyp barylýar. Kitabyň aýlanşygy her aý boýunça hasaplanylýar.

Ätiýaçlandyryş guramasyny saklamaga çykdaýjylaryň hasaby – bu sintetiki hasapnama bolup ol 20-nji hasapnamada alynyp barylýar. Bu hasapnamanyň D-ti boýunça ätiýaçlandyryş guramasynyň işgärleriniň zähmet haklary, baýraklary, şatdan daşary işgärleriň baýraklarynyň göterimleri, esasy serişdeleriň amortizasyýasy, durmuş – ätiýaçlygyna pul geçirimleri, pensiýa fonduna pul geçirimleri esasy serişdeleriň remontyna pul geçirimleri, ondan başgada hojalyk, kanseläriýa, gulluk saparlary, poçta – telegraf we ätiýaçlyk guramasynyň beýleki çykdaýjylary görkezilýär. Bu hasapnamanyň Kredit boýunça – nädogry çykarylan çykdaýjylar täzededen dikeldilýär.

Şu görkezilen çykdaýjylaryň analitiki hasaby, olaryň maddalarynyň paýlanylşy bilen baglanşyklydyr we ol ätiýaçlyk guramasyna saklamagyň çykdaýjylarynyň smetasynda göz önünde tutulandyr Smetanyň düzülen tertibi gytaklaýyn çykdaýjylara pugta gözegçiligi üpçün edýär, ýagny bu çykdaýjylar tarifyň normasynda ýokary bolmagy ýaly gözegçilik edilýär.

Ätiýaçlyk edarasyny saklamagyň çykdaýjylarynda esasy paýy ätiýaçlandyryş edarasynyň işgärleriniň zähmet haklarydyr. Bu, ýagny 70 hasapnama boýunça hasapnamalaryň arabaglanşygy (korrespondensiýa) beýleki senagat

kärhanalarynyňky ýaly alynyp barylýar. (ilkinji resminamalaryň düzülişi (oformleniýe), töleg wedomosti, zähmet haky boýunça şahsy hasapnama we zähmet haky bilen bagly amallar).

Hasabat bermeli adam bilen hasaplaşyklaryň we debetor we kredetor bergileriň hasaby – 71hasapnama boýunça alynyp barylýar, onuň D-ti boýunça – ätiýaçlanjy işgäre berilen awans pul möçberleri görkezilýär, bu hasapnamanyň K-ti boýunça – bu berilen awans pul möçberleriniň hasapdan çykarylanlary, ýagny ulanylandan galan kassa tabşyrylan pul möçberleri görkezilýär.

Ýokarda duran gurama bilen hasaplaşyklar 79 hasapnama boýunça alynyp barylýar. Bu hasapnamanyň D-ti boýunça beýleki ätiýaçlyk guramasyna mugtyna berilen esasy serişdeler, (k-t-01), merkezleşdirilen gazna pul geçirmeleri (k-t 51), mugt berilen esasy serişdeleriň pul möçbere görkezilýär. Bu hasapnamanyň K-ti boýunça – mugt alynan esasy serişdeleriň balansa geçirileni (D-t 01), merkezleşdirilen gaznadan alynan maliýe kömeginiň pul möçberi (D-t 51,55, 57), mugt berilen esasy serişdeleriň könelmeginiň pul möçberi görkezilýär.

Dürli debetorlar we kredetorlar bilen hasaplaşyklar 76 hasapnamada alynyp barylýar. Bu hasapnamada ätiýaçlandyryş guramasynyň işgärleriniň deponent pul möçberleri, ätiýaçlandyrylanlaryň iş ýerlerine iberilen ätiýaçlandyryşyň öwezini dolmagyň pul möçberi,

olaryň zähmet hakyndan dürli ugurlara hasaplamalar, ätiýaçlandyryş işgärleriniň alan bergilerini ýapmagyň we dürli hasaplaşyklar alynyp barylýar.

Ätiýaçlandyryş edarasyna ýetirilen material ýitginiň öwezini dolmaklyk ätiýaçlandyryş edarasynda 73-nji hasapnamada alynyp barylýar.

Öwezini doluş töleglerine: öwezini doluş töleginiň artykmaç tölenmegi we ätiýaçlyk tölegi, nädogry ýerine ýetirilen hojalyk amallary we gulluk saparlarynyň çykdaýjylary, dürli ýetmezçilikler, ogurlyklar. Bu hasapnamanyň D-ti boýunça – töletdirilmäge degişli pul möçberleri (K-t 22,20,71), bu hasapnamanyň K-ti boýunça – bergileriň üzülişilmegi (D-t 50, 51, 22) görkezilýär.

Salgyt boýunça býüjet we beýleki geçirmeler 68-nji hasapnamada alynyp barylýar. Bu hasapnamanyň D-ti boýunça – býüjete pul geçirmeler (K-51), ondan başgada hakykatdaky salgyda tölemeli pul möçberleriniň meýilnamadan kese düşmegi bölegi (K-80) görkezilýär. Bu hasapnamanyň K-ti boýunça hasaplanylýan salgydyň pul möçberi, (D-80), işçi – gullukçylaryň zähmet hakyndan salgyda geçirmeler (D-70) we býüjete artykmaç tölenen (D-51) pul möçberiniň yzyna geleni görkezilýär.

Ätiýaçlyk guramasynda gurluşyga we esasy serişdeleri satyn almaga harajatlar 20-nji hasapnama boýunça alynyp barylýar. Bu hasapnamanyň D-ti boýunça – hakykatdaky edilen harajatlar görkezilýär (K-t 51,52,50,71,10), bu hasapnamanyň K-t boýunça

– potratça öň geçirilen ýöne ulanylmadyk pul serişdeleri, gurluşyga ulanylan ýa-da esasy serişdäni satyn almaga ulanylan pul möçberleri görkezilýär.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda ulalýan hasap meýilnama

Hasabyň N	Sintetiki hasabyň atlandyrylyşy
I bölüm	Esasy serişdeler we beýleki uzak möhletleýin goýumlar
01	Esasy serişdeler
02	Esasy serişdeleriň könelmegi
03	Uzak möhletleýin kärendesine alnan esasy serişdeler
04	Maddy däl aktiwler
05	Maddy däl aktiwleriň könelmegi
06	Uzak möhletleýin maliýe goýumlary
07	Oturdylmaga degişli enjamlar
08	Düýli maýa goýumlar
09	Gelmeli kärende borçlary
II bölüm	Maddy gymmatlyklar
10	Materiallar
12	Arzan we tiz könelýän zatlar
13	Arzan we tiz könelýän zatlaryň könelmegi

14	Maddy gymmatlyklara gaýtadan baha kesilmegi
III bölüm	Çykdaýylar we tölegler
20	Işi alyp barmagyň çykdaýylary
22	Ätiýaçlandyryş öwezini dolmalaryny we ätiýaçlandyryş pul möçberlerini tölemek boýunça möçberler
24	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan şetnamalar boýunça ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaly paýynyň möçberleri
26	Gaýry çykdaýylar
27	Gaýtadan ätiýaçlandyrmaga berlen ätiýaçlandyryş gatançlary
29	Hyzmat ediji önümçilikler we hojalyklar
31	Geljek döwürleriň çykdaýylary
32	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan şetnamalar boýunça berlen hyzmat ediş we araçyllyk hak heşdekleriniň möçberleri
IV bölüm	Girdejiler
33	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen şetnamalar boýunça alnan hyzmat ediş we araçyllyk hak heşdekleriniň möçberleri

34	Gaýtadan ätiýaçlandyryşdan alnan ätiýaçlandyryş gatançlary
35	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen şertnamalar boýunça çekilen zyýanyň öwezini dolmaly paýynyň möçberleri
38	Ätiýaçlandyryş gatançlary, baýraklary (göni ätiýaçlandyryş boýunça)
39	Gaýry girdejiler
47	Esasy serişdeleriň ýerlenilmegi we gaýry çykmagy
48	Gaýry aktiwleriň ýerlenilmegi
Vbölüm	Pul serişdeleri we gysga möhletleýin goýumlar
50	Kassa
51	Hasaplaşyk hasaby
52	Daşary yurt pullarynyň hasaby
55	Banklardaky ýörite hasaplar
56	Pul resminamalary we geçirilen pullaryň ýoldakylary
57	Bankdaky depozit hasaplary
58	Gysga möhletleýin maliýe goýumlar
59	Gysga möhletleýin gymmat bahaly kagyzzlar
VI bölüm	Hasaplaşyklar
60	Haryt iberijiler we potratçylar

	bilen hasaplaşyklar
63	Bildirilen nägelelikler boýunça hasaplaşyklar
64	Regress nägilelikler boýunça hasaplaşyklar
65	Emläk we şahsy ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar
66	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça hasaplaşyklar
67	Döwlet gaznalary bilen hasaplaşyklar
68	Býujet bilen hasaplaşyklar
69	Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça hasaplaşyklar
70	Zähmet haky boýunça hasaplaşyklar
71	Hasabat bermeli adamlar bilen hasaplaşyklar
72	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwekgelçilikler boýunça hasaplaşyklar
73	Gaýry amallar boýunça işgärler bilen hasaplaşyklar
75	Döredijiler bilen hasaplaşyklar
76	Her hili algydarlar we bergidarlar bilen hasaplaşyklar
77	Göni ätiýaçlandyryş boýunça

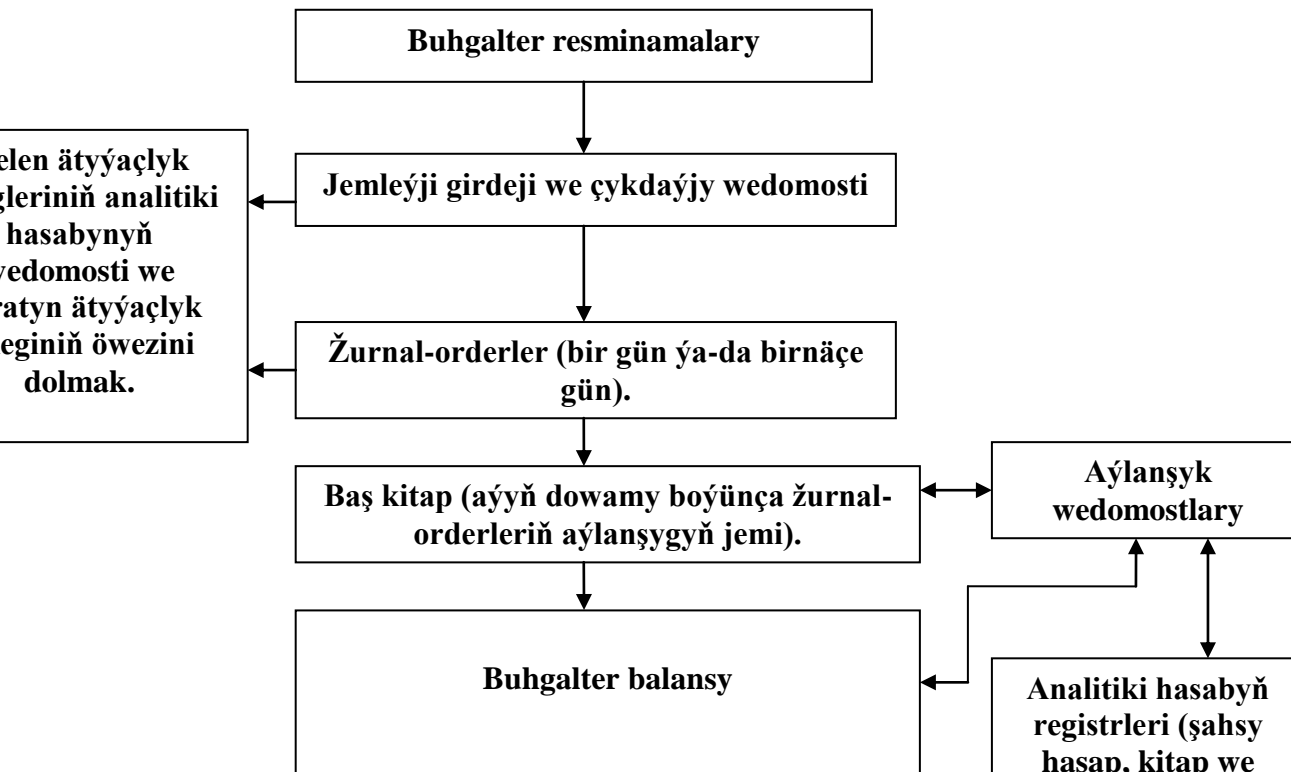
	hasaplaşyklar
78	Golçur kārhanlar bilen hasaplaşyklar
79	Pudakiçi hasaplaşyklar
VII bölüm	Maliýe netijeler we peýdanyň ulanylyşy
80	Peýdalar we zyýanlar
81	Peýdanyň ulnylyşy
82	Şübheli bergi-borçlaryň ätiýaçlyklary
83	Geljek döwürleriň girdejileri
84	Kem çykmalar we gymmatlyklaryň zaýalanmagyndan çekilen ýitgiler
VIII bölüm	Gaznalar we ätiýaçlyklar
85	Esaslyk maýa
86	Ätiýaçlyk gory
87	Paýlanylmadyk peýda
88	Ýörite maksatly gaznalar
89	Geljekki çykdajylaryň we tölegleriň ätiýaçlyklary
90	Banklaryň gysga möhletleýin karzlary
91	Gatançlaryň we öwezini dolma tölegleriň ätiýaçdaky gory
92	Banklaryň uzak möhletleýin karzlary
93	Işgärler üçin banklaryň karzlary

94	Gysga möhletleýin gaýry karzlar
95	Uzak möhletleýin gaýry karzlar
96	Maksatly maliýeleşdirmeler we gelip gowuşmalar
97	Tölenmeli kärende borçlary

BALANS DAN DAŞARY HASAPLAR

Hasaplaryň ady	Belgisi
Kärndesine alnan esasy serişdeler	001
Jogapkärçilikli saklamaga alnan haryt-maddy gymmatlyklar	002
Berk hasabatly resmi kagyzlar	006
Tölege ukypsyz begidarlaryň bergileriniň, zyýanyň hasabyna öçürleri	007

Ätiýaçlyk amallarynda hasabyň žurnal-order formasy

1.3. Ätiýaçlandyryş edaralarynda hasaba alyş resminamalaryň görnüşleri

1996-nji ýylyň ýanwar aýynyň 20-ne № 181-1 belgi bilen tassyklanan Türkmenistanyň Buhgalterlik hasaba alnyşy hakyndaky Kanunynyň 10-nji maddasyna laýyklykda ähli kärhanalarda we guramalarda hasaba alnyş resminamalarynyň bir nusga getirilen we ýöriteleşdirilen görnüşlerini peýdalanyp bilerler.

Buhgalterlik hasaba alnyşynyň resminama dolanşygy Türkmenistanyň normatiw hukuk aktlary tarapyndan bellenilen talaplara laýyklykda saklanylmalydyr.

Ätiýaçlyk edaralary ätiýaçlyk işini resmileşdirenlerinde pugta hasabat beriş blankalaryny ulanýarlar.

Pugta hasabat beriş blankalary ätiýaçlandyryş şahadatnamasy bolmak bilen, kwitansiýalar we aksiýalar gorag setkaly aýratyn kagyzda bolup çaphana usulynda nomerlanandyr. Gorag setkasy ýalňyşy düzetmegi we teksti pozup ýazmagy gadagan edýär, çaphana nomeri bolsa blankany diňe bir gezek ulanylmagyny kepillendirýär. Bu blankalar ätiýaçlandyryşyň hemme görnüşleri üçin ulanylýar. Mysal üçin raýat özüniň ätiýaçlandyrylanlygy üçin ätiýaçlyk tölegini tölemeli bolsa, onda oňa kwitansiýa berilýär we bu pugta hasabat bermeli blanka diýilýär.

Bu kwitansiýa ýeketäk resminama bolup, ony gaýtadan ulanmak bolmaýar.

Şeýle blankalaryň tekstleri diňe çernil bilen doldurylýar we ony düzetmek bolmaýar. Eger tekstde ýalňyşlyk giden bolsa ony düzetmek bolmaýar we ony täzededen ýazmaly bolýar.

Berk hasabatlygy üpjün etmek üçin bu blankalar ulanylanda ol hasaba alynyp registrasiýa edilýär.

Ätiýaçlyk edarasy pugta hasabat beriş blankalaryny çaphana buýrýar, çaphanadan taýýar bolan blankalar gymmat bahaly kagyz we onyň ýany bilen goşmaça ýazgylar hem ugradylýar, ätiýaçlandyryşyň her bir görnüşi boýunça we aksiýa boýunça aýratyn forma taýýarlanylýp ugradylýar.

Kabul edilen blankalar aýratyn açylan şahsy hasapda hasaba alynýar we aýratyn kitapda resmileşdirilýar. Blankalar hasaba alynanda, olaryň alynan wagty görkezilýär. Pugta hasabat beriş blankalary ulanyja berilende her forma boýunça aýratyn registrasiýa edilýär we ony alanlarynda gol çekýärler.

Blankany ulanyjylara aýratynlykda şahsy hasabyň kitaby açylýar. Bu şahsy hasapda ony ulanyjylaryň her bir forma üçin aýratyn hasaba alynýar. Bu hasapda ony ulananlaryndan soň hasapdan çykarylyşynyň hem hasaby ýöredilýär, soňra şol blankalar doly ulanylyp gutarandan soň şahsy hasap ýapylýar.

Pugta hasabat beriş blankasyny çaphana taýýar edende ulanyşlara oňaýly bolar ýaly edip 2 sany blankadan ybarat bolan kitapça görnüşinde taýýar edýär. Öz gezeginde her kwitansiýa 2 ekzemplýardan durýar we bu kwitansiýalar ätiýaçlyk tölegini tölänligini subut edýän resminamadyr we ol kopirowal kagyz bilen doldurylýar. Bu kwitansiýanyň 1-nji ekzemplary ätiýaçlyk tölegini töländen soň ätiýaçlandyrylan adama berilýär, 2-nji ekzemplary bolsa ätiýaçlyk edarasynyň buhgalteriyasyna tabşyrylýar.

Pugta hasabat beriş blankalaryny hasaba almak baradaky instruksiýa 1999 ýylyň 30 iýunynda № 46 buýrugy bilen tassyklanyldy, we 1999 ýylyň 1-nji iýunyndan güýje girizildi. Bu instruksiýa «Türkmenistanyň Ätiýaçlandyryş hakyndaky» (32-madda), «Buhgalter hasaba alyş hakynda» (10 madda) we Türkmenistanyň Kanunlaryna laýyklykda işlenip taýýarlanyldy we pugta hasabat beriş blankalary şu aşakdakylardan ybaratdyr: ätiýaçlandyryş şertnamasynyň baglaşylmagyny, ony baglaşmakdan boşadylmagyny we ätiýaçlandyryş tölegleriniň tölenilmegini tassyklaýan resminamadyr. Pugta hasabat beriş blankalarynyň formalary “Türkmen döwlet ätiýaçlandyryşyň” buýrugy bilen tassyklanylýar.

Pugta hasabat beriş blankalarynyň talap edilýän sanyny kesgitlemek üçin hasaplaşyk düzülýär, ol düzülende her bir etrapda, şäherde ýylyň başynda

blankalaryň tükenmegini hem-de şol ýylda olaryň garaşylýan harçlanylşyny nazara almak bilen ätiýaçlandyryş obýektleriň sany hakynda maglumatlardan ugur alynýar.

Döwlet ätiýaçlandyryş guramalary üçin bu blankalaryň sany raznarýadkada görkezilýär.

Zaýawka iki nusgada düzülýär, ýolbaşçy, baş buhgalter tarapyndan gol çekilýär.

Döwlet ätiýaçlandyryş guramalary pugta hasabat beriş blankalaryny talapynanç haty böýünça ýa-da poçta boýünça gymmatly posylkalar bilen ýokarda durýan guramadan alýar. Bu blankalar iberilende ýa-da berilende nakladnoýyň üç nusgasy ýazylýar, olaryň biri posylka goýulýar, ikinjisi zakazly hat bilen iberilýär ýa-da alyjynyň eline berilýär, üçünjisi bolsa guramada galýar.

Döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynyň işgärleri aragatnaşyk bölümlerinde posylkalary ýolbaşçy hem-de baş buhgalter tarapyndan gol çekilen ynanç haty boýünça alýarlar.

Ekarda durýan guramalardan alynan pugta hasabat beriş blankalaryna iki nusgada akt düzülýär, olaryň biri nakladnoýyň bir nusgasy bilen ýokarda durýan gurama iberilýär, nakladnoýda “akt” “boýünça kabul edildi” diýen bellik edilýär.

Pugta hasabat beriş blankalarynyň hasaba alnyşy, olaryň berilmegi we saklanmagy üçin jogapkärçilik döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynda buhgalteriýanyň üstüne ýüklenýär. Alynan we berilen

blankalar “Pugta hasabat beriş blankalaryň hasaba alyş kitabynda № 24 formada ýöredilýär”. Alynan blankalarda ýetmezçilik ýa-da artykmaçlyk bolan halatynda ol tapawutlar düzedilenden soň kitaba ýazykýar.

Ätiýaçlandyryş amallarynyň möçberine baglylykda blankalaryň her görnüşi üçin tutuş kitap açylýar ýa-da blankanyň formalaryny, nomerlerini we doly adyny görkezmek bilen birnäçe sahypa berilýär, eger ýylyň ahyryna çenli kitap doly ulanylmaga, oňa indeki ýylda hem blankalary hasaba almak dowam etdirilýär.

Täze ýyl üçin kitapdaky başlangyç ýazgylar üçin esas bolup olaryň hakyky tukelliginden aýyrmak önisi bilen tassyklanylýar (inwertazasiýa aktyna goşundy), geçen ýylyň ahyrynda görkezilen kitapda hasapda durian blankalaryň galyndylary hakyndaky maglumatlar ýa-da olaryň almak üçin nakladnoýlar hyzmat edýär. Blankalary girdeji etmek üçin soňraky ýazgylar ýokarda durian guramanyň nakladnoýlarynyň esasynda geçirilýär.

Ätiýaçlandyryşyň her bir görnüşi boýunça ähli alynan blankalar kitabyň aýratyn sahypasynda ýazylýar. Şunda blankalaryň nomerleri nomerden nomer boýunça setirde görkezilýär.

Ätiýaçlandyryş agentine (işgärine) her bir formadaky berilen blankalar kitapda berilen blankalaryň sanyny, olaryň nomerlerini we seriýalaryny görkezmek bilen bir setirde ýazylýar.

Döwlet ätiýaçlandyryş guramalarynda berilen blankalaryň ulanylşyna gözegçilik etmek şahsy hasaplar kitabyndaky ýazgylar boýunça № 25 forma geçirilýär.

Her bir ätiýaçlandyryş üçin kitapda birnäçe sahypalar, her bir forma üçin bolsa amallaryň möçberine baglylykda bir ýa-da birnäçe sahypa açylýar.

№ 25 formadaky kitabdaky ýazgylar aşakdaky tertipde geçirilýär; pugta hasaba alyşdaky berilen blankalar № 24 formadaky kitabdaky ýazgy bilen bir wagtyda № 25 formadaky kitap boýunça agentyň, inspektoryň degişli şahsy hasabyna ýazylýar.

Ätiýaçlandyryş işinde ulanylýan esasy adalgalar

Ätiýaçlandyryş tarap – ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşýan we öz wagtynda ätiýaçlandyryş baýraklaryny töleýän, şeýle-de ätiýaçlandyryş halatyň ýüze çykan ýagdaýynda şertnamanyň şertlerine görä ätiýaçlandyryş öwezini doluş tolegini (ätiýaçlandyryş möçberini) almaga hukugy bolan şahsy ýa-da hukuk taraplar. Halkara ätiýaçlandyryş bazarynda çykyş edýän ätiýaçlandyryşlara **polissaklaýjylar** diýilýär.

Ätiýaçlandyrylan tarap – ömri, saglygy we işe ukyplylygy ätiýaçlandyryşyň obýekti bolup çykyş edýän şahsy tarap.

Peýda alyjy – ätiýaçlandyryň tarapyň bellemegine görä şertnama laýyklykda ätiýaçlandyryş halatyň ýüze çykmagynda ätiýaçlandyryş möçberini alýan şahsy tarap.

Ätiýaçlandyryjy – ätiýaçlandyryş işi bilen meşgul bolýan, ätiýaçlandyryş halaty ýüze çykanda zyýanyň öwezini dolmaga borçlanýan guramaçylyk hukuk görnüşli (döwlet, paýdarlar, bilelikdäki) hukuk tarap. Halkara ätiýaçlandyryş bazarynda çykyş edýän ätiýaçlandyryjylara **anderaýter** diýilýär.

Ätiýaçlandyryş möçberi – emläk ätiýaçlandyrmasynda – maddy gymmatlyklaryň, şahsy ätiýaçlandyrmasynda – ömrüň, saglygyň, işe ukyplylygyň ätiýaçlandyrylan pul möçberi.

Ätiýaçlandyryşyň obýekti – emläk ätiýaçlandyrmasynda – maddy gymmatlyklar, jaýlar, desgalar, ulag serişdeler, öý emlägi, şahsy ätiýaçlandyrmasynda – ömür, saglyk, işe ukyplylyk.

Ätiýaçlandyryş halaty – şertnama laýyklykda ätiýaçlandyryjynyň ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak

üçin ätiyaçlandyryş pul möçberini tölemeli halatlary(hadysalar).

Ätiyaçlandyryşyň bahasy (gymmaty) – ätiyaçlandyryş obýektiniň pul görnüsindäki bahasy (ilkibaşdaky gymmatyndan könelenini aýryp, we baş.).

Ätiyaçlandyryş tarifi ýa-da brutto-stawka – ätiyaçlandyryş pul möçberine bagly normalaşdyrylan ätiyaçlandyryş tölegleri. Ykdysady mazmuny boýunça bu – ätiyaçlandyryş töwekgelçiligiň bahasy. Ätiyaçlandyryş pul möçberinden göterim görnüşinde kesgitlenilýär. Ätiyaçlandyryş tarifiň elementleri bolup, netto-stawka we nagruzka çykyş edýär.

Netto-stawka ätiyaçlandyryjynyň ätiyaçlandyryş gaznasyndan töleýän töleglerini görkezýär.

Nagruzka ätiyaçlandyryş işini guramak bilen baglanyşykly çykdajylar.

Netto stawka brutto stawkanyň 90% -ne çenli bolup bilýär. Nagruzka ätiyaçlandyryşyň görnüşine baglylykda 9-40% çenli bolup bilýär.

		Brutto		stawka
(ätiyaçlandyryş tarifi)	←			
	Netto	I	Ä	M

stawka	ç	ç	p

Nagruzka

Dç – duýdurys çärelerine çykadjylar,

Äç – ätiyaçlandyrys işine çykadjylar,

Mp – meýilleşdirilýän peýda

Ätiyaçlandyrys baýragy - pul görnüşindäki ätiyaçlandyrys töwekgelçilik üçin töleg. Ätiyaçlandyrys baýragyny kanuna ýa-da şertnama laýyklykda ätiyaçlandyryan ätiyaçlandyryja töleýär. Ätiyaçlandyrys baýragy ätiyaçlandyrys tarifyne görä kesgitlenilýär. Ätiyaçlandyryan hukuk gatnaşyklaryna gadam basan gününden başlap, bir gezekde hakuja görnüşinde ýa-da her aýda, çäryekde ätiyaçlandyrys möhletiň dowamynda töleýär.

Ätiyaçlandyrysň möhleti – ätiyaçlandyrys obýektleriň ätiyaçlandyrylan wagt aralygy. Birnäçe günden birnäçe ýyl aralygyny öz içine alyp bilýär. Şeýle-de haýsy-da bolsa bir tarapyň şertnamanyň bes edilmegini isleýançä möhletsiz görnüsi hem bolup bilýär.

Regressiw hukugy – kanuna laýyklykda ätiyaçlandyryjy ätiyaçlandyrys halatlaryň öwezini dolansoň, ol (öwezini doluş möçberiniň çäklerinde) günäkär tarapdan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmagy

talap etmäge hukuk gazanýar. Şol hukuga regressiw hukugy diýilýar. Bu ýagdaýda ätiýaçlandyryň tarap öz wagtynda ätiýaçlandyryja şeýle hukugy geçirmeli.

Gaýtadan ätiýaçlandyryş – bu ykdysady gatnaşyklaryň ulgamy bolup, töwekgelçiligiň ikilenç paýlanmagydyr. Ätiýaçlandyryjy öz üstüne ätiýaçlandyryş töwekgelçiligini almak bilen, özüniň maliýe ýagdaýyna baglylykda jogapkärçiligiň bir bölegini ylalaşylan şertlere laýyklykda başga ätiýaçlandyryjylara geçirip bilýär. Muňa gaýtadan ätiýaçlandyryş diýilýär. Gaýtadan ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş gaznasynyň (bukjasynyň) maliýe durnuklylygyny, amallaryň düşewintliligini üpjün etmek üçin geçirilýär.

Gaýtadan ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş gaznasyny birnäçe iri ätiýaçlandyryş halatlardan ýa-da ýekeje betbagtçylykly halatdan goramak üçin şeýle-de şol halatlaryň öwezini paýlaşyp birnäçe ätiýaçlandyryş guramalary bolup dolmak üçin geçirilýär.

Öz üstüne alan ätiýaçlandyryş töwekgelçiligini tutuşlygyna ýa-da bir bölegini gaýtadan ätiýaçlandyryşa geçirýän tarapa ***gaýtadan ätiýaçlandyryň ýa-da sedent*** diýilýär. Gaýtadan ätiýaçlandyryşyň töwekgelçiligini öz üstüne alýan tarapa ***gaýtadan ätiýaçlandyryjy ýa-da sessioner*** diýilýär. Gaýtadan ätiýaçlandyryjy öz üstüne gaýtadan ätiýaçlandyryşyň töwekgelçiligini alyp,

Franşıza – bu ätiýaçlandyryjyny ýetirilen zyýanyň belli bir böleginiň öwezini dolmakdan boşatmakdyr. Ol şertli we şertsiz bolup bilýär. Şertli franşızada belli bir möçber bellenýär, eger ýetirilen zyýan bellenen möçberden geçse, ýetirilen zyýanyň öwezi doly dolunýar, eger geçmese zyýanyň öwezi hiç hili dolunmaýar. Şertsiz franşızada hiç hili ýagdaýda-da zyýanyň öwezi doly dolunmaýar. Eger ýetirilen zyýan bellenen möçberden geçse, ýetirilen zyýanyň bellenen möçberden geçýän böleginiň öwezi dolunýar, eger geçmese zyýanyň öwezi hiç hili dolunmaýar.

2.1.	Kärhanalaryň ätiýaçlandyrmasy hasaplaşygy	durmuş boýunça
2.2.	Emläk ätiýaçlandyrmasy hasaba alnyşy	we onuň
2.3.	Şahsy ätiýaçlandyрма	

2.1. Kärhanalaryň durmuş ätiýaçlandyrmasy boýunça hasaplaşygy

Kärhanalaryň durmuş ätiýaçlandyrmasy boýunça hasaplaşygy işgärlerden döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasy, pensiýa üpjünçiligine we medisina ätiýaçlandyrmasy geçirmeler boýunça hasaplaşyklar baradaky maglumatlar 69-nji hasapnama boýunça alnyp barylýar.

Durmuş ätiýaçlandyrmasy we üpjünçiligine geçirmeleri amala aşyrmagyň tertibi kanunçylyk we beýleki kadalaşdyrjy namalar bilen düzgünleşdirilýär.

Dt +20

Kt +69

Durmuş ätiýaçlandyrmasy - bu ykdysady taýdan işe ukyply bolan ilaty dürli töwekgelçiliklerden goramak üçin, ýagny işini ýitiren, işe ukypsyz bolan ilatyň işsizlik derejesiniň öwezini kollektiwiň raýdaşlygy arkaly dolmak, olary goramagyň formasydyr. Durmuş ätiýaçlandyrmanyň esasy aýratynlygy onuň ýörite býujetden daşary gaznalaryň üsti bilen maliýeleşdirilmegidir, ol bolsa döwleti goldamak üçin iş berijileriň we işleýänleriň göni töleýän tölegleriniň esasynda emele gelýär.

Durmuş ätiýaçlandyrmasyň 2 formasy hereket edýär:

- 1) Hökmany.
- 2) Meýletin.

Hökmany ätiýaçlandyrma – bu ýörite býujetden daşary gaznalardan üpjün edilýär we döwletiň durmuş goraglylygynyň bir görnüşidir. Býujetden daşary gaznalarda defisit emele gelse, döwlet býujetden kömek berýär. Döwlet bu gaznalara maliýe taýdan kepilligi üpjün edýär we bu işiň doly ýerine ýetirilmegini talap edýär.

Hökmany ätiýaçlandyrmanyň iki görnüşü hereket edýär:

- 1) Umumy.
- 2) Profesional.

Umumy ätiýaçlandyrma – bu iş şerthamasy ýa-da kontrakt boýunça işleýän hemme adamlar üçin ýaýradyladyr.

Hökmany profesional ätiýaçlandyrma – bu hemme işleýän adamlara degişli bolup, işde maýyp bolan bolsa ýa-da işiň aýratyn howply ýerlerinde bolan adamlara degişlidir.

Durmuş ätiýaçlandyrma – bu sosial sferada döwlet syýasatynyň aýrylmaz bölegidir. Sosial ätiýaçlandyrma ulgamy – bu jemgiýetiň sosial durmuşyny üpjün etmekde we durmuş – ýaşayyş şertlerini durnuklaşdyrmagy üpjün edýär.

Hökman ätiýaçlandyrma – hemme ilaty ýaşsna garamazdan onuň sosial ýagdaýyny üpjün edýär, onuň ýaşsýş derejesini pensiýa we kömek üpjünçiligini doly üpjün edýär.

Hökmany ätiýaçlandyrmada işgärleriň we olaryň maşgalalaryny material taýdan üpjün etmekde döwlet tarapyndan kepillendirilen hökminde seredilýär: ýagny,

- garraňda
- ýarawsyzlykda
- işe ukyplylygyny ýitireniňde

Hökmany ätiýaçlandyrmanyň serişdesi şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- kärhananyň salgyt geçirmelerinden,
- edaranyň, guramanyň hemme eýeçiliginiň görnüşlerinden
- hakyna tutulan işgärlerden,
- hususy kärhanalaryň töleglerinden,
- döwlet maliýeleşdirmelerinden (subsidi) emele gelýär.

Salgyt töleglerinden we büýjet töleglerinden maliýeleşdirilýän hökmany ätiýaçlandyrmadan tapawutlylykda meýletin ätiýaçlandyrma täjirçilik däl ätiýaçlyk işiniň görnüşi bolup, ol täjirçilik däl edaralarda kanun esasynda dolandyrylýar.

Meýletin ätiýaçlandyrma raýatlaryň durmuş goraglylygyny üpjün etmek üçin niýetlenendir we şu aşakdaky tölegleriň esasynda amala aşyrylýar, ýagny:

- raýatlaryň hususy girdeýjilerinden gelýän tölegler boýunça;
- firmanyň peýdasyny ätiýaçlandyrýan iş berjilerden gelen tölegleriň esasynda amala aşyrylýar. Meýletin ätiýaçlandyrmanyň obýekti bolup emläk gyzyklanmasy bilen bagly bolan ömür ätiýaçlandyrmasy, saglyk ätiýaçlandyrmasy, işe ýarowlylyk ätiýaçlandyrmasy, ätiýaçlandyrylan adamyň pensiýa üpjünçiligi degişlidirler.

Mysal üçin: ýanwar aýynda 126000 manat işgärlere zähmet haky, şol sanda 6000 manat ýarawsyzlyk listi hasaplandy. Kärhana näçe manat durmuş ätiýaçlandyrmasyna tölegler geçirmeli. Ol şeýle hasaplanýar:

$$126000 - 6000 = 120000 * 20\% = 24000 \text{ manat}$$

Şeýle buhgalter ýazgysy ediler:

DT 20 KT 70 – 120000

DT 81,88 KT 70 – 6000

DT 20 KT-69 – 24000

2.2. Emläk ätiýaçlandyrmasy we onuň hasaba alnyşy

Emläk ätiýaçlandyrmasynda senagat kärhanalarynyň, edaralarynyň, guramalarynyň emläkleri, oba hojalyk kärhanalary, oba hojalyk ekinleri we raýatlaryň emläklerini ätiýaçlandyрма degişlidirler.

Emläkler ätiýaçlandyrlanda olar görnüşleri boýunça toparlanýar, ýagny senagat kärhanalarynyň emläkleri, oba hojalyk kärhanalarynyň emläkleri we aýry raýatlaryň emläkleri toparlaşdyrylýar.

Senagat kärhanalarynyň emläkleriniň şu aşakdaky düzümi ätiýaçlandyrmaga degişlidirler;

- jaýlar, desgalar, gutarylmadyk gurluşygyň obýekty, ulag serişdeleri, maşynlar, enjamlar, gurallar, haryt- material gymmatlyklar we beýleki kärhana, edara degişli emläkler (şu zatlar esasy şertnama degişli);

- başga kärhanadan saklamaga alynan gaýtadan işlenmäge degişli, abatlamaga degişli we ş.m. emläkler (bu zatlar goşmaça şertnama degişlidirler)

- oba hojalygyna degişli haýwanlar,

- oba hojalyk ekinleri:

Esasy şertnama boýunça ätiýaçlandyрма degişli hemme emläkler ätiýaçlandyrylýar. (oba hojalyk ekinlerinden we haýwanlaryndan başgalary).

Goşmaça şertnama boýunça başga edaradan alynan emläkler, ilatdan alynan emläkler degişlidirler. Goşmaça şertnama diňe esasy şertnamanyň esasynda baglaşylyp biliner. Goşmaça şertnamanyň möhleti esasy şertnamanyň möhletinden artyk geçmeli däldir.

Kärhananyň degişli emläkleriň atyýaçlandyrmasy emlägyň doly gymmady esasynda ýa-da gymmadyň kesgitlenen göteriminden ätiýaçlandyrylyp biliner, ýöne emläkgyň balans

gymmadynyň 50%-den geçmeli däldir, bermeli bergiňden atyýaçlandyрма aşak bolmaly däldir.

Emläk ätiýaçlandyrylynda onuň bahasynyň belli bir mukdary alynýar;

- esasy serişdeler ätiýaçlandyrylanda onuň balans bahasy alynýar, ýöne gaýtadan dikeldilen bahasyndan ýokary bolmaly däl.

- aýlanşyk serişdeleri boýunça ortaça bazar bahasynyň hakykatdaky özüne düşýän gymmady, onuň göýberiliş bahasy we hususy önümçiligiň bahasy;

- gutarylmadyk önümçilik boýunça ätiýaçlandyrylan döwründe onuň material we zähmet resurslarynyň hakykatdaky edilen harajatlary.

Emläk ätiýaçlandyrylanda şol obýektleriň 50-60% göterimi ätiýaçlandyrylýar. Başga edaradan kabul edilen, ýagny abatlamaga, saklamaga we ş.m. emläkler ätiýaçlandyrylanda onuň kabul edilen resminamadaky gymmadyndan ýokary bolmaly däl, ýöne onuň hakyky gymmadyndan ýokary bolmaly däl (onuň könelmesini aýyrmaly). Emlägi ätiýaçlandyrmak esasan dürli betbagytçylykdan goranmak üçin aşyrylýar.

Ätiýaçlandyrmanyň öwezün tölemeklik ätiýaçlandyrylan emläkler ýok bolanda ýa-da zaýa bolanda amala aşyrylýar. Ätiýaçlandyrylan emläkler öz gerekli ýerlerine daşalan döwründe zaýаланан ýa-da ýok bolanda ätiýaçlyk tölegleri ýuk daşалан döwri

kanunlaşdyrylan bolsa ýa-da şertnama baglaşylan bolsa amala aşyrylýar.

Emläkler daşalýan döwründe zaýa bolan bolsa ýa-da ýok bolan bolsa ol nirede bolanlygyna seretmezden ätiýaçlandyрма tölegi tölenilýär. Başga edaradan saklamaga alynan emläkler diňe saklanýan ýerinde bolanda ätiýaçlandyрма tölegi tölenilýär. Ätiýaçlandyryja öwezini dolmak tölegleri, çykdaýjylary haçanda şol emläkler tebigy betbagytçylyga, awariýa bolanda şol emläkler hasapdan çykarylýar we onuň tölegi tölenilýär.

Oba hojalygynyň emläkleri hem ätiýaçlandyrylyp biliner; ýagny

- oba hojalyk ekinleri;
- oba hojalygynyň haýwanlary, öý guşlary, towşanlar, bal arylary;
- jaýlar, desgalar, geçiriji enjamlar, maşynlar, ulag serişdeleri; enjamlar, gurallar, önümler, çig mallar, köp ýyllyk ekinler.

Oba hojalyk ekinleri gurakçylykdan gorumak üçin, gyşyň gaty sowuk gelmeginden, artyk gyzgynlygyň ýa-da artyk çyglylygyň bolmagyndan, suw almakdan, dürli howa ýagdaýlaryndan gorumak üçin we dürli ekini zaýalaýan kesellerden, ýangyndan gorumak üçin ätiýaçlandyrylýar.

Oba hojalyk haýwanlar, öý guşlary, towşanlar, bal arylary we ş.m. şu aşakdaky ýagdaýlardan gorumak üçin ätiýaçlandyrylyr, ýagny:

- tebigy betbagytçylykdan ýagyndan, mallar zyýan berýän ýokanyç kesellerden, we ş.m. iri şähli mallar, goýunlar, geçiler 6-aýlyk bolanlar, doňuzlar – 4 aýlyk bolanlar, atlar, düýeler, keýikler, eşekler 1 ýaşynda bolanlar ätiýaçlandyrylyp biliner:

- tebigy betbagytçylykdan we ýangyndan goranmak üçin oý guşlary, we beýleki oý haýwanlary, 6 aýlyk bolanda, towşanlar we bal arylar 4 aýlyk bolanda ätiýaçlandyrylýar.

Oba hojalygynyň esasy we aýlanşyk serişdeleri şu ýagdaýlardan goranmak üçin ätiýaçlandyrylýar, ýagny suw almakdan, gara ýelden, ýer yranmasyndan we ş.m.

Oba hojalygynyň köp ýyllyk ekinleri hem suw almakdan, tebigy betbagytçylykdan, gurakçylykdan, gaty sowukdan we ekine zyýan berýän kesellerden goranmak üçin ätiýaçlandyrylýar.

Oba hojalyk ekinlerine ýetirilen zyýany ýitgini kesgitlemek üçin hemme ekilen ekin meýdanlaryndan zaýa bolan esasy ekinleriň bahasyny aýyrýarlar 5 ýylyň dowamynda ortaça 1 gektaryň hasylynyň aratapawudyny şu ýylyň döwlet satyn alyş bahasyndan hasaplaýarlar (deňeşdirme bahadan).

Oba hojalyk mallarynyň, öý guşlarynyň, towşanlarynyň we bal arylaryň ýok olmagynyň, ýetirilen zyýanyň ýutgisi şeýle kesgitlenýär, ýagny iş mallarynyň balans bahasyndan amortizasiýasyny hasaba alyp ýok bolan gününe çenli hasaplaýarlar. Eger olar ýok bolman hökmany ýagdaýda olary

öldürmeli bolsa onda onuň ýitgisi onuň etinden we onuň deresinden hasaplanyp çykarylýar.

Esasy we aýlanşyk serişdeleriniň ýytgisi olaryň balans bahasyndan amortizasiýasyny aýyryp hasaplaýarlar. Şu çekilen zyýanyň bahasyna betbagytçylykdan soň hasapdan çykarylan emläkleriň çykdaýjylary hem goşulýar. Raýatlaryň hususy emläklerine ätiýaçlandyрма şu aşakdakylara baglaşylyp bilmez ýagny;

-ýaşaaýyş jaýlaryna, daçalaryna, hojalykdaky beýleki gurulan zatlara;

-6 aý bolan iri şahly mallara we 1 ýaşan atlara we düýelere baglaşylyp bilner.

Raýatlaryň emläklerine ätiýaçlandyрма tebigy betbagytçylyklardan we ş.m. goranmak üçin baglaşylýar. Raýatlaryň emläklerini diýip – öý goşlary, öýe gerekli zatlar, öýde-hojalykda ulanylýan zatlara aýdylýar.

Raýatlaryň emläklerini ätiýaçlandyрма birnäçe toparlar boýunça tapawutlanýar.

- 1) Gurluşy-öý gurluşy.
- 2) Öý emläkleri.
- 3) Öý haýwanlary.
- 4) Ulag serişdeleri.

Raýatlar öýlerini jaýlaryny, daçalaryny we beýleki öýe degişli emläkleri ýangyndan, tebigy betbagytçylykdan we beýleki tebigatyň

näsazlyklaryndan goranmak üçin ätiýaçlandyрма baglaşýarlar.

Ondan başgada raýatlar öýleriň suw almakdan, goňşynyň suwunyň akmagyndan, ogurlanmakdan goranmak üçin ätiýaçlandyryýar.

Raýatlaryň öý haýwanlaryny dürli ýokanyçkesellerinden, dürli tebigy betbagytçylyklardan goranmak üçin ätiýaçlandyрма baglaşýarlar.

Raýatlar hususy ulag serişdelerini dürli gönüşli awariýadan, ulaglagyň çakyşmagynda we ş.m. zatlardan goranmak üçin ätiýaçlandyryýarlar.

Ätiýaçlandyрма raýatlaryň hakyky ýaşayan ýerler beça amala aşyrylýar.

Daçdaky we beýleki tomusky dynç alynýan ýerlerindäki raýatlaryň emläkleri goşmaça şertnama esasynda ätiýaçlandyrylyp bilmer.

Öý goşlaryny, emläklerini ätiýaçlandyrmagyň şertnamasy 11 aýdan 2 ýyla çenli we 1 ýyldan 5 ýyla çenli baglaşylyp bilinýär.

Şertnamanyň hereket edýän döwrinde esasy şertnamanyň möhletine çenli ätiýaçlandyryjy adam ätiýaçlandyrylan summany ýokarlandyryp hem bilen, ýöne ol öý emläkleriniň bahasyndan ýokary bolmaly dälär we onuň könelmesini aýyrmalydyr.

Ätiýaçlandyrmanyň pul möçberleri ätiýaçlandyrmanyň düzgünleri we iki tarapyň şertnama baglaşygy esasynda kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyrylan emläkleriň ýitgisi diýip:

- ýok bolan ýa-da ogurlanan predmetler, onuň hakyky bahasy, onuň könelen möhletini aýyrmak bilen, onuň bazar bahasyndan ugur alynýar:

- öý goşlarynyň zaýаланан wagty, onuň hakyky bahasy we onuň zaýаланан bahasynyň tapawudy tölemeýä.

Zaýa bolan emlägiň pul möçberine (summasyna) hasapdan çykarylan emlägiň pul möçberi we emläk zaýa bolanda tertibe geçirmegiň hyzmatlary hem goşulýar. Şeýle çykdaýjylar ýörite belenen norma we tarif esasynda hasaplanylýar. Zaýa bolan emlägiň öwezini dolmagyň tölegi derňew organlarynda resminamalar gelinden soň çözülýär.

Ulag serişdelerini ätiýaçlandyrmak Türkmenistanyň raýatlary bilen we Türkmenistanda hemişelik ýaşayan daşary ýurt raýatlary bilen hem baglaşylyp bilner.

Ätiýaçlandyrmaga şu aşakdaky serişdeler kabul edilip bilinýär ýagny:

- döwlet awtomobil gullugynda hasapda duran ulag serişdesi:

- senagat önümçiliginiň ulag serişdeleri, ýagny motosikiller, motorollerler, motokolýaskalary we ş.m.

- suw ulaglary, ýörite orgunda hasapda guran;

- gaýyklar-parusly, motorly, katerler, ýahtalar we ş.m.

Ulag serişdelerini ätiýaçlandyrmak üçin esasy şertnama bir ýyllyk baglaşylýar ýa-da iki ýyldan 11 aýa çenli baglaşylýar, goşmaça şertnama bolsa esasy

şertnamanyň gutaryan möhletine çenli baglaşylyp biliner.

Ätiýaçlandyrylan emläkleriň zaýaçylygyny tölemeklik şeýle kesgitlenilýär, ýagny;

- ulag serişdeleri ogurlanan bolsa onuň könelen bahasyny aýyrmak bilen;

- ulag serişdesi ýok edilen bolsa onuň esasy bahasyndan könelenini aýyrmak bilen we onuň gelejekde ulanyp bojak galyndysyny hasaba almak bilen;

- ulag serişdesi zaýa bolan ýagdaýynda, ony abatlamak (remont) üçin bahasy şeýle kesgitlenýär, ýagny täze ätiýaçlyk şaýlarynyň we beýleki gerekli zatlaryň bahasy onuň könelen göterimine görä şertnamada görkezişi ýaly azaldyrlar, hasaplanyp alynan baha (summa) abatlandyrylmagyň (remondyň) bahasy (summasy) goşulýar, şondan soňra emlägiň ulanyp boljak belleginiň bahasy hasaba alynýar, onuň könelmäniň göterimine görä bahasy täzedan hasaplanýar, ýitginiň bahasy ulag serişdelerini halas etmegiň çykdaýjylary hem goşulýar, şol sanda goşmaça ýitgiler hem goşulýar. Ätiýaçlandyryş edarasý zaýa bolan serişdä remont etmek üçin düzülen smetany töleýär, ýöne zaýa bolan ulag serişdäniň haryt görnüşiniň ýitgini tolänok.

Emläk ätiýaçlandyrmasyň hasaplamagyň tarifiniň metody.

Ätiýaçlandyrma tarifi ýa-da ätiýaçlandyrma stawkasy ýylyň dowamynda tölenýän kesgitli ätiýaçlandyryşyň pul tölegi ýa-da ätiýaçlandyryşyň belli bir wagt aralygynda jemlenen ätiýaçlyk bahasynyň göterin stawkasydyr. Tarif stawkasynda ätiýaçlandyryş wznosy tölenýär.

Ätiýaçlandyrma baýragy ätiýaçlandyryşa geçirilen ätiýaçlandyryş tölegidir. Ätiýaçlandyryş tölegleriniň jemi ätiýaçlyk gaznasyny döredýär we ol ätiýaçlandyrma öwezini tölenýär hem-de ol ätiýaçlandyryş işini ýöredýär.

Ätiýaçlandyryş baýraklary
ätiýaçlanandyryjynyň ätiýaçlyk gaznasyny
döredilmegiň kesgitleýär.

Ätiýaçlandyryjynyň ýitgisini tölemeklik şu formula üçin kesgitleýär.

Ätiýaçlyk tarifiň esasy wezipesi esasy ýitginiň bahasyny kesgitlenen üçin baglydyr, ýagny ätiýaçlandyrylan obýektiň we ätiýaçlygyň bahasynyň birligine (100ed) deňdir, şeýlelikde tarif stawkasy ätiýaçlyk üçin ätiýaçlandyrjynyň arasynda anyk ýitgini kesgitleýär. Dogry hasaplanan tarif stawkasy ätiýaçlandyrjynyň ätiýaçlyk amalyňyň durnuklylygyny üpjün edýär, onuň girdeýjisiniň we çykdaýjysynyň balansynda girdeýjisini ýokarlandyrýar. Ätiýaçlandyrjynyň esasy maksady çykdaýjydan girdeýjini ýokarlandyrmagy üpjün etmekden ybaratdyr.

Ätiýaçlyk amallaryndan maliýe durnuklylygy üpjün etmek üçin brutto-stawka işlenip taýýarlanylýar, ol bolsa ätiýaçlyk baýragynyň esasy bolup durýar we oňa tarif stawkasy diýilýär.

Brutto-stawka netto-stawkadan we onuň ýüklerinden durýar.

Netto-stawka ätiýaçlyk gaznasyny döretmäge görnükdirilendir we ätiýaçlygynyň ýytgisiniň öwezini dolmaklygy üpjün edýär.

Ýükler ätiýaçlandyryjynyň goşmaça çykdaýjylaryny ýapmaga niýetlenendir we ätiýaçlyk goryny döretmäge gönükdirilendir.

Netto-stawka – tarif satawkasynyň esasy bölegi bolup ýitginiň öwezini dolmakda oňa jogapkärçilik degişlidir.

Mysal üçin: Eger ätiýaçlandyryş şertnamasynda bellenen ätiýaçlandyryş pul möçberi ätiýaçlandyrylan obýektiniň ätiýaçlandyryş halatyndaky hakyky bahasyndan pes bolsa, zyýanyň öweziniň möçberi we harajatlar ätiýaçlandyryş pul möçberiniň we ätiýaçlandyrylan emlägiň bahasynyň deňeşer gatnaşygy boýunça tölenýär.

Mysal üçin: Ulag serişdesiniň ätiýaçlandyryş möçberi 15000 manat diýeliň. Ol 7500 manatlyk ätiýaçlandyrylsa (50%) onda heläkçilik ýagdaýy ýüze çykanda ýetirilene zyýan 200manat bolsa onuň diňe 1000 manatlyk öwezi dolunar. Köplenç halatlar ätiýaçlandyrylan möçberiň ätiýaçlandyryş möçberinden pes bolmagy, emlägiň girewine

goýulmagy bilen baglydyr. Näçe manatlyk karz alynsa, şol möçbere baglylykda hem ätiýaçlandyryş möçberi kesgitlenýär.

Şekil 2

Awtoulag serişdeleriniň ulanyş möhletine görä könelmesini aşakdaky tablisa laýyklykda şertli kesgitläp bolar.

Ulag serişdesiniň görnüşi	Ulag serişdesiniň ulanyş möhletine baglylykda kön						
	Ulag serişdesiniň ulanyş ýyly						
	Birinji	Ikinci	Üçünji	Dördünji	Başınjy	Altynjy	Ýedinji
Russiýanyň ýeňil awtoulaglary	0%	15%	27%	35%	43%	43%	55%
Beýleki daşary ýurtlaryň öndüren ýeňil awtoulaglary	0%	22%	37%	50%	60%	68%	74%
Mikroawtobuslar, göterijiligi pes ýük ulag serişdeleri (prisepli we ýarym prisepli furgonlar)	0%	28%	39%	50%	59%	66%	72%
Ýuk ulaglary, awtobus we trolleýbuslar	0%	35%	47%	58%	67%	74%	79%

Awtoulag serişdesiniň ätiýaçlandyryş möçberini şu formula laýyklykda kesgitlep bolar.

$$\ddot{A}g = Atg * (100\% - K)$$

$\ddot{A}g$ - Ätiýaçlandyryş möçberi

Atg - awto ulagyň täze wagtyndaky gymmaty

K - könelme (%-de)

Mysal üçin:

Kärhana Russiýanyň öndüren 15000 manatlyk awtoulagyny 5 ýyl ulandy. Onuň ätiýaçlandyryş möçberini kesgitleň.

$$\ddot{A}g = 15000 * (100\% - 43\%) = 8550 \text{ manat}$$

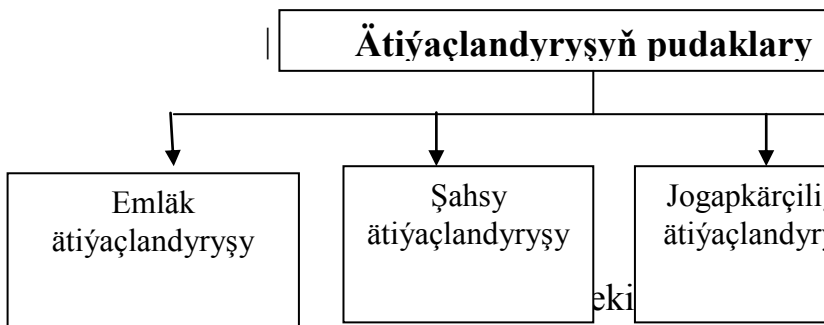
Şekil 3

Emlägiň ätiýaçlandyryş möçberiniň we ätiýaçlandyryş gatançlarynyň möçberiniň hasaplanyşy

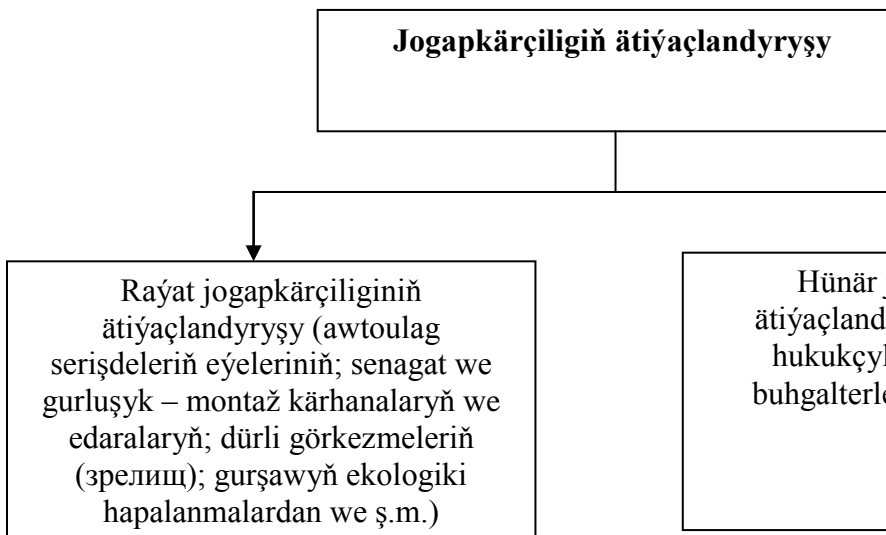
N	Emlägiň görnüşi	Balans gymmaty	Hasaplanyşy			
			Ätiýaçlandyryş möçberi	Tariff stawka (%)	Ätiýaç. gatanç. möçberi (4s* 5s/100)	%
1	2	3	4	5	6	7
1	Esasy serişdeler, tamamlanmadyk	168500	134800	0.2	269.6	10

	düýpli gurluşyklar we haryt-maddy gymmatlyklar (ulag serişdelerinden başgalary)					
2	Ulag serişdeleri	5400	4320	2.0	86.4	10
	Jemi:	173900			356.0	

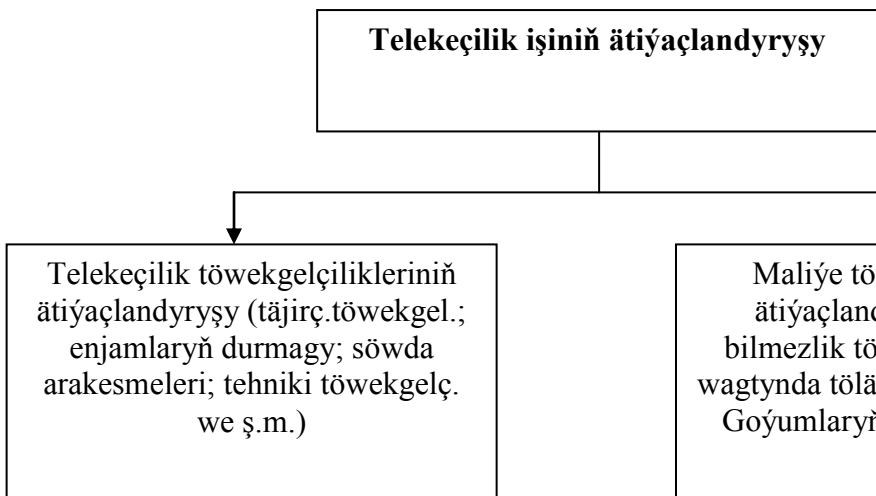
Şekil 4

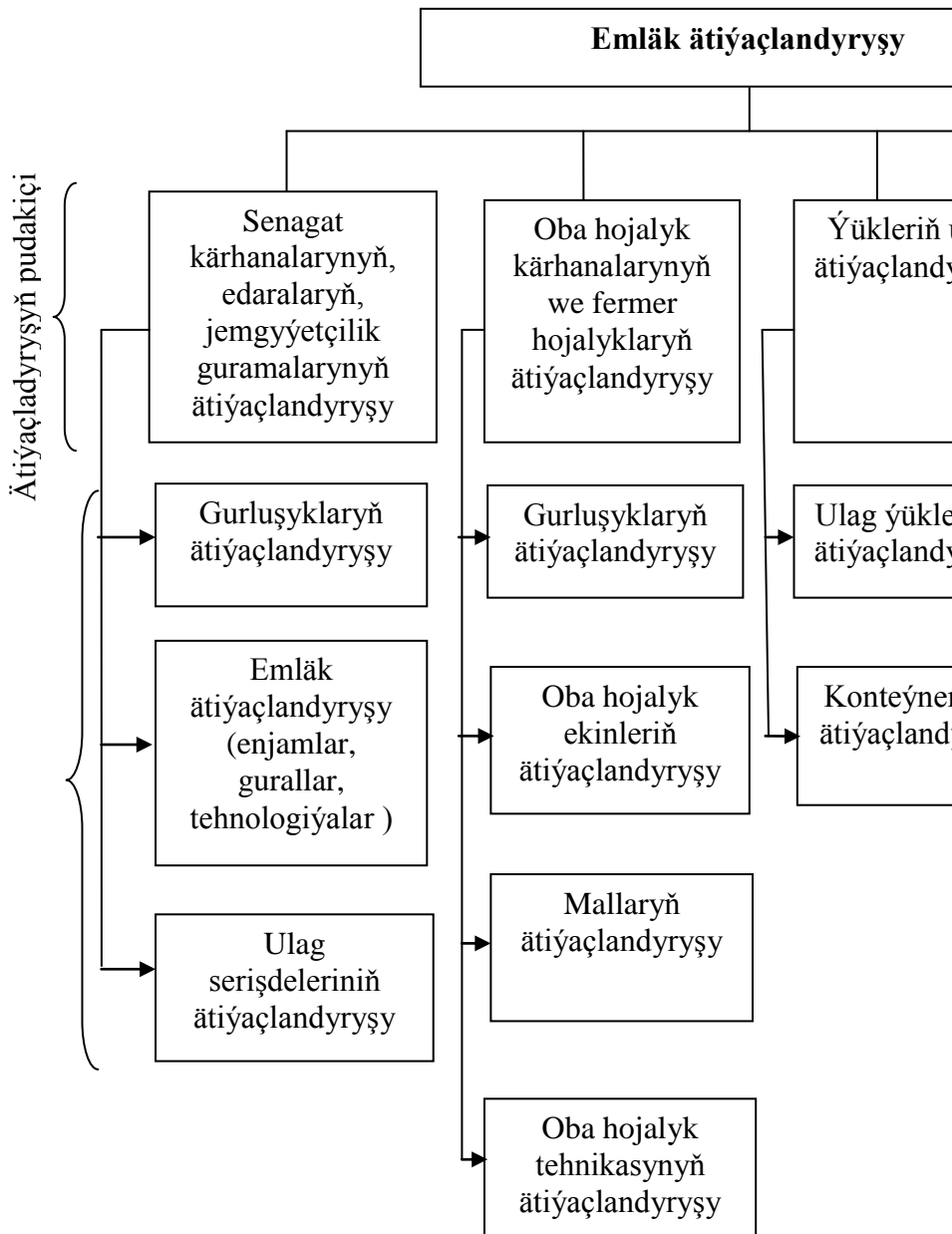
Şekil 5

Şekil 6

Şekil 7

2.3. Şahsy ätiýaçlandyrma

Şahsy ätiýaçlandyrma – bu adama howp salýan töwekgelçiliklerden, ýagny adamyň ömrüne, onuň zähmete ukyplylygyna zeper ýetirip biljek ýagdaýlardan goranmagyň bir formasydyr.

Şahsy ätiýaçlandyrmanyň şertnamasy – bu bolsa raýat-hukuk işidir, ýagny ätiýaçlandyrjy ätiýaçlandyrlan adama ätiýaçlyk tölegini tölemegi borçly edýär we ol tölegleriň öwezi ýytgiler çekilende ätiýaçlyk kapitaly ýa-da renta görnüşindäki tölegler boýunça tölenýär.

Ýaşayyşyň görnüşleri bolan ýaşamak ýa-da ölmeklige hiç wagt obýektiv baha berip bolmaýar, ýöne ätiýaçlandyrylan adam betbagytçylyga duçar bolanda material kynçylyklary ýeňip geçmek üçin ätiýaçlyk töwekgelçiligidir.

Şahsy ätiýaçlandyrmada obýektiv şöňlelendimäge höwes bolup bilmez, şeýlede bolsa adam durmuşynda näsazlyklar gabat gelende

ätiýaçlyk bilen bagly bolan haýsy hem bolsa bir gatnaşyk bolmalydyr.

Ätiýaçlyk tölegi çekilen zyýanyň ýa-da material çykdaýynyň tölegi bolup bilmeyär, ol ätiýaçlandyrlan adamyň islegine laýyklykda onuň material mümkinçiligi boýunça kesgitlenýär.

Şahsy ätiýaçlandyrmanyň şertnamasy hökmany ýa-da meýletin bolup biler, ýagny izak möhletli ýa-da gysga möhletli bolup biler. Ätiýaçlandyrmanyň käbir görnüşleri, ýagny ömri ätiýaçlandyрма uzak möhletleýin bolup biler. Emlägi ätiýaçlandyрма bolsa adatça 1 ýyl bolýar.

Şahsy ätiýaçlandyрма şu aşakdaky toparlara bölünýär;

Töwekgelçiligiň göwrümi boýunça;

- ýaşayyşy ýa-da ölümi ätiýaçlandyрмаk;
- maýyplyk ýa-da işe ýarawsyzlyk ätiýaçlygy
- medisina çykdaýylarynyň ätiýaçlygy

Şahsy ätiýaçlandyrmanyň görnüşleri;

- Ömrüni ätiýaçlandyрма
- Betbagytçylykly hadysalary ätiýaçlandyрмаk

Şertnamadaky adamlar ;

- individual ätiýaçlandyрма (bir adam)
- kollektiwlyýin ätiýaçlandyрма (adamlaryň topary)

Ätiyaçlyk üpjünçiliginiň dowamlylygy ;

- gysga möhletleýin (1 ýyl)
- Orta möhletleýin (1 – 5 ýyla çenli)
- Uzak möhletleýin (6 – 15 ýyla çenli)

Ätiyaçlyk üpjünçiliginiň töleginiň formasdy ;

- ätiyaçlyk töleginiň bir gezeklik tölegi;
- ätiyaçlyk töleginiň renta görnüşinde tölenilşi

Ätiyaçlandyryş baýraklaryny tölemegiň formasy;

- bir gezeklik baýragy tölemegiň ätiyaçlygy
- her ýyl boýunça baýragy tölemegiň ätiyaçlygy
- her aý boýunça baýragy tölemegiň ätiyaçlygy

Ömri ätiyaçlandyrmagyň şertnamasy ätiyaçlandyrylan adama ätiyaçlyk tölegini tölemäge şert goýýar, ol ätiyaçlandyrylan adamynyň borjyny we hukugyny sazlaýar. Ömri ätiyaçlandyrmagyň şertnamasynyň subýekti bolup şol şertnama ätiyaçlandyrylan kompaniýadan başgada eýýäm ätiyaçlandyrylan we öz bähbidine seredýän adam hem goşulyp biliner.

Ätiyaçlandyrmak üçin arza – bu ätiyaçlandyrylan adam ýa-da edara tarapyndan berilen we özüni ätiyaçlandyryan adam tarapyndan resmileşdirilen resminamadyr.

Ol arza şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- ätiýaçlandyrmanyň görnüşi;
- Goşmaça kepilnama.
- Ätiýaçlyk tölegi.
- Ätiýaçlyk möhleti.
- Ätiýaçlyk tölegini tölemigiň döwri.
- Ätiýaçlygyň güje girýän wagty.

Ätiýaçlyk polýusy - ömri ätiýaçlandyrmak üçin iň esasy resminama bolup ol iki tarapy hem sazlaşdyrýan, şertnamanyň hereket edýändigini subut edýän subutnamadyr.

Polisde hususy, umumy we ýörite şertler saklanýar, ýagny;

- özüni ätiýaçlandyrýan adamyň ady, familiýasy we beýleki maglumatlar.
- Ätiýaçlyk tölegi.
- Baýragyň umumy möçberi.
- Tölegiň möhleti.
- Tölegiň görnüşi we ýeri.
- Şertnamanyň hereket edýän dowamlylygy.

Ätiýaçlyk tölegi – bu ätiýaçlyk ýüze çykan ýagdaýynda gerekli hökmany resminamalary alyp, ätiýaçlyk edara barylýar we ol şertnama laýyklykda ätiýaçlyk tölegi tölenilýär.

Ölüme çenli ätiýaçlandyрма şahsy ätiýaçlandyрма degişli bolup, onuň dürli görnüşleri ulanylýar, ýagny

- wagtlaýyn ätiýaçlandyрма,
- ömürlük ätiýaçlandyрма,
- amortizasyýa ätiýaçlandyrmasy,

- diri galanynda ätiyaçlyk kapitaly we rentasy.

Ätiyaçlandyrmanyň bu görnüşiniň üstüni ýapmaga töwekgelçilik – bu ätiyaçlandyrylan adamynyň ýarawsyzlyk ýa-da betbagytçylykly ýagdaýdaky ölümidir.

Wagtlaryň ätiyaçlandyрма – bu ýagdaýda ätiyaçlandyрма tölegi eger ol ätiyaçlyk şertnamasynyň dowam edýän möhletinde ýogalan bolsa ol bähbit görüjä tölenilýär.

Wagtlaryň ätiyaçlandyrmanyň häsiýetnamasy şu aşakdakylardan durýar:

- ätiyaçlandyrylan adam tölegi az şertnama laýyklykda az töleýän bolsa, eger ol köp tölemäge hem hukugy bardyr eger ol adam şertnama çenli ýaşan bolsa, onuň tölegi hem pes bolsa onda ony ätiyaçlandyryň edara oňa artykmaç ätiyaçlyk kapitalyny tölemeyär,
- şertnama esasan 65-70 ýaşlarda baglaşylýar, ýöne şertnama çäklendirýär.

Wagtlaryň ätiyaçlandyrmanyň görnüşleri:

- Hemişelik baýrak we kapital bilen,
- Hemişelik ýokarlandyrylan kapital bilen
- Hemişelik peselýän kapital bilen,
- Tüzelenmek,
- Baýragyň öwezini dolmak.

Hemişelik baýrak we kapital bilen ömrüni ätiýaçlandyrmak ätiýaçlyk kompaniýasy her ýyl töwegelçiligiň baýragyny hasaplaýar, ýagny şertnamanyň möhletine laýyklykda we ortaça ýa-da deňagramly baýragy hemişelik saklaýar.

Kapitalyň yzygiderli azalmagy netijesinde wagtlaýyn şertnamada ätiýaçlyk tölegi umumy tölegden her ýyl ätiýaçlygyň ýyllaryna bölünip ätiýaçlyk şertnamasyna laýyklykda azaldylýar.

Kapitalyň yzygiderli ýokarlanmagy wagtlaýyn şertnamada ylalaşyk esasynda her ýyl ýokarlanýar, baýrak bolsa hemişelik ýa-da ýokarlanýan görnüşde bolýar.

Amanat kassa kitapçasyny ätiýaçlandyрма – ätiýaçlandyrmanyň bu görnüşinde ony ätiýaçlandyryň adam ýa-da edara haýyr düşewint görüjä tölenen baýragy ätiýaçlyk kapitaly ýa-da renta bilen çalyşmagy borşly edýär, ol bolsa ätiýaçlandyrylan adam bolýar we eger ol görkezilen möhletine çenli ýaşamaga ukyby bolsa.

Ätiýaçlandyrmanyň bu görnüşiniň dürli formasy hereket edýär, ýagny:

- ätiýaçlyk töleginiň haýal tölenýän tölegi – bu görnüşde ätiýaçlandyрма haýal ýagdaýda geçirilýär, haçanda ätiýaçlyk tölegi haçan hem bolsa indiki aýlarda tölenmäge başlansa. Bu görnüşde ätiýaçlandyryjynyň haýr görüjä, düşewint görüjä eger ätiýaçlandyrylan adam şertnamanyň möhletine çenli

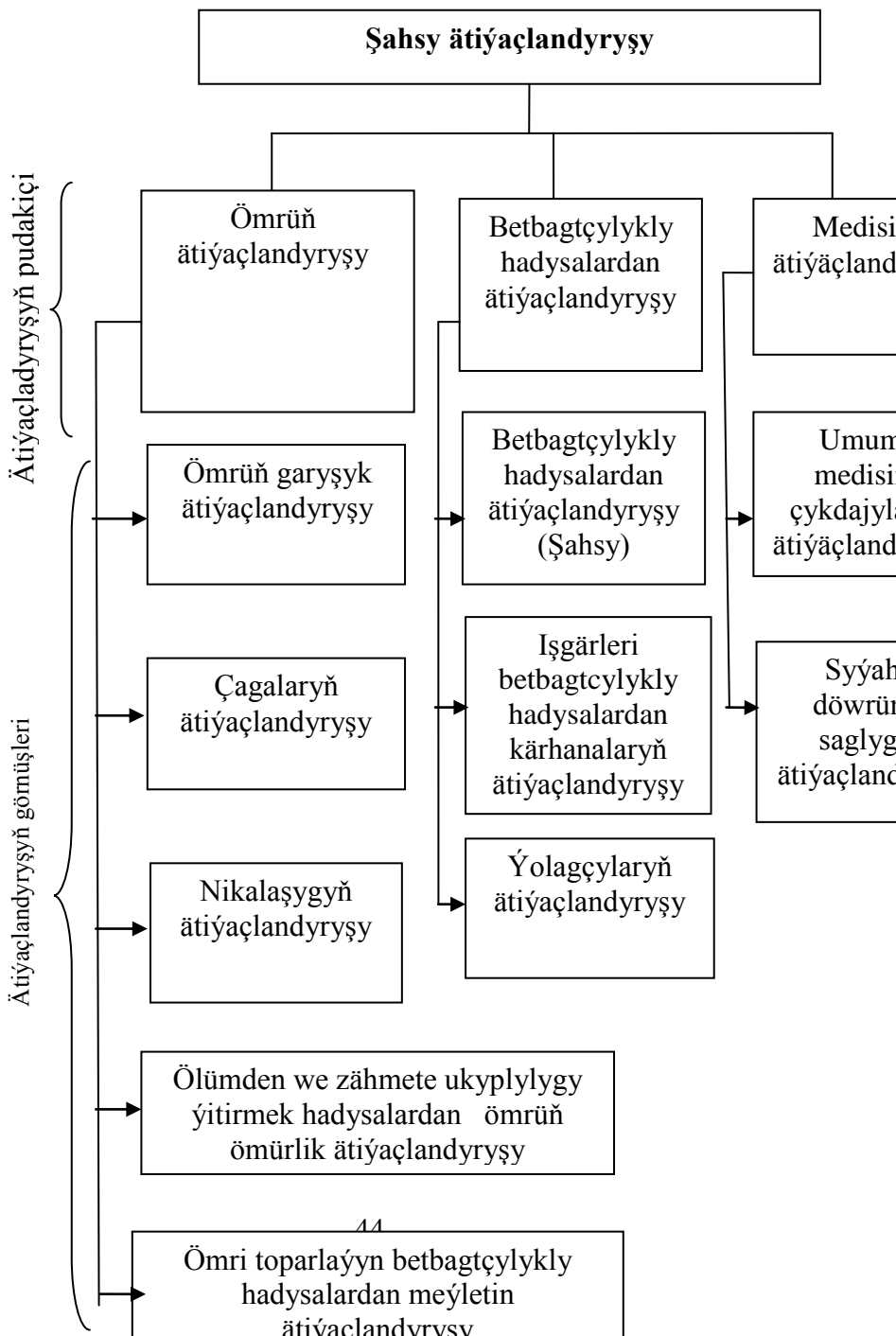
ýaşasa, onda ätiýaçlyk tölegini tölemäge borçly edýär.

Renta ätiýaçlygy – bu belli bir wagt aralygynda yzygyderli tölenýän tölegdir. Renta ätiýaçlandyrmasynda ätiýaçlandyrlan adam şertnamada görkezlişi ýaly ol uzak ýaşasa belli bir pul möçberini ätiýaçlandyrýar. Tölegiň ýagdaýyna baglylykda renta çalt we haýal görnüşe bölünýär.

Çalt ömürlik renta – ätiýaçlygyň bu görnüşi ýaşy bir çene baran adamlara peýdaly bolýar, ýagny olar şol kapitaly göýmak bilen ömrüniň soňuna çenli üpjín eder ýaly ätiýaçlykdyr.

Rentanyň haýal töleginiň ätiýaçlygy – ätiýaçlygyň bu görnüşi pensiýa üpjíçiligine goşmaça kömegi üpjín edýär.

Şekil 8

TARIF STAWKASY

Belli bir obýekti ätiýaçlandyrmak üçin ätiýaçlandyryjy çykdaýy edýär – bu bolsa ätiýaçlandyryjynyň esasy aladasy bolup durýar. Ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň özüne düşýän gymmaty we onuň pul möçberi ätiýaçlyk tarifiniň ýa-da tarif stawkasy esasynda kesgitlenär.

Ätiýaçlyk tarifi ýa-da tarif stawkasy ätiýaçlandyrylanyň ätiýaçlyk töleginiň pul möçberiniň birligi, ýagny ätiýaçlyk töleginiň birligi bolup – 100 man hasap edilýär ýa-da ätiýaçlyk pul möçberiniň jemlenen pul möçberinde (%) görterim stawkasy hasap edilýär. Tarif stawkasynyň kömegi üçin ätiýaçlyk tölegi hasaplanyp çykarylýar.

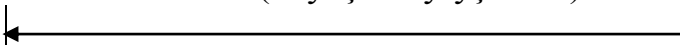
Ätiýaçlyk tölegi (wznos) – bu şertnama laýyklykda ätiýaçlandyrylanyň ätiýaçlyk hyzmatlaryna tölegidir. Ätiýaçlyk töleginiň esasynda ätiýaçlyk gaznasy döredilýär.

Halkara tejribesinde ätiýaçlyk töleginiň esasynda duran tarif stawkasyna brutto-stawka diýilýär.

Brutto – stawka (ätiýaçlyk tarifi) öz strukturasy boýunça 2 bölekden durýar;

- 1) Netto – stawka
- 2) Ýükler - nagruzka

Brutto stawka (ätiýaçlandyryş tarifi)

Netto stawka	I ç	Ä ç	M p
-----------------	--------	--------	--------

Nagruzka

Dç – duýduryş çärelerine çykdajylar,

Äç – ätiýaçlandyryş işine çykdajylar,

Mp – meýilleşdirilýän peýda

Ýükler - nagruzka

DÇ – duýdyryş çäreleri

ÄÇ – ätiýaçlandyryş işini alyp barmaga çykdajylar

MP – Meýilleşdirilen peýda

Şeýlelikde brutto stawka tarif stawkasy netto stawkanyň tölegi bolup ätiýaçlyk tölegini üňňin edýär we ýükler bu ätiýaçlygy geçirmekde çykdajyny ýapmaga nietlenendir.

Netto – stawka Brutto – stawkasynyň 90 % tutýar. Ýükler – nagruzka – ätiýaçlandyryşyň görnüşine seretmezden ol 9 % - 40 göterimene çenlisini tutýar.

Brutto – stawkanyň ömri garyşyk ätiýaçlandyrylanda

Strukturasy

Ömri garyşyk ätiýaçlandyrylanda

Brutto – stawka

Netto-stawka
netto-stawka

Işe ýaraw- ÄÇ MP	Betbagt	Ölýänçä	DÇ
çylykly	ýaşamagy	syzlygy	
ýitirende	ýagdaýda		

Kesgitli ätiýaçlyk töleginiň ortaça möçberi belli bolsa onda onuň ortaça tapawudyndan ähmiýetli tarapy mümkindir. Ätiýaçlyk töleginde töwekgelçilikleriň aratapawudy kepillik goşundysy (nadbawka) hasaplaşygy hasaplanylýar we oňa töwekgelçilik goşundusy (nadbawka) diýilýär (nagruzka)

Brutto – stawkasy (ätiýaçlyk tarifi)

Brutto –stawka	töwekgelçilik	DÇ
ÄÇ Mm		

Goşundysy

Goşundy

(N ç.ç.m.)

Töwekgelçilikli goşundy bilen brutto-stawkanyň strukturasy

Ätiýaçlyk töleginde Netto-stawkanyň kesgitlenişi.

Ätiýaçlandyryşyň hemme görnüşü düzülende hem onuň ätiýaçlyk halaty göz önünde tutulyp düzülýär. Şertli mysal hökmünde 100 sany ätiýaçlandyrlan obýekti alalyň. Ätiýaçlyk statistikasynyň kesgitlemesine görä her ýylda bu obýektleriň 3 sanysy ätiýaçlyk hadysadyna düşýär. Onuň ähtymallygyna seredeliň; şu ýylda şol ätiýaçlandyrlan 100 obýektiň biri ätiýaçlyk töwekgelçiligini satýar. Ol bolsa 0,03 ýa-da 3% deňdir.

Ätiýaçlandyryşda ätiýaçlyk syýasaty ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyrlanyň arasynda ekwiwalentlilik ýörelgesi esasynda düzülýär.

Biziň mysalymyzda her bir obýekt 200 manatlyk ätiýaçlandyrlan bolsa (ol ätiýaçlyk tölegidir), onda her ýylda ätiýaçlyk tölegi 0,03 köpeldilen 100 köpeldilen $200 = 600$ manada deň bolar (bu ýerde ; 0,03 – ätiýaçlyk halatynyň ähtymallygy ; 100 her bir ätiýaçlandyrlan obýektiň sany; 200 manat bolsa bir ätiýaçlandyrlan obýektiň ätiýaçlyk tölegidir).

Ähtymallyk tölegini ätiýaçlandyrlan obýektleriň sanyna bölýäris, şonda ätiýaçlyk gaznasyndan 1 sany ätiýaçlandyrlanyň paýyny alýarys. Biziň mysalymyzda bu paý 6 manada deňdir. $(600 ; 100 = 6 \text{ manat})$. Her bir ätiýaçlandyryjy şular

ýaly ätiýaçlyk tölegini tölemelidir, ýagny ätiýaçlandyrjy kompaniýa ätiýaçlygyň öwezini dolmak üçin serişde bolar ýaly edip düzýär.

Tejribe işinde netto-tölegiň birligine ätiýaçlyk töleginiň 100 manadyndan ugur alynýar. Biziň mysalymyzda bir şertnama 200 manada deňdir, ätiýaçlyk töleginde netto-tölegi 6 manada deň bolýar, ýagny netto-stawka ätiýaçlyk töleginiň 100 manadyndan 3 manada deň bolýar.

BRUTTO – STAWKANYŇ HASAPLANYLŞY.

Netto-stawka hasaplanandan soň tatif stawkasynyň ýa-da brutto stawkasynyň möçberi kesgitlenýär. Ony hasaplamak üçin netto-stawkanyň üstüne goşundylar (nagruzka) goşulýar.

Ätiýaçlyk işini ýerine ýetirmek üçin çykdajylar ätiýaçlyk tölegi bolan 100 manatdan hasaplanyp çykarylýar.

Işi ýerine ýetirmek üçin galan goşundy (nadbawka) DÇ – duýduryş çärelerinden we MP – meýilleşdirilen peýdadan, brutto-stawkanyň göteriminden hasaplanyp çykarylýar. Brutto-stawkanyň jemlenen möçberi formula boýunça hasaplanylýar.

$T S = TP + \dot{Y}(\text{nagruzka}) m b p(m\text{-meýilleşdirilen, } b\text{-baýrak, } p\text{-peýda})$

.

Tb –brutto-stawka; Tn – netto-stawka, Ý –
 ýükler(nagruzka),manatda

Mbp.

Bu formylanyň absolýut möçberi T , T ,
 Ý

B p

mbp görkezilýär.

Ýükler brutto-stawkanyň görteriminde görkezilýär,
 tejribede bolsa formula boýunça kesgitlenilýär;

$$T_g = T_p + \text{Ý mbp} = T_p + \text{Ý mbp} + \text{Ý o} . T_a$$

Ý mbp – Tarifde görkezilýän ýükleriň maddasydyr.

Ý g – brutto- stawka goýulýan ýükleriň maddasynyň
 tarif görterimde paýy.

EMLÄK ÄTIÝAÇLANDYRMASYNYŇ TARIFI.

Ätiýaçlyk tarifi ýa-da tarif stawkasy diýip 1
 ýylda ätiýaçlyk töleginden hasaplanylýan 100 manat
 pul möçberi,ýagny 1 ýylyň dowamynda tölenen
 ätiýaçlyk alynan 100 manatdyr, ýa-da belli bir wagt
 aralygynda jemlenen ätiýaçlyk töleginiň görterim
 stawkasydyr. Tarif stawkanyň kömegi bilen ätiýaçlyk
 tölegi hasaplanilýar. Ätiýaçlyk tölegi –(töleg-baýrak)
 – bu ätiýaçlyk tarifiň pul görnüşidir, tölenen
 ätiýaçlyk töleginiň 100 manat pul möçberidir, ýa-da

jemlenen ätiýaçlyk töleginiň göterim-stawkasydyr, ol bolsa 100 bölünýär. Ätiýaçlyk töleginiň hasabyna ätiýaçlyk gaznasy döredilýär, ol bolsa ätiýaçlygyň öwezini tölemeklige we ätiýaçlandyryjynyň gytaklaýyn çykdajylaryny ýapmaga ulanylýar.

Ätiýaçlyk taryfyny düzmegiň esasy meselesi ýitginiň pul möçberini, ýagny mümkin bolan pul möçberini kesgitlemek bilen baglanşyklydyr, ýagny her bir ätiýaçlandyrlanyň ýa-da ätiýaçlyk pul töleginiň birligine düşýän pul möçberi bilen baglanşyklydyr.

Eger tarif stawkasynda ýitginiň ähli maddasy ýeterlik derejede dogry görkezilse, onda ätiýaçlandyryş işiniň arasynda bolan ýitgi hökman zygyderli aýdyňlaşdyrylýar. Tarif-stawkasy ätiýaçlyk jogapkärçiligi bilen berk baglanşyklydyr. Eger tarif-stawkasy dogry hasaplanan bolsa ätiýaçlyk amalynda ol hökman maliýe durnuklylygy üpjün edýär, ýagny ätiýaçlandyryjiniň girdeji we çykdajy balansyny durnuklaşdyrýar.

Tarif stawkasy diýip – ätiýaçlandyryjynyň tarif stawkasyny kesgitlemekde, tertipleşdirmekde, ony düzmekde we bu işleriň gelejekde döwlet ätiýaçlyk gaznasyny ösdürmek bilen baglanşyklydygyny düşündirýär, ýagny tarif stawkasyna kanuna laýyk dogry düşünilmegi gelejekde ätiýaçlandyryş işiniň ösmegine uýy itergi berýändigine düşünilýär.

Ätiýaçlyk töleginiň esasynda tarif stawka emele gelýär we oňa brutto-stawka diýilýär. Ol netto-

stawkadan we netto-stawkanyň ýüklerinden durýar Netto-stawka ätiýaçlyk gaznasyny döretmäge gönükdirilendir we onuň bir bölegi ätiýaçlyk töleginiň öwezini dolmaga ulanylýar. Ýükler bolsa ätiýaçlyk geçirilende haralatlary ýapmaga ulanylýar, ýagny ätiýaçlandyryjynyň gytaklaýyn çykdajylaryny ýapmaga ulanylýar. Ýükler brutto-stawkanyň az bölegini düzýär (ol ätiýaçlygyň görnüşine we formasyna baglylykda ol 9-dan 20 % çenli bolýar)..

BAP 3: ÄTIÝAÇLANDYRYŞ EDARALARYNDA GIRDEJILERIŇ WE ÇYKDAJYLARYŇ HASABY

3.1. Girdejileriň hasaby.

Ätiýaçlandyryş guramasynyň ykdysadyýeti ätiýaçlandyryş işiniň girdejilerini we çykdajlaryny deňeşdirmek ýörelgelerinden ugur alýar. Onuň girdejilerini we çykdajlaryny deňeşdirmek arkaly ätiýaçlandyryş guramasyna baha berip bolýar. Onuň girdejileriniň we çykdajlarynyň aratapawudy peýdany görkezýär, ol bolsa ätiýaçlyk guramasynyň ösmeginiň esasy kepili bolup durýar.

Ätiýaçlyk guramasynyň girdejisi diýip ätiýaçlandyryş işinden hasapnamalara gelen pul möçberlerine aýdylýar.

Ätiýaçlyk guramasynyň girdejisi üç topara bölünýär;

- 1) Hususy ätiýaçlandyryş işiniň girdejisi
- 2) Maýa goýum işinden gelen girdejiler
- 3) Gaýry girdejiler.

Ätiýaçlyk guramasynyň girdejisi – ätiýaçlandyrlan emläklerden gelen pul serişdeleri we

borçnamalaryň hasaplaşylmagy guramanyň kapitalynyň ýokarlanmagyna düşünilýär.

Buhgalter hasabynyň düzgünnamasyna laýyklykda ätiýaçlandyryş guramasynyň girdejileri iki esasy topara bölünýärler;

1)Ätiýaçlandyryşyň hemişeki görnüşi boýunça girdejiler.

2)Ätiýaçlandyryşyň gaýry görnüşi boýunça gidejiler.

Ätiýaçlandyryşyň esasy işiniň predmeti bolup baglaşylan şertnamalaryň esasynda ätiýaçlandyryş ätiýaçlandyryş işiniň hyzmatlarydyr. Şunyň bilen baglylykda ätiýaçlandyryşyň hemişelik görnüşleriniň girdejileri diýip ätiýaçlandyryşyň belli bir görnüşinden gelen girdejä aýdylýar.

Ätiýaçlandyryş guramasynyň esasy işiniň girdejisinden tapawutlylykda girdejiler gaýry pul gelmeleri bilen baglanşykly gidejiler hem bolýar.

Ätiýaçlyk amalyynyň häsiýetine baglylykda gaýry gelmelerden gelýän gidejiler üç topara bölünýärler;

1) Ätiýaçlyk amalyndan girdejiler,olar ätiýaçlandyryşyň netijesi bilen bagly däldir, ýöne ol maliýe-hojalyk işi bilen baglanşyklydyr;

2) Ýerleşdirilmedik girdejiler, ýagny ätiýaçlandyryşyň işi bilen bagly bolmadyk girdejilerdir;

3) Adatdan daşary girdejiler, yagny hojalyk işinde adatdan daşary ýagdaýlardan gelen gidejilerdir

Ätiýaçlyk amalyndan alynan gidejiler – bu ätiýaçlandyryjynyň girdejisiniň üstüni doldurýan esasy çeşmedir we ätiýaçlyk biznesini durmakda esasy şerty döredýär.

Girdejileriň esasy çeşmesi bolup ätiýaçlyk tölegi ýa-da ätiýaçlyk baýraklary bolup durýar. Ätiýaçlandyryş guramasyna gelýän ätiýaçlyk tölegleriniň möçberi ätiýaçlyk bukjasyň düzümine we onuň strukturasy, tarif syýasatyna hem-de marketing strategiýasy ýaly faktorlara bagly bolup durýar. Bu faktorlar bolsa biri-biri bilen özarabaglanşyklydyr.

Ätiýaçlyk guramasy girdejiniň bir bölegini durmuş ätiýaçlandyrmadan we gaýtadan ätiýaçlandyryşdan geçirilýän amallardan alýar. Bilelikdäki ätiýaçlyk işine gatnaşmak bilen ätiýaçlyk guramasy şertnama esasynda belli bir jogapkärçiligi alýar we belli bir derejede ätiýaçlyk baýragynyň jemlenen böleginden alýar.

Täzeden ätiýaçlandyrmanyň baglaşylan şertnamasy gutarandan soň ätiýaçlyk guramasy gaýtadan ätiýaçlandyrlan baýragy berýär. Şertnama laýyklykda ätiýaçlyk guramasyndan gaýtadan ätiýaçlandyrlan adam ätiýaçlyk ýagdaýy ýüze çykanda ýytginiň kesgitli bölegini alýar. Täzeden ätiýaçlandyrylanda ätiýaçlyk baýragynyň möçberi

region boýunça täzeden ätiýaçlandyrmagyň ösüşine bagly bolup durýar

Täzeden ätiýaçlandyrlan ätiýaçlyk şertnamasy we ätiýaçlyk şertnamasy boýunça gelen töleglerden ätiýaçlyk rezerwleri döredilýär we ondan tölenmeli şertnama tölegleri tölenilýär. Şertnamalaryň borçnamalarynda göz önünde tutulan tölegleriň ulanylmadyk bölegi ätiýaçlandyryjynyň girdejisinde hasaba alynýar.

Ätiýaçlyk guramasynyň amallarynyň girdeýjisiniň esasy bölegi maýa goýum işinden durýar. Ätiýaçlandyryş guramasynyň maýa goýum işi ätiýaçlandyryş işi bilen göni baglanşykly däl. Ol ätiýaçlyk rezerwleriniň wagtlaýyn boş serişdeleriniň ulanylmagyna esaslanýar. Ätiýaçlyk rezerwleri kesgitli wagt aralygynda ätiýaçlandyryjynyň garamagynda durýar we belenilen tertip laýyklykda girdeýji aktiwleri maýa goýulýan we ätiýaçlyk guramasy maýa goýum işinden girdejini getirýär.

Maýa goýum işinden girdejiler bahaly kagyzlaryň göteriminden, beýleki guramanyň esasylyk maýasyna gatnaşmagynyň pul möçberleriniň göteriminden, bank goýumlarynyň göteriminden, gozgalmaýan emläkleriň göteriminden we beýlekilerden toplanýar we ol ätiýaçlyk guramasynyň girdejisiniň esasy çeşmesi bolup durýar.

Ätiýaçlandyryş guramalary hojalyk işinde ulanylmadyk esasy serişdeleri satmaklyga hem hukuklary bardyr. Şu ýagdaýda peýda şeýle

hasaplanýar, ýagny satylan önümden alynan girdeýji bilen esasy serişdäniň balans bahasynyň arasyndaky tapawut hasaplanýar we peýda alynýar. Ätiýaçlyk guramasyna degişli bolan esasy serişdeler, gözgalmaýan emläkler kärendisine hem berilip bilnýär, ätiýaçlyk guramasy bolsa girdeýjiniň ýene bir görnüşini-kärende tölegini hem alyp bilýär.

Ätiýaçlyk guramasynyň satylmadyk serişdelerden we adatdan daşary girdeýjileri ätiýaçlyk guramasy bolmadyk edaralaryň satylmadyk serişdelerinden we adatdan daşary girdeýjileri onuň düzümi boýunça birmenşeşdir.

Ätiýaçlyk guramasynyň satylmadyk serişdeler we adatdan daşary girdeýjileri:

- jerimelerden, peniden, şertnamanyň şertiniň bozulmagyndan we ş.m.
- ätiýaçlyk guramasyna ýetirilen zyýandan oňa tölenen tölegden;
- debetor we kreditor bergilerden;
- gaýry satylmadyk serişdeleriň girdeýjiler we ş.m.

Adatdan daşary girdeýjileri:

- Ätiýaçlyk guramasynyň tebigy betbagtçylygyň, ýitginiň öwezini dolmak üçin beýleki çeşmelerden alan serişdeleri;
- Hasapdan çykarylan material gymmatlyklardan galan serişdeleriň bahasy we ş.m.

Ätiýaçlandyryş edaralary ätiýaçlandyryş amallaryndan, maýa goýum işinden we ş.m. girdeji alýar. Ätiýaçlandyryş amallaryndan girýän girdejiler ätiýaçlandyryş töleglerinden emele gelýär.

Ätiýaçlandyryş tölegi diýip ätiýaçlandyрма hyzmatlarynyň satylşy we ol kalkulýasiýa bahadan tapawutlanýar.

Döwlet ätiýaçlandyрма ulgamy monopoliýa şertlerinde alynyp barlanda kalkulýasiýa baha biwagtyk we satuw baha diýilýär, doly bahaly bazar gatnaşygy hereket etmeýär. Bazar şertlerinde kalkulýasiýa baha we satuw baha deň gelmezligi mümkindir.

Ätiýaçlandyryjy tarif-bruttany hasaplap ätiýaçlyk hyzmatlarynyň bahasyny kesgitleýär, satuw baha bolsa ätiýaçlyk şertnamasy baglaşylan wagtynda belli bolýar. Ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň bahasy obýektiw ululyk bolup, baha bolsa birnäçe faktorlaryň täsiri netijesinde emele gelýär; ýagny konýuktura, bazar, döwletiň nyrh syýasaty, ätiýaçlandyryja monopoliýa ylalaşygy, karz boýunça göterimiň dinamikasy we ş.m. emele gelýär.

Baha ätiýaçlyk şertnamasynyň obýekti bolmak bilen ätiýaçlandyrmanyň hyzmatlary mydama belli bir ýere kesgitli hereket edýär. Onuň maksimumy ätiýaçlandyryan adamyň talap etmegi bilen kesgitlenýär, mümkin bolsa ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyrylan adamyň arasyndaky ekwiwalent gatnaşygy üpjün edýän serişdedir.

Ösen daşary döwletlerde ätiýaçlyk bazary ätiýaçlyk hyzmatlarynyň bahasynyň minimumy ätiýaçlandyryjynyň maliýe işleri we maýa goýum mümkinçilikleri esasynda kesgitlenilýär, ýöne eger ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlyk bukjasy (portfeli) durnukly bolan ýagdaýynda, onuň çykdaýysy pes bolýar, ýöne maýa goýum işi boýunça peýdasy ýokary bolan ýagdaýynda ol mümkindir.

Ätiýaçlyk tölegi esasan ätiýaçlyk tarifindan hasaplanyp çykarylýar. Şonuň üçin tölegiň göterimi ätiýaçlyk gaznasynyň ulylygyna görä şertlendirilendir, tarif stawkasynyň strukturasy bolsa – bu gazna gönükdirilendir. Häzirki döwürde ätiýaçlyk tölegleri tarif stawkasynyň strukturasy boýunça berk paýlanylýar, ol bolsa ätiýaçlyk töleginiň häçe göterimi ätiýaçlygyň öwezini dolmaga harç edilmelidigini görkezýär. Ätiýaçlyk tölegleriniň berk, göni çykdaýylarynyň hasaby ätiýaçlyk gaznasynyň we tölegleriniň rezerwleriniň emele gelmegine mümkinçilik berýär.

Ätiýaçlandyryş amallaryndan alnan girdejiler – ätiýaçlandyryň esasy girdeji çeşmesi bolup, ätiýaçlandyryş işiniň esasy şerti bolup durýar. Bu girdejileriň esasy çeşmesi bolup ätiýaçlandyryan taraplaryň ätiýaçlandyryş gatançlary çykyş edýär. Ol
38 Passiw hasapnamada “**Ätiýaçlandyryş gatançlary, baýraklary (göni ätiýaçlandyryş)**” hasaba alynýar. Ätiýaçlandyryş edarasyna gelýän ätiýaçlandyryş gatançlaryň möçberi ätiýaçlandyryş

bukjasynyň gurluşyna we düzümine, nyrh syýasatyna, marketing strategiýasyna we beýleki faktorlara bagly bolup durýar.

Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwekgelçilikler boýunça şertnamanyň baglaşylmagy ätiýaçlandyryş edarasyna ätiýaçlandyryş gatançlaryny berýar. Ol gatançlar **34** passiw **“Gaýtadan ätiýaçlandyryşdan alnan ätiýaçlandyryş gatançlary”** hasapnamada hasaba alynýar. Şertnama laýyklykda ätiýaçlandyryş edarasynyň – gaýtadan ätiýaçlandyryş tarap ätiýaçlandyryş halaty ýüze çykanda gaýtadan ätiýaçlandyryjydan töwekgelçilikler boýunça zyýanyň belli bir möçberiniň öwezini doluş tölegini alýarlar. Bu tölegler **35** Passiw **“Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen şertnamalar boýunça çekilen zyýanyň öwezini dolmaly paýynyň möçberleri”** hasapnamada hasaba alynýar.

Göni we gaýtadan ätiýaçlandyryş şertnamalaryna laýyklykda gelen ätiýaçlandyryş gatançlaryndan ätiýaçdaky gor emele gelýär. Olar şol şertnama laýyklykda ätiýaçlandyryş öwezini doluş töleglerini tölemäge niýetlelendir. Ätiýaçdaky goruň yzyna gaýtarylmagy, ýagny ulanylman galan bölegi ätiýaçlandyryjynyň girdejisini emele getirýär. Ätiýaçdaky goruň yzyna gaýtarylmagy şertnama laýyklykda ätiýaçlandyryjynyň borçlarynyň wagtynyň geçmegi göz önünde tutulyp, ýörite hasaplamalar esasynda amala aşyrylýar.

Ätiyaçlandyryş edarasy öz üstüne alan töwekgelçiliginiň belli bir bölegini gaýtadan ätiyaçlandyryja geçirende ol oňa komission haklaryny töleýär. Ol haklar **33 Passiw “Gaýtadan ätiyaçlandyryşa berlen şertnamalar boýunça alnan hyzmat ediş we araçyllyk hak heşdekleriniň möçberleri”** hasapnamada hasaba alynýar.

Gaýry girdejiler **39 Passiw “Gaýry girdejiler”** hasapnamada hasaba alynýar.

Ätiyaçlyk tölegi – bu ätiyaçlyk guramasynyň ilkinji girdejisi we serişdeleriň aýlanşygyny, maýa goýum işini maliýeleşdirmegiň çeşmesi bolup durýar. Maýa goýum işi ätiyaçlyk işinde serişdeleriň aýlanşygundan esaslandyrmak mümkindir, şol sebäpli ätiyaçlandyryjynyň hasaplamasyna ätiyaçlyk tölegi kesgitli bir wagtda gelýär.

Ätiyaçlandyrlan adamynyň serişdesiniň saklanşynyň dowamlylygy ätiyaçlandyryjyda şertnamanyň möhleti bilen kesgitlenýär. Ätiyaçlandyrmanyň möhleti ep-esli derejede ýokary bolýar, mysal üçin – şahsy ätiyaçlandyrmada onuň möhleti 3, 5, 10, 15 we 20 ýyl bolup biler, şonuň üçin ätiyaçlandyryjy serişdäniň ulanylman ýatmagy bilen ätiyaçlyk we rezerwler gaznasyny hem döredip biler. Bu zatlar ätiyaçlandyryjyny ýurtda ssuda fonduny döretmäge gatnaşmaga esas bolup durýar.

Ätiyaçlandyryjynyň serişdesi halk hojalygynyň hemme pudaklarynda we beýleki dürli formalara goýup bilýär, ýagny karza, göni maýa goýum işi,

bahaly kagyzlara we ş.m. goýup biler. Maýa goýum işinden gideji ätiýaçlyk amalyndan çekilen zyýanyň öwezini dolmaga ulanylyp biliner, çünki ätiýaçlyk işini ösdürmek üçin, ýa-da täjirçilik işine ýa-da sarp ediş gaznasynda ulanylyp biliner.

Ätiýaçlandyryş guramasy ätiýaçlyk töleglerindem we maýa goýum işinden girdeji almakdan başgada dürli ugurlara hyzmat etmekden hem girdeji alyp bilýär, ýagny menejment töwekgelçiliginden we hünärmenlere maslahat bermekden we ş.m. girdeji alyp bilýär.

Ätiýaçlyk edarasynyň gidejisi diýip – ykdysady ähmiýetli peýdaly pul serişdeleriniň gelmegi we baglaşylan şertnamalaryň üzülmeği (tölenilip gutarylmagy) netijesinde peýdanyň – kapitalyň ýokarlanmagy, ýagny hususy kapitalyň pul möçberiniň ýokarlanmagy bilen baglydyr.

Ätiýaçlyk edaralarynda girdejiler esasan 2 topara bölünýärler;

- 1) Hemişeki ätiýaçlyk işinden giren girdejiler
- 2) Gaýry ätiýaçlyk işinden giren gidejiler

Hemişeki ýaly ätiýaçlyk işinden giren gidejiler diýip ätiýaçlyk işinden gelen girdejä aýdylýar.

Ätiýaçlygyň esasy işinden giren gidejiler diýip gaýry işlerden giren gidejilere aýdylýar we ol 3 topara bölünýärler;

1. gidejiler, ýöne ätiýaçlygyň esasy işi bilen dälde, ýöne maliýe-hojalyk işi bilen baglanşyklydyr ;

2. ýerleşdirilmedik girdejiler, ýagny ätiýaçlyk amalyňa degişli bolmadyk gidejiler;

3. Adatdan daşary gidejiler, ýagny ätiýaçlyk amaly bilen bagly bolan gidejiler.

Ätiýaçlyk edarasynyň gidejisiniň esasy bölegi maýa goýum işinden gelen girdejilerdir.

Ätiýaçlyk edarasynyň maýa goýum işi ätiýaçlyk işi bilen göni bagly däl. Ol ätiýaçlyk rezervleriniň boş duran serişdeleriniň wagtlaýyn ulanylmagyna aýdylýar, ýagny maýa goýum çeşmesi ýaly diýip düşünilýär.

Maýa goýum girdejisi başga edaralardan esaslyk maýa goşulmak üçin gelen bahaly kagyzlaryň göteriminden, bank goýumlarynyň göteriminden, gozgalmaýan emlägiň göteriminden we ş.m. gelmelerden toplanylýar. Bu girdeji ederanyň esasy girdejisiniň çeşmesi bolup durýar.

Ýerlenilmedik we adatdan daşary girdejiler diýip – ätiýaçlandyrylmadyk edaralardan gelýän jerimeler, peniýalar, şertnamanyň şertiniň pozulmagyndan gelen girdejiler, ätiýaçlyk edarasyna ýetirilen zyýanyň öweziniň doidurylmagy, hasabat ýylynda ýüze çykan geçen ýylyň peýdasy we ş.m.dir.

Adatdan daşary girdejiler – diýip ätiýaçlyk edarasynyň beýleki çeşmelerden alan ätiýaçlyk tölegleri we zyýanyň üstüni ýapmak üçin,

ýagny ot almakdan, tebigy betbagtçylykdan, awariýadan çekilen zyýanyň üstini ýapmak üçin beýleki çeşmelerden alynan pul möçberleridir, hasapdan çykarylan material gymmatlyklardan galan böleginiň pul möçberleridir.

3.2. Çykdaýylaryň hasaby

Ätiýaçlandyryş edarasynyň çykdaýylar maddasynyasyny ätiýaçlandyryş we goşa ätiýaçlandyryş şertnamasyna laýklykda tölenen ätiýaçlandyryş öwezini doluş tölegleri düzýär. Bu tölegler **22 Aktiv “Ätiýaçlandyryş öwezini dolmalaryny we ätiýaçlandyryş pul möçberlerini tölemek”** hasapnamasynda hasaba alynýar.

Gaytadan ätiýaçlandyryş işi boýunça ätiýaçlandyryş tarapyň ätiýaçlandyryja töleýän tölegleri:

- ätiýaçlandyryş gatançlary – **27 Aktiv “Gaýtadan ätiýaçlandyrmaga berlen ätiýaçlandyryş gatançlary”** hasapnamada hasaba alynýar.
- öwezini doluş tölegleri – **24 Aktiv “Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan şetnamalar boýunça ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaly paýynyň möçberleri”** hasapnamada hasaba alynýar.
- Hak heşdekler – **32 Aktiv “Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan şetnamalar boýunça**

berlen hyzmat ediş we araçylyk hak heşdekleriniň möçberleri” hasapnamada hasaba alynýar.

- Gaýry çykdaýylar – **26 Aktiw “Gaýry çykdaýylar”**

Geljekde ätiýaçlandyryş şertnamalar boýunça borçnamalary ýerine ýetirmek maksady bilen ätiýaçdaky gora geçirmeler. Şeýle-de ätiýaçlandyryş edaralary duýduryş, Öňüni alyş çäreleri üçin goruny döredýär we geçirmeleri geçirýär.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda şeýle-de işi alyp barmak bilen bagly administratiw çykdaýylary hem bolýar. Bu çykdaýylar **20 Aktiw “Işi alyp barmagyň çykdaýylary”** hasapnamada hasaba alynýar. Çykdaýylaryň bu toparý ätiýaçlandyryş edarasynyň umumy çykdaýylarynyň saldamly bölegini tutýar.

Ätiýaçlandyryjynyň – ätiýaçlyk guramasynyň çykdaýjysy ätiýaçlyk gaznasy paýlanylýan döwründe emele gelýär. Çykdaýjynyň düzümi we strukturasy iki özarabagly bolan ykdysady proses esasynda kesgitlenilýär, ýagmy ätiýaçlandyrlan adamynyň tölegi hasaplaşylanda – üzülişilende we ätiýaçlyk guramasy maliýeleşdirilende amala aşyrylýar. Şonuň bilen baglylykda ätiýaçlyk işinde çykdaýjilaryň klassifikasiýasy kabul edilendir, ýagny ätiýaçlygyň öwezini dolmagyň töleginiň çykdaýjysy we ätiýaçlyk tölegi, ätiýaçlyk gaznasyna we rezerwlere wznoslaryň hasaplanylmagy, duýduryş çärelerine hasaplanyp çykarylmagy, işi guramagyň çykdaýjysy we ş.m.kabul

edilendir. Şu çykadjylaryň jemi ätiýaçlyk amalyňyň özüne düşýän gymmadyny düzýär.

Ätiýaçlyk amalyňyň özüne düşýän gymmady – bu pudakda binäçe aýratynlyklar bilen tapawutlanýar, ýagny beýleki pudaklarda her bir öndürülen harytdan ýa-da ýerine ýetirilen hyzmatdan girdeji alynsa we oňa belli bir derejede çykadajy edilýär, bu pudakda ätiýaçlandyryjy baglaşylan şertnama boýunça jogapkärçilik çekýär, ýagny ätiýaçlyk işi geçirilende şol işiň näçe boljakdygyny, çykadajynyň möçberini, oňa ätiýaçlyk tölegini goşanyndaky çykadajynyň derejesini hasaplap bolýar. Ätiýaçlyk amalyňyň özüne düşýän gymmady ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlyk hyzmatlary üçin harajatlary, işi ýerine ýetirmek üçin çykadajylar, ýa-da ätiýaçlyk guramasynyň umumy çykadajylarydyr.

Ätiýaçlandyryjynyň çykadjysy – bu ätiýaçlyk tölegleri we ätiýaçlyk hadysanyň öwezini dolmaklykdyr. Töleg ätiýaçlandyryjy bilen ätiýaçlandyryjanyň arasyndaky maliýe borçlaryň ýerine ýetirilen ýagdaýlarda geçirilip biliner.

Ätiýaçlyk guramasyna ýa-da rezerwlere wznoslaryň hasaplanylmagy hem ätiýaçlandyryjynyň çykadjysynyň bir görnüşidir we ol şeýle kesgitlenýär, ýagny ätiýaçlyk tölegleriniň normatiw we hakykatdaky tölegleriniň aratapawudy we ätiýaçlygyň öwezini dolmaklyk çykadajylarydyr.

Ätiýaçlyk işnide ätiýaçlandyryjynyň işini maliýeleşdirmegiň çykadajylary esasy ony tutýar, bu

bolsa brutto-stawkadan düzülyär we ätiýaçlyk amalyynyň özüne düşýän gymmadynyň esasy elemendi bolup durýar. Klassifikasiýa laýyklykda zähmet hakynyň çykdaýylary, hojalyk we kanselýariýa çykdaýylary, gulluk saparynyň çykdaýylary we ş.m. degişlidirler.

Dünýä tejribesinde ätiýaçlyk işini alyp barmak birnäçe ugurlara bölünýärler, ýagny akwizasiýa, inkassa likwidasiýa we dolandyryş çykdaýylaryna bölünýärler.

Akwizasiýa – çykdaýylary ätiýaçlyk şertnamalarynyň täze baglaşylmagynda ýüze çykýar, oňa bolsa akwizasiýa topary, medisina ätiýaçlygynyň çykdaýylary degişlidirler. Akwizasiýa çykdaýylary ätiýaçlygyň täze görnüşleri girizilende çalt ösýär.

Inkasso çykdaýjysy – ätiýaçlyk guramasynyň işgärleriniň ätiýaçlyk töleglerini geçirendäki zähmet hakynyň çykdaýjysy we ätiýaçlandyrmaga edilen hyzmatlaryň çykdaýylary degişlidirler.

Likwidasiýa çykdaýylary – adatça göni çykdaýylar bolýar we ätiýaçlyk hadysasy ýüze çykandan soň geçirilýär. Bu çykdaýjy ätiýaçlyk ýüze çykan ýagdaýynda likwidator bilen ekspeditoryň çykdaýjysy, ekspeditoryň sylaglanylmagy, sud çykdaýjysy we ş.m. degişlidirler.

Dolandyryş çykdaýylaryna – ätiýaçlyk guramasynyň işgärleriniň zähmet haky, dolandyryş-hojalyk çykdaýylary we ätiýaçlygy ösdürmegiň çykdaýylary degişlidirler. Dolandyryş çykdaýylary

çykdaýjylaryň ýükleriniň esasynda brutto-stawka gatnaşygyndan emele gelýär.

Ätiýaçlandyrjynyň girdejisini we çykdaýjysyny deňeşdirip ätiýaçlyk amallarynyň maliýe ýagdaýy kesgitlenýär. Ätiýaçlyk amallarynyň maliýe netijeleri diýip – ätiýaçlyk guramasynyň hojalyk işine baha berilmegine aýdylýar. Ol hemme ätiýaçlyk amaly we ätiýaçlygyň her bir görnüşini boýunça kesgitlenilýär. Ätiýaçlyk guramasynyň hojalyk işiniň jemi jemlenende onuň maliýe netijeleri 1 ýyl boýunça kesgitlenýär, ýagny ätiýaçlandyrjy bilen ätiýaçlandyrlanyň ekwiwalent gatnaşygy şol döwür boýunça tarif hasaplananda kesgitlenilýär.

Ätiýaçlandyryş guramalarynyň çykdaýjylary diýip – ätiýaçlandyrlan emläkler üçin pul serişdeleriniň çykyp gitmegi, kapitalyň azalmagy, ykdysady peýdanyň azalmagyna aýdylýar.

Ätiýaçlandyryş guramasyna buhgalter hasaby düzülende guramanyň çykdaýjylaryny toparlara bölýärler;

- ätiýaçlandyryş işleriň gatnaşygy boýunça, ol ätiýaçlyk amaly bilen bagly ýa-da däl;
- onuň hereket edýän wagtyna görä, onuň maliýeleşdirilişiniň yzygiderliligine baglylykda,
- ätiýaçlyk amalyň mazmunyna baglylykda.

Buhgalter hasabynyň düzgünnamasyna we ätiýaçlandyryş esasy işine laýyklykda ätiýaçlandyryş guramasynyň çykdaýjylary şu aşakdaky görnüşlere bölünýärler;

- ätiýaçlygyň hemişeki görnüşi boýunça çykdaýylar;
- ätiýaçlandyryşyň gaýry görnüşleri boýunça çykdaýylar;

**Öz gezeginde çykdaýylaryň gaýry görnüşleri
boýunça çykdaýylar şu aşakdaky görnüşlerine
bölünýärler;**

- ätiýaçlandyryş amallary boýunça çykdaýylar;
- satylmadyk önümleriň çykdaýjysy;
- adatdan daşary çykdaýylar
-

**ÄTIÝAÇLYK AMALLARY BILEN BAGLY
BOLAN
ÇYKDAJYLAR.**

Ätiýaçlandyryş şertnamalary we durmuş ätiýaçlandyrmasy bilen bagly bolan ätiýaçlyk guramasynyň çykdaýylarynyň esäý maddasy ätiýaçlyk tölegleridir. Eger uzak möhletli ätiýaçlyk şertnamasy we durmuş ätiýaçlandyryş şertnamasy togtadylanda ýa-da üýtgedilende ätiýaçlyk guramasy oňa çykdaýy edýär, ýagny şol şertnamanyň eýelerine ätiýaçlyk tölegleri yzyna gaýtarylyp berilýär.

Çykdaýylaryň ýene bir maddasy ätiýaçlyk rezerwleridir, bu madda gelejegi ätiýaçlandyrlan we borçlary ätiýaçlandurlan şertnamalar üçin niýetlenendir. Ondan başgada ätiýaçlandyryş guramasy öňünden habar edilen çäreleri maliýeleşdirmek üçin rezerwleri döredýär we bu rezerwleri hem hasaplaşyklar geçirilýär.

Ätiýaçlandyryş guramasy biznes ätiýaçlandyrmasyň alyp baranda dolandyryş çykdaýylary ýüze çykýar, bu çykdaýylara ätiýaçlandyryjy işi ýerine ýetirmek çykdaýylary degişlidirler.

Çykdaýylaryň bu topary ätiýaçlyk guramasynyň çykdaýylarynyň esasy bölegini tutýar. Işi ýerine ýetirmek üçin çykdaýylarda harajatlar we ätiýaçlyk guramasynyň aýratynlygyna baglylykda çykdaýylar aýratyn bölünýärler. Işi ýerine ýetirmek üçin çykdaýylar şu aşakdaky toparlara bölünýärler;

- komission we broker baýraklary (Dellal)
- ätiýaçlandyryş guramasynyň işgärleriniň şertnamalaryň baglaşylmagy we beýleki sosial talaplary ýerine ýetirmek üçin zähmet hakyndan çykarylan harajatlar;
- amortizasiýa geçirmeleri we şertnamalar baglaşylanda ulanylýan esasy serişdeleriň abatlanmagyna harajatlar;
- statistiki maglumatlaryň alynmagy bilen bagly hyzmatlara tölegler degişlidirler.
-

ÄTIÝAÇLANDYRYŞ AMALLARYNYŇ ÇYKDALYLARY.

Esasy ätiýaçlandyryş işine dahyly bolmadyk, ätiýaçlyk kompaniýalarynyň işi guramak bilen bagly bolan çykdaýylara amallaryň çykdaýylary diýilýär we bu çykdaýylara şu aşakdaky çykdaýylar degişlidirler;

- administratiw-dolandyuryş çykdaýylary.
- Işi ýerine ýetirýän adamynyň çykdaýylary;
- Öz işgärlerini we emläkleri meýletin ätiýaçlandyrmakdaky harajatlar;
- Hojalyk işgärlerini saklamaga çykdaýylar;
- Dolandyryş we hojalyk işleri üçin niýetlenen esasy serişdeleriň abatlanylmagy we amortizasiýa geçirmeleri»
- Hojalyk zerurlyklary üçin jaýyň kärendä berilendäki tölegleri;
- Auditor, maslahat bermek we maglumatlar üçin hyzmatlaryň töleglerine çykdaýylar.

Ätiýaçlyk guramasy maýa goýum işini alyp barmakda hem belli bir derejede çykdaýjy edilýär we bu çykdaýjylar amallaryň çykdaýjylarynyň bir bölegi bolup, olara şu aşakdakylar degişlidir:

- guramanyň aktiwini (pul serişdesini) wagtlaýyn ulanmak üçin töleglere harajatlar;
- maýa goýum obýektini we maliýe goýumlary satmak üçin çykdaýjylar;
- dolandryşda maýa goýum işiniň çykdaýjylary.

Ondan başgada amallaryň çykdaýjysyna şu aşakdakylar degişlidir;

- Durmuş-ätiýaçlandyryşy şertnamasy üçin ätiýaçlandyrja baýraklar;
- Esasy serişdeleri; material gymmatlyklary satmak bilen bagly çykdaýjylar;
- Aktiwleri kärendisine çekmek bilen bagly çykdaýjylar;

- Karzlary, zaýemlaryň ulanylmagy bilen gurama tölenilýän göterimler (pul srişdeleri) we ş.m.

Ätiýaçlyk kompaniýalarynyň çykdaýjalarynyň klassifikasyýasy:

Ätiýaçlyk kompaniýalaryň hereket edýän çykdaýjalary şu aşakdakylardan ybarat:

- Şerti belli bolmadyk şertnamalaryň çykdaýjylary;

- Şertnama baglaşylanda we ol hereket edýän wagtyndaky çykdaýjylar.

- Ätiýaçlyk ýagdaýynyň gelmegi bilen bagly çykdaýjylar şertnamanyň möhletiniň dolmagy.

Ätiýaçlyk guramasy şertnama baglaşylýança reklama üçin harajat edýär, ýagny öz hyzmatlaryny bazara çykarmak üçin ýagny tariflary, hasaplaşyklary, blankalary taýýar edýänça, berilýän maslahatlary maliýeleşdirmek işleri üçin harajat edýär.

Şertnamanyň baglaşylmagy, onuň ýerine ýetirilşi we beýleki işleri üçin birnäçe çykdaýjylar edilýär, ýagny şertnamany baglaşmakda tölegleri ýygnamakda, ätiýaçlandyrylýanlara edilýän hyzmatlar üçin işgärlere çykdaýjylar.

Bu tarapa komission tölegler üçin baýraklar agentlere, şertnamalary işlemende işgärlere zähmet haky, we şertnamany işe girizmek çykdaýjylary (ulag agentler üçin) degişlidirler.

Şu aşakdaky amallary ýerine ýetirmek üçin ätiýaçlyk guramasy biräçe harajatlary edýär;

- şertnamany taýýarlamak we baglaşmak harajatlary;
- şertnamanyň ýerine ýetirilmegi üçin harajatlar;
- şertnamanyň güýje girizilmegi üçin harajatlar .

Şertnamany baglaşmak we ony taýýarlamak üçin harajatlara ätiýaçlandyrşyň täze şertini işläp taýýarlamagyň, täze müşderleri çekmegiň, töwegelçiliklere baha bermegiň, hyzmatlaryň tölegleri we komission çykdaýylar degişlidirler.

Ätiýaçlandyrjynyň çykdaýjysy ätiýaçlyk hyzmatlarynyň özüne düşýän gymmadyny düzýär we onuň ähmiýeti ätiýaçlyk amallary boýunça maliýe netijeleri we salgyt tölemekligiň bazasyna uly täsir edýär.

Ätiýaçlandurmanyň tarifi meýilnamanyň ýa-da hasaplaşygyň özüne düşýän gymmadynyň ululygy esasynda toplanýýar. Tarifiň özüne düşýän gymmady kalkulirlenende gündelik zyýany ýapmaklyk, gelejekki çykdaýylary ýapmaklyk, duýdurylan çäränyň rezerwini we kärhahanyň maliýeleşdirilmeginiň emele gelmegi göz önünde tutulýar. Şu hemme maddalarda ätiýaçlyk tarifiniň strukturasynyň elementleri göz önünde tutulýar, ýagny netto-baýrak,ýükler.

3.3. Peýdanyň paýlansynyň hasaby

Ätiýaçlandyryş amallaryndan alynan peýda ätiýaçlyk hyzmatlarynyň bahasy bilen we onuň özüne düşýän gymmadynyň aratapawudydyr.

Ätiýaçlandyryşda önümçilik däl işlerde milli girdeji döredilmeýär, peýda bolsa ätiýaçlandyrlanlaryň serişdeleriniň täzeden paýlanmagynda emele gelýär.

Ätiýaçlandyryş guramasynyň peýda bolan islegi ätiýaçlandyryjynyň ykdysady kategoriýasyndan dälde ösen bazar işiniň şertleri bilen kesgitlenýär.

Ätiýaçlandyryş amallaryndan peýdanyň emele gelmeginiň esasy çeşmesi bolup “tariflarda peýda” bolup durýar, ýagny işler kalkulirlenende ätiýaçlandyryş hyzmatlarynyň özbaşdak elementy hökmünde tarif stawkasyna ýüklenýär. Tarifda peýdanyň paýy göterimde görkezilýär ýa-da berk baha goýulýär. Tarifiň elementy hökmünde peýda köpçülikleýin islegi sazlamakda we ätiýaçlandyryşyň aýry görnüşlerini hödürlemekde esasy orny eýeleýär.

Ätiýaçlyk amallarynda obýektiw sebäpleriň täsir etmeginde hakykatdaky peýda netto-stawkany hem goşanyňda ol tarifiň elementiniň hasabyna emele gelýär. Netto-stawkanyň hasabyna peýdanyň alynmagyny aradan aýyrsaň we ätiýaçlyk gaznasyny döretmäge mümkinçilik bolan ýagdaýynda döwlet ätiýaçlandyryşda häzirki döwürde häzirki tölegleri tölemekde gaznalaryň paýlanylşy peýdalanylýar, ýagny ätiýaçlyk gaznasy ätiýaçlygyň her bir görnüşini boýunça tölegiň normativ we hakykatdaky aratapawudy hasaplanyp geçirilýär. Şunyň bilen baglylykda ätiýaçlyk amallaryndan alymýan

hakykatdaky peýda, tariflerde peýdany we işi alyp barmagyň çykadjysyny hem özüne goşýar, bu bolsa dolandyryş çykadjylarynyň tygşytlanylmagydyr.

Girdejiniň derejesini görkezýän görkeziji şeýle kesgitlenýär, ýagny haýsy hem bolsa ätiýaçlygyň bir görnüşinden ýa-da бүтін ätiýaçlyk amallaryndan gelen tölegler peýdanyň ýyllyk pul möçberi, tölegleriň ýyllyk pul möçberine gatnaşygy görnüşinde kesgitlenilýär we oňa ätiýaçlyk amallarynyň düşewintliligi diýilýär. Peýda bilen ätiýaçlyk amallarynyň töleglerini deňeşdireniňde ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlyk töleginiň her manadyndan näçe peýda alynýanlygyny görkezýär we ätiýaçlyk gaznasyny emele getirmekde ýerine ýetirilen işleriň göwrümi bilen maliýe resurslarynyň çeşmesi bolan peýdanyň möçberini baglanşdyrýar.

Ätiýaçlyk amallaryndan gelýän peýdadan başgada ätiýaçlandyryjy maýa goýum işinden hem peýda alyp bilýär.

Maýa goýum işinden alynan peýda – bu ätiýaçlyk guramasynyň ätiýaçlandyrylmadyk häsiýetli hojalyk işlerine gatnaşmagyna aýdylýar. Maýa goýum işinden peýda almaklyk ätiýaçlandyryjynyň esasy wezipesi däl, ýöne şeýle-de bolsa bu peýda ätiýaçlandyryş jogapkärçiligini giňeldýär we ätiýaçlandyrmanyň aýry görnüşleriniň tarifini peseldýär, ätiýaçlandyryjynyň material-tehniki bazasyny pugtalandyryar we ätiýaçlyk işiniň dürli ugurlaryny ösdürýär.

Ätiýaçlandyryjynyň ätiýaçlyk amallaryndan alan girdejisi we onuň maýa goýum işinden alan gidejisi salgyt salmaga degişlidir. Girdeji balansyň girdejiler we çykdaýylar hem-de kömekçi hasapnamalarynyň kömegi bilen hasaplanyp çykarylýar, ýagny ätiýaçlyk guramasynyň girdejileriniň we çykdaýylarynyň balansy, ätiýaçlyk gaznasyndan ýa-da rezerwleriň tölegleri ýa-da olara belli bir ýyl boýunça ugrukdyrmanyň hasaplaşyk serişdelerinden we önünden duýdyrylan çärelere geçirilen hasaplaşyklaryň görnüşleriniň esasynda hasaplaşyk geçirilýär.

Ätiýaçlyk işinden salgyt salmaga peýda we ätiýaçlyk guramasynyň işgärleriniň zähmet haklary, ätiýaçlyk amallarynyň özüne düşýän gymmadyna goşulan araçynyň komission sylaglaryny aradan aýyrmak bilen degişli edilýär. Şeýle hasaplamaklyk girdejiniň 25 % salgyt üçin hasaplanylýar.

Girdejä salgydyň möçberi we salgydyň möçberi 10 formada görkezilýär, gideji salgydyň hasaplaşygy we salgydyň möçberiniň formasynda görkezilýär (şol formalary goýmaly).

Girdejiniň 75 % göterini ätiýaçlyk guramasynda galýar we ol öz çykdaýylary üçin ulanylýar. Ozaly bilen zähmet hakynyň gaznasy döredilýär, girdejiniň galan bölegi bolsa peýda bolup galýar.

Ätiýaçlandyryş guramasynda peýdanyň paýlansynyň tertibi özbaşdak ýerine ýetirilýär we ol ätiýaçlyk guramasynyň ustawynda görkezilýär.

Şekil 9

Ätiýaçlandyryş amallary boýunça buhgalter ýazgylary

N	Hojalyk amallarynyň mazmuny
	Sedent tarapyndan:
1.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça tölemeli ätiýaçlandyryş gatançlary hasaplanylşy
2.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça ätiýaçlandyryş gatançlarynyň gaýtadan ätiýaçlandyryja tölenilşi
3.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça ätiýaçlandyryş gatançlarynyň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
4.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa we retrosessiýa berlen şertnamalar boýunça gelmeli tantýemalar, hyzmat ediş we araçylylyk hak-heşdekleriniň möçberleriň hasaplanylşy
5.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen şertnamalar boýunça tantýemalaryň, hyzmat ediş we araçylylyk hak-heşdekleriň gaýtadan ätiýaçlandyryjydan girdeji edilşi
6.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen şertnamalar boýunça tantýemalar, hyzmat ediş we araçylylyk hak-heşdekleriniň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
7.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça çekilen zyýanyň öwezini dolmaly paýynyň hasaplanylşy

8.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça çekilen zyýanyň öwezini dolmaly paýy gaýtadan ätiýaçlandyryjydan girdeji edilşi
9.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça çekilen zyýanyň öwezini dolmaly paýynyň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
10.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça depo(deponirlenen) premiýalaryň we zyýanlaryň hasaplanylşy
11.	Deponirlenen premiýalar boýunça gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň öňünde berginiň üzülişi
12.	Gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň öňünde deponirlenen premiýalar boýunça üzlüşilen berginiň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
13.	Gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň öňünde deponirlenen premiýalar boýunça üzlüşilmedik berginiň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
14.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça depo premiýalar boýunça göterimleriň hasaplanylşy
15.	Depo premiýalar boýunça göterimleriň gaýtadan ätiýaçlandyryja tölenilşi
16.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berlen töwekgelçilikler boýunça Depo premiýalar boýunça göterimleriň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
	Gaýtadan ätiýaçlandyryjy tarapyndan:
17.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa we retrosessiýa alnan şertnamalar boýunça tölemeli tantýemalar, hyzmat ediş we araçylyk hak-heşdekleriniň möçberleriň hasaplanylşy
18.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan şertnamalar boýunça

	tantýemalaryň, hyzmat ediş we araçylyk hak-heşdekleriniň sedenta tölenilşi
19.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan şertnamalar boýunça tantýemalar, hyzmat ediş we araçylyk hak-heşdekleriniň tölenen möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
20.	Sedentden gelmeli ätiýaçlandyryş gatançlaryň hasaplanylşy
21.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwekgelçilikler boýunça sedentden gelmeli ätiýaçlandyryş gatançlarynyň girdeji edilşi
22.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwekgelçilikler boýunça ätiýaçlandyryş gatançlarynyň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
23.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwekgelçilikler boýunça sedent tarapyndan tutulan depo(deponirlenen) premiýalaryň hasaplanylşy
24.	Deponirlenen premiýalar we zyýanlar boýunça bergini sedentiň üzüşi
25.	Sedentiň deponirlenen premiýalar boýunça üzlüşen bergilerniň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
26.	Deponirlenen premiýalar boýunça sedentiň üzlüşmedik berginiň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
27.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwekgelçilikler boýunça depo premiýalar we zyýanlar boýunça göterimleriň hasaplanylşy
28.	Depo premiýalar boýunça göterimleriň sedentden girdeji edilşi
29.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwekgelçilikler boýunça

	depo premiýalar boýunça göterimleriň möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi
30.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwegelçilikler boýunça çekilen zyýanyň öwezini sedenta dolmaly paýynyň hasaplanylşy
31.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwegelçilikler boýunça çekilen zyýanyň öwezini dolmaly paýynyň sedente tölenilşi
32.	Gaýtadan ätiýaçlandyryşa alnan töwegelçilikler boýunça çekilen zyýanyň öwezini dolmaly paýynyň sedente tölenen möçberini maliýe netijeleriniň hasabyna öçürilişi

BÖLÜM 4: ÄTIÝAÇLANDYRYŞ EDARALARYNDA ESASY SERIŞDELERIŇ WE MADDY GYMMATLYKLARYŇ HASABY

4.1. Esasy serişdeleriň hasaby

4.2. Maddy gymmatlyklaryň hasaby

4.1. Esasy serişdeleriň hasaby

Maddy gymmatlyklar önümçiligiň barşynda döreýär. Bu proses işçi güýji we önümçilik serişdeleriniň özara täsiridir. Önümçilik serişdeleri zähmet serişdelerine we zähmet predmetlerine bölünýärler. Zähmet serişdeleri öndürji güýçleriň möhüm elementidir we olaryň ösüşini häsiýetlendirmekde esasy orny eýeleýär. Halk hojalygyny tehniki taýdan enjamlaşdyrmak maksatnamasynyň durmuşa geçirilmitgi, häzirki zaman tehnologiýasynyň ornaşdyrylmagy, yehnikanyň täze nesilleri özleriniň döremegi zähmet serişdelerini ýa-da gurallary – maşynlary, stanoklary, enjamlary yzygyderli kämilleşdirmek bilen baglydyr. Zähmet serişdelerine önümçiligiň barşyny üpjün edýän maddy şertler – sehleriň jaýlary, ammarlar, ýollar we ş.m. degişlidirler.

Önümçilige gatnaşýan zähmet serşdeleri öz gymmadyny öndürülýän önüme kem-kemden geçirýärler we esasy önümçilik serişdeleri hňküminde çykyş edýärler.

Netijede, esasy serişdeleri önümçilik prosesine uzak döwrüň dowamynda gatnaşýan, natural görnüşini saklaýan we köneliş derejesine görä öz gymmadyny täze dörän önüme kem-kemden geçirýän zähmet serişdeleri girýär.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda esasy serişdeler önümçilik däl häsiýetli esasy serişdelerdyr. Olara – dolandyryş edarasynyň jaýlary, ýaşayyş we medeni durmuş jaýlary, olaryň enjamlary we ş.m. degişlidirler. Olar hem uzak wagtlap ulanylýar we özlerniň gymmatlaryny kem-kemden ýitirýärler.

Önümçilik we önümçilik däl esasy serişdeleriň arasyndaky tapawut şulardan ybarat, ýagny bularyň birinjisiniň gymmaty özlerniň gatnaşmagında täzeden döredilen önüme geçýär we ony satyp alynan girdejiniň düzüminde kārhana gaýdyp gelýär, emma ikinjisiniň gymmaty önüme deçmeýär we milli gidejiden öwezi doldurylýar.

Esasy serişdeler ýurduň milli baýlygynyň möhüm bölegidir. Hojalygy ýöretmegiň häzirki şertlerinde olaryň ulanylşynyň netijeliligini ýokarlandyrmak zähmet kollektiwleriniň iş netijeleriniň gowlanmagynyň aýgytly faktoryna öwrülýär. Esasy serişdeler özlerniň düzümi we maksady boýunça dürli-dürlidir. Şonuň üçin olaryň

hasabyny dogry guramagyň, hasaby mehanizasiýalaşdyrmagyň we awtomatizasiýalaşdyrmagyň möhüm şertleriniň biri – esasy serişdeleriň ylmy taýdan esaslandyrlan toparlara bölünmegidir.

Ýerine-ýetirýän işleriniň maksatlaryna laýyklykda esasy serişdeler 3 topara bölünýärler;

- 1) Esasy serişdeler
- 2) Beýleki pudaklaryň esasy önümçilik serişdeleri
- 3) Önümçilik däl esasy serişdeler

Önümçilik däl esasy serişdelere önüm öndürmegiň amalyyna hiç hili dahyly bolmadyk obýektler degişlidirler. Olar dolandyryş edarasynyň jaýy, ýaşaýyş jaýy, kommunal hojalygy, saglygy saklaýyş we beýleki önümçilik däl ulgamyň pudaklarynyň esasy serişdeleri degişlidirler. Degişliligi boýunça esasy serişdeler hususy we kärendesine alynanlara bölünýärler. Esasy serişdeler ilkişadaky, dikeldiş we galyndy gymmatlary boýunça hasaba alynýar.

Esasy serişdeleriň ilkişadaky gymmaty olary gurmak ýa-da almak we ýasamak boýunça harajatlardan, olary kärhana getirmek, oturtmak we işe girizmek boýunça çykdajylardan emele gelýär, ilkişadaky gymmaty şu ýagdaýlarda üýtgeýär, ýagny maýa goýumlaryň hasabyna modernizasiýa,

rekonstruksiya edilende hem-de dikeldilende, hökümediň karary bilen täzeden nyrh kesilende üýtgeýär Esasy serişdeler ilkibaşdaky gymmady boýunça hasaba alynýar.

Esasy serişdeleriň hasaby ätiýaçlandyryş edaralarynda hem beýleki pudaklarda ýöredilşi ýaly alynyp barylýar, ýöne ätiýaçlandyryş edaralarynda esasy serişdeler diýip dolandyryş edarasynyň jaýyna, olaryň bölümlerinde ýerleşdirilen kompýuterlere, olaryň stollarydyr-stullaryna aýdylýar, olar Dt 01 hasapnamada hasaba alynýar.

Ulanylýan döwründe esasy serişdeler fiziki we moral taýdan könelýärler. Olaryň hakyky gymmady könelidigiçe azalýar. Esasy serişdeleriň ilkibaşdaky gymmadyndan olaryň könelen bahasyny aýyrmak bilen galyndy gymmady alynýar. Esasy serişdeler edara maýa goýumlaryň, başga edaralardan mugt alynmagynyň, ylmy-tehnikany ösdürmek gaznasynyň hasabyna dürli edaralardan satyn alynýar.

Esasy serişdeleryň gideji edilmegi edaranyň ýolbaşçysy tarapyndan bellenýän hemişelik toparyň düzýän kabul ediş-geçiriş namasy (F E S - 1) bilen resmileşdirilýär. Nama kabul edilýän obýektiň tehniki resminamalary goşulýar. Esasy serişdeleriň sintetiki hasaby 01 hasapnamada alynyp barylýar.

Düýpli gurluşygyň obýektleriniň esasy serişdeleriniň hataryna goşulmagy buhgalteriýada şeýle görkezýär;

Dt - 01

Kt - 08

Başga edaradan esasy serişde mugt alynanda, kabul ediş-geçiriş namada olaryň ilkibaşdaky gymmady we mugt berikýän pursadyna çenli hasaplanan könelen bahasy görkezilýär;

Dt - 01

Kt - 88

Olaryň könelen gymmady şeýle görkezilýär;

Dt - 88

Kt - 02

Alynan gymmady we könelen pul möçberi satyn alyş – satyş resminamalarynda görkezilýär we şeýle ýazgy edilýär;

Dt - 08

Kt - 60

Esasy serişdäni satan edara hasaplaşyk geçirilende şeýle ýazgy edilýär;

Dt - 60

Kt - 51

Islendik serişdeler ulanylmagy netijesinde könelýär. Olaryň könelmesini hasaba almak üçin 02 sazlaýjy hasapnama ulanylýar

Esasy serişdeleriň könelmesi iki görnüşde bolýar;

1) Moral

2) Fiziki

Ylmy tehnikanyň ösmegi hetijesinde esasy serişdeleriň has kämillişen görnüşleri oýlanyp

tapylýar. Şoňa göräde esasy serişdeleriň täze has kāmıllışen görnüşleriniň önümçilige ornaşdyrylmagy öňki hereket edýän esasy serişdeleri hasapdan çykarmaga mümkinçilik döreçär. Esasy serişdeleriň şeýle ýagdaýda könelmesine moral könelme diýilýär.

Fiziki taýldan könelme bolsa esasy serişdeleriň önümçiligiň baeşyna köp wagtyň dowamynda ulanylmagy netijesinde ýüze çykýar.

Edarada her aýyň ahyrynda esasy serişdeleriň könelmesi hasaplanylýar.

Mysal üçin; edarada duran esasy serişdeleriň başdaky gymmady 1. 200000 man. Bu esasy serişdeleriň doly dikeldilmesine ýyllyk amortizasiýa pul geçirmeleriniň möçberi 12 % göterim bolýar. Netijede 1 ýylda ýazylmaly amortizasiýanyň (könelme bahasynyň) möçberi 100.000 manat (1.200000 ; 12). Bir aýda ýazylmaly könelme bahasy bolsa 8333 manada deň bolýar (100000 ; 12).

Edara boýunça esasy serişdelere könelme hasaplananda buhgalteriýada şeýle ýazgy edilýär;

Dt - 20

Kt - 02

Edarada esasy serişdeleriň abatlandyryşynyň şu gönüşleri bolýar;

- 1) düýpli bejergi
- 2) ortaça bejergi
- 3) gündelik bejergi

Düýpli abatlaýyş diýip dejeri edilýän obýektiň könelen detallarynyň hemmesiniň

çalşylmagyna aýdylýar. Abatlaýyş geçiriş döwri 1 ýyldan köp bolýar.

Ortaça abatlaýyş diýip könelen detallaryň bölekleyin çalşylmagyna aýdylýar.

Gündelik abatlaýyş bolsa esasy serişdeleriň işläp durmagy bilen käbir detallaryň çalşylmagyna ýa-da düzedilmegine aýdylýar. Esasy serişdeleriň abatlanymagy üçin ätiýaçlyk gaznasy döredilýär. Mysal üçin; ätiýaçlyk gaznasynyň ýyllyk möçberi 840000 man möçberde döredilýär (840000 ; 12 aýa). Bu pul geçirmeler 89-nji “Geljek döwrüň çykdajylary we tölegleri” hasapnamasynyň bejergi gaznasynyň kömekçi hasapnamasyna degişli edilýär.

Ätiýaçlyk edarasynda ätiýaçlyk pul geçirmeleri edilende buhgalteriýada şeýle ýazgy edilýär;

Dt - 20

Kt - 89

şeýle buhgalter ýazgysy ýylyň dowamynda her aýda, aýyň ahyrybda edilýär.

Esasy serişdeler başga edaralara ýerleşdirilmegi ýa-da ulanylmagy mundan beýläk mümkin bolmaýanlygy üçin hasapdan çykarylýar.

Esasy serişdeler ýerleşdirilende alyş- beriş namasy (hasap - faktura) düzülýär (forma E S - 1). Mysal üçin; Başdaky bahasy 5000000 manat we könелme bahasy 600000 manat bolan esasy serişdäni 6.600000 manada edara ýerleşdirilipdir. Bu amallara alyş-beriş namanyň esasynda buhgalteriýada şeýle ýazgy edilýär;

Dt - 62

Kt - 47 Şol bir wagtyň özünde
hem şeýle ýazgy edilýär:

Dt - 02

Kt - 47

Dt - 47

Kt - 01 .

4.2. Maddy gymmatlyklaryň hasaby

Ätiýaçlandyryş edaralarynda hem maddy gymmatlyklaryň hasaby 10-nji sintetiki hasapnamada alynyp barylýar.

Türkmenistanda buhgalter hasaby baradaky düzgünnamada hem-de buhgalter hasaby baradaky kanunçylykda ähli material gymmatlyklar şu aşakdaky toparlara bölünýärler:

1. Çig mallar we materiallar.
2. Satyn alynmaly ýarym fabrikatlar, toplaýjy önümler, konstruksiýalar we detallar.
3. Ýangyç.
4. Gaplar we gap materiallary.
5. Ätiýaçlyk şaýlary.
6. Gaýry materiallar.
7. Beýleki toparlara täzeden işlenmäge berlen materiallar.
8. Gurluşyk materiallary.

9. Arzan we tiz könelyän zatlar.

Çig mallar sinagatda taýýar görnüşinde alynýar, ýa-da kärhanada täzeden işlenmegi netijesinde alynýar. Mysal üçin, nebit-taýýar görnüşinde tebigatda gazylyp alynýar. Nebit birnäçe önümleri, mysal üçin, binzini öndürmek üçin hyzmat edýär.

Esasy materiallar taýýar önümleri öndürmek üçin harçlanan materiallar gatnaşdyrylýar.

Ýarym fabrikatlar-diýip bir önümçilikde taýýar bolan önüm, beýleki önümçilikde bolsa çig mal bolup hyzmat edýär, maddy gymmatlyklar gatnaşdyrylýar.

Kömekçi materiallara öndürülen taýýar önümleri bellenilen ölçeglere ýa-da toparlara laýyk getirmek üçin, owadanlamak üçin ulanylýan materiallar deňşidirler.

Ýangyja tebigatdan gazylyp alynýan ýa-da dürli tehnologiki proseslerinde öndürülen ýangyjyň ähli görnüşleri deňşidirler.

Öndürülen gaplara öndürülen önümleri gaplamak üçin ulanylýan gaplar we beýleki gap materiallary deňşidirler.

Buhgalter hasabynda maddy gymmatlyklaryň hasaby 10 hasapnamada alynyp barylýar, bu hasapnamada şu aşakdaky kömekçi hasapnamalar ulanylýar;

- 1) 10/ 1 – çig mallar we materiallar
- 2) 10/ 2 – toplaýjy önümler, konstrnksiýalar we detallar,
- 3) 10/ 3 – ýangyç

Maddy gymmatlyklary buhgalter hasabynda bahalamaklyk üçin onuň özüne düşýän gymmaty boýunça hasaplanylýar we bahalanýar, onuň düzümine şular degişlidirler;

- 1) Satyn alyş gymmaty
- 2) Ulag harajatlary
- 3) Materiallary ýüklemek we düşürmek bilen baglanşykly harajatlar
- 4) Tebigy kemelmänyň çäklerinde materiallaryň ýetmezçiliginden ýüze çykýan ýytgiler.
- 5) Dürli çykdajylar

Ätiýaçlandyryş edaralarynda işleri amala aşyrmak üçin materiallar beýleki edralardan, kärhanalardan satyn alynýar we degişli resminamalaryň esasynda gidejy edilýär. Ätiýaçlandyryş edaralaryny materiallar bilen üpjün etmek üçin edralaryň ýörite üpjünçilik bölümi işi ýerine ýetirýär. Ätiýaçlandyryş edralaryny materiallar, serişdeler bilen üpjün etmek üçin öňünden üpjün ediji kärhanalar bilen şertnamalar baglaşylýar we tassyklanylýar ýa-da materiallar beýleki üpjünçilik edaralaryndan satyn alynýar. Materiallary satyn almak üçin bazar ykdysadyýeti şertlerinde ulanylýan bahalaryň dürli görnüşleri hereket edýär, şertnamalarda bolsa materiallaryň postawka edilşiniň şertleri, tölegleriň şertleri, ulag serişdeleri görkezilýär. Şertnama baglaşylanda 1-nji talap üpjün ediji, 2-nji bolsa talap ediji hökmünde çykyş edýärler. Buhgalter hasabynda material

gymmatlyklar girdeji edilende birnäçe buhgalter resminamalary ulanylýar, şolardan esaslary şu aşakdakylardan ybaratdyr;

1) Gideji orderi (forma 2 M - 4)

2) üpjün ediji edralaryň

hasapnamalary,hasaplary.hasap fakturalary

3) Materiallary kabul edip almaklyk barada

buhgalter ýazgylary (nama)

4) Talap haty (forma N - 11)

Maddy gymmatlyklar gideji edilende şu aşakdaky buhgalter ýazgylary edilýär;

Dt - 10

Kt - 60

Alynan maddy gymmatlyklaryň bahasy tölenende şu aşakdaky buhgalter resminamalary bilen resmileşdirilýär;

Dt - 60

Kt - 51

Egerde material – gymmatlyklar daşary ýurt walýutasynda satyn alynan bolsa we ol tölenende şu aşakdaky buhgalter ýazgylary edilýär;

Dt - 60

Kt -52

Ätiýaçlandyryş edrasy dogry hasaba almak üçin we olaryň ýetmezçiligini ýa-da artykmaçlygyny ýüze çykarmak üçin bellenen tertibe laýyklykda tükelleme geçirilýär we onuň netijesi buhgalter ýazgylarynda (namada) görkezilýär. Namada ýetmezçiligiň ýa-da artykmaçlygyň sebäpleri,olara

degişli jogapkär işgärler,tölegleriň möçberi,möhleti görkezilýär.

Üpjin edijilerden materialla edaranyň ammaryna gelip gowuşandan soňra şol materiallar degişli resminamalaryň esasynda material – jogapkär adamlar tarapyndan girdeji edilýär. Materiallar girdeji edilende buhgalteriýada girdeji orderi doldurylýar.

Girdeji orderinde şu aşakdaky maglumatlar görkezilýär.

1. Edaranyň ady.
2. Girdeji orderiniň nomeri.
3. Resminamanyň doldurylýan wagty.
4. Material bilen üpjin edýän edaranyň – kärhananyň ady.
5. Üpjin edýän kärhananyň hasaplaşyk hasapnamasynyň meýilnamasynda bellenen nomeri.

Maddy gymmatlyklar girdeji edilenden soňra olaryň görnüşlerine, sortuna, ulanylşyna laýyklykda edaranyň degişli bölümlerine ýerleşdirilýär.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda madaly gymmatlyklar-konsilýariýa harytlary, bedreler we beýleki hojalykda gündeki ulanylýan zatlardyr.

Edaranyň ammarynda materiallar edaranyň bölümlerine göýberilende ýörite resminamalar düzülýär. Ammardan material almaga ygtyýarly işgärleriň gollary önünden nusga görnüşinde alynyp ammarda material-jogapkär işgärde saklanýar. Bahasy has gymmat we gyt materiallary göýbermäge

ygtyýarly işgärleri edaranyň başlygy we baş buhgalteriň razylygy bilen kesgitlenilýär.

Materiallar üpjün ediji edarada baglaşylan şertnamalar esasynda alynýar.

Bazar ykdysady şertlerinde edaralar materiallar bir zatdan hem satyn alýarlar edaranyň maddy üpçinjilik bölümünde şertnamalaryň ýerine-ýetirilşiniň operatiw hasaby ýöredilýär.

Buhgalter hasabynyň resminamalary şu aşakdakylardan ybaratdyr:

1. Talap haty.
2. Çäkli alyş kartoçkasy.
3. Ynanç haty.

Şu resminamalarda girdeji orderindäki ýaly materiallaryň ady, nomenklatura nomeri, ölçeg birligi, bahasy, amorda saklanýanlygy, üpjün ediji kärhananyň ady, materiallaryň ätiýaçlyk möçberi görkezilýär.

Maddy-gymmatlyklary hasaba almak üçin buhgalteriyada birnäçe usullar we tärler ulanylýar. Häzirki döwürde materiallary hasaba almaklygyň esasy usullarynyň beri operatiw – buhgalter usulydyr.

Arzan we tiz könelyän zatlar buhgalteriyada 12-nji hasapnamada hasaba alynýar, olaryň könelmegi bolsa 13-nji hasapnamada hasaba alynýar, 12-nji hasapnamada esasy kömekçi hasapnama bolýar.

12/1 – Gordaky arzan we tiz könelyän zat.

12/2 – Ulanylýan arzan we tiz könelyän zatlar.

12/3 – Wagytlaýyn (titul däl) binalar.

Arzan we tiz könelyän zatlar ulanylmaga berilenden soň olar aýratyn hasaba almaklyk zerurlygy ýüze çykýar, şonuň üçinem olary hasaba almak üçin 1212 “Ulanylýan arzan we tiz könelyän zatlar” kömekçi hasapnama niýetlenendir.

Ammardan ulanylýan ýerlerine arzan tiz könelyän zatlar göýberilende şu aşakdaky ýaly ýazgy edilýär:

D – t 12/2 “Arzan we tiz könelyän zatlar.”

K – t 12/1 “Arzan we tiz könelyän zatlar.”

Ammardan ulanmaga arzan we tiz könelyän zatlary almak üçin çäk-alyş (zabor karta) kartalary, toparlar nakladnoýlar düzülýär.

Önümçilik we hojalyk inwentarlary olary saklanşyna material taýdan jogapkär işgärlere işgärlere göýberilýär.

Has arzan bolan tiz könelyän zatlar ulanylmaga berilende, olar şol wagtyň özünde önümçilik çykdaýjylaryna degişli edilip, hasapdan çykarylýar we bu amala şeýle ýazgy dilýär:

Dt - 20 – Işi ýöretmegiň çykdaýjylary.

Kt - 12 – “Arzan we tiz könelyän zatlar” hasapnamasy.

Arzan we tiz könelyän zatlaryň ulanylýan döwründe olaryň könelmese ýüze çykýar we ony hasaba almaklyk zerur bolýar, olaryň könelmesine hasaba almak üçin 13 – nji “Arzan we tiz könelyän

zatlaryň könelmesi” – sazlaýjy hasapnamasy ulanylýar.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda E.S. bellenilen binýatlyk üçin – 250,000 m. – dan hasap edilýär, ýagny iki binýatlyk üçin köp bolan E.S.díýilýär.

Materiallara – 10 hasapnama – konsilýariýa harytlary.

12 – nji hasapnama ätiýaçlandyryş edaralarynda – uborşysalaryň eşikleri, şwabra träpka, wedro degişlidirler.

BÖLÜM 5. PUL SERİŞDELERİNİN WE HASAPLAŞYK AMMALLARYNYŇ HASABY

- 5.1. Ätiýaçlandyryş edaralarynda pul serişdelerini we hasaplaşyk amallaryny hasaba almakda ýüze çykýan meseleler.**
- 5.2. Pul serişdelerini hasaba almak üçin niýetlenen hasapnamalar we olaryň häsiýetnamasy**
- 5.3. Hasaplaşyk amallarynyň hasabynyň häsiýetnamasy**

5.1. Ätiýaçlandyryş edaralarynda pul serişdelerini we hasaplaşyk amallaryny hasaba almakda ýüze çykýan meseleler.

Ätiýaçlandyryş edaralarynyň hem pul serişdeleri hökmany ýagdaýda banklarda saklanmalydyr. Öz pul serişdelerini saklamak bank edarasyny ätiýaçlandyryş edarasy özbaşdak saýlap alýar. Ätiýaçlyk edaralary bilen kärhanalaryň arasyndaky hasaplaşyklar adatça nagt pulsyz, ätiýaçlyk edarasynyň bankdaky hasapnamasyndan

başga bir edaranyň, kärhanahyň degişli hasapnamasyna pul möçberlerini geçirmek ýoly bilen amala aşyrylýar. Munyň özi hasaplaşyklarda hagt pulyň ulanmaklygyna we şonuň bilen baglansykly goramak, daşamak, sanamak üçin harajatlary aradan aýyrýar, ýöne hasaplaşyk amallarynda puliň özüni aýyrmaýarlar. Hasaplaşyklar we tölegler pulyň kömegi bilen amala aşyrylýar. Şu manyda nagt pullaryň nagt däl pula geçirmekden hiç hili tapawudy ýokdur.

Daşary ýurt walýutasyndaky pul serişdeleri her bir walýuta boýunça aýratynlykda hasaba alynýar, ýöne manada geçirmek şerti bilen şolar ýaly walýutany pula geçirmegiň zerurlygy buhgalteriýa hasabynda pul ölçeginiň ulgamy emele getirji we jemleýji metodiki usuly bolup çykyş edýändigini bilen baglansyklydyr. Buhgalteriýa balansy diňe haýsydyr bir walýutada düzülip biliner. Biziň ýurdumyzda buhgalteriýa balanslaryň hemmesi diňe manatlarda düzülýär. Daşary ýurt walýutalary bolsa häzirki dowam edýän hümmeti boýunça manada geçirilýär. Walýutanyň manada bolan hümmeti üýtgäninde bolsa pul serişdeleriň daşary ýurt walýutasy bilen balansda nyrh üýtghemeginiň netijesi hökmünde hümmet tapawudy emele gelçär. Hümmet tapawudy hasaby ahyrki maliýe netijeleriň hadabyna hasapdan çekarylmaladyr. Položitel hümmet tapawudy 80-nji “Peýda we Zyýan” hasapnamanyň krediti boýunça edaranyň peýdasyny ýa-da girdejisini köpeldip

görkezýär, otrisatel tapawut bolsa 80-nji hasapnamanyň debeti boýunça we zyýany köpeldip görkezýär.

Ätiýaçlandyryş edarasy bilen dürli edaralar, guramalar äryýaçlandyryş işlerini geçirýärler, hyzmatlar ýerine ýetirilýär, olar bilen dürli şertnamalar baglaşylýar we olarda hasaplaşyklaryň tertibi göz önünde tutylýar.

Ätiýaçlandyryş edaralary bilen edaralaryň, guramalaryň, kärhanalaryň arasyndaky baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamalary hasaplaşyk amallaryny geçirmek ýoly bilen pul dolanşygy arkaly amala aşyrylyp, munda adatça töleýjiniň hasapnamasyndan ätiýaçlandyryş edarasynyň hasapnamasyna pul geçirmegiň we ätiýaçlandyrmanyň görnüşine baglylykda nagt pullar bilen hem hasaplaşyklar amala aşyrylýar, ýagny nagt we nagt däl amallaryň esasynda hasaplaşyklar geçirilýär. Şertnama – pul gatnaşyklarynyň deň derejede bolmagynyň hökmany şerti bolsa hasaplaşyklaryň öz wagtynda geçirilmegidir, ýüze çykan şertnamalary, borçnamalary üzmek üçin pul geçirilmelidir.

Bazar ykdysadyýeti şertlerinde hasaplaşyklar aşakdaky düzgünleri berjaý edip ätiýaçlandyryş we bank edaralary tarapyndan geçirilýär. Pul geçirmek şertnamalar baglaşylandan soň, işler, hyzmatlar ýerine ýetirilenden soň amala aşyrylýar. Hasaplaşyk hasapnamasyna serişde geçirmek ätiýaçlandyryş

edrasynyň razyçylygy (aksepti), haýyşy boýynça ýa-da bank tarapyndan onuň tabşyrygy alnandan soň amala aşyrylýar. Töleg resminamalarynyň aksepti öňünden ýa-da soňundan hem bolup biler. Akseptiň tertibi ätiýaçlandyryşyň hyzmat ediş şertnamalarynda görkezilýär. Serişdeleri geçirmegiň nobatçylygy hasaplaşyk pul resminamalarynyň banka gelip gowuşmagynyň tertibi – yzygiderlilik bilen kesgitlenýär.

Bank edralary tarapyndan nagt pulsyz hasaplaşygyň aşakdaky görnüşleri ulanylýar;

- töleg talapnamalary boýunça;
- akkredetiw boýunça;
- inkasso tabşyryklary boýunça (serişdeleri hasapnamalardan jedelsyz çykarmak üçin)
- töleg tabşyryklary boýunça;
- hasaplaşyk çekleri boýunça.

Şeýle töleglere şonuň ýaly hem taraplaryň razyçylygy bilen hemişelik edilýän hyzmatlaryň bahasyny tölemek üçin ulanylyp, onda hasaplaşyk döwürleriniň, pul geçirmegiň möhletleri, özara hasaplaşyklary bermegiň möhletleri we ýüze çykýan galyndylary kadalaşdyrmagyň tertibi kesgitlenilýär.

Soňki döwürlerde bank edralary müşderlere hyzmat etmegiň täze görnüşi bolan FAKTORINGI özleşdirip başladylar. Onda bank belli bir mukdarda töleg üçin, tölegçilerden alan puliaryny töleg talapnamasy banka gelip gowşanyndan soň, ýagny onuň tölegçiniň hasapnamasyna geçirmek boýunça töwekgelçiligi öz

üstüne alýar, ýagny kärhanalaryň algysunu belli bir şert bilen satyn alýar. Ätiýaçlandyryş edralarynda pul serişdelerini we hasaplaşyk amallaryny hasaba almak üçin birnäçe hasapnamalar ulanylýar we olar özboluşly aýratynlyklar bilen tapawutlanýarlar.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda pul serişdelerini hasaba almak üçin 50-nji “Kassa” hasaphamasy, 51-nji “Hasaplaşyk hasaphamasy”, 52-nji “Daşary ýurt pulundaky hasaplaşyk hasaby”, 56-nji “Gaýry pul serişdeleri”, 57-nji “Bankdaky depozit hasapnama”, 58-nji “Gysga möhletli maliýe goýymlar”, 59-nji “Gysga möhletli gymmat bahaly kagyzlar” hasaphamalary ulanylýar. Hasaplaşyk amallatyny hasaba almak üçin bolsa şu aşakdaky hasapnamalar ulanylýar, ýagny 66-nji “Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berilen töwekgelçilikler boýunça hasaplaşyklar”, 67-nji “Buýjetden daşary tölegler boýunça” 68-nji “Buýlet bilen hasaplaşyklar”, 69-nji “Durmuş ätiýaçlandyrmasy we üplünçlik boýunça hasaplaşyklar”, 70-nji “Zähmete hak tölemek boýunça hasaplaşyklar”, 71 –nji “Hasabatyny berýän şahslar bilen hasaplaşyklar”, 72-nji “Gaýtadan ätiýaçlandyryşdan alynyn töwekgelçilikler boýunça hasaplaşyklar”, 73-nji “Beýleki amallar boýunça işgärler bilen hasaplaşyklar”, 76-nji “Dürli debitorlar we kreditorlar bilen hasaplaşyklar”, 77-nji “Göni ätiýaçlandyryş boýunça hasaplaşyklar” hasaphamalary degişlidirler. Bu hasapnamalaryň

esasynda ätiýaçlandyryş edralarynda hasaplaşyklar amala aşyrylýar.

5.2. Pul serişdelerini hasaba almak üçin niýetlenen hasapnamalar we olaryň häsiýetnamasy

Ätiýaçlandyryş edaralarynda pul serişdelerini hasaba almak 50-nji “Kassa»« hasapnamasy, 51-nji “Hasaplaşyk hasapnamasy”, 52-nji “Daşary ýurt pulundaky hasaplaşyk hasapnamasy”, 56-nji “Beýleki pul serişdeleri”, 57-nji “Bankdaky depozit hasapnamasy,”, 58-nji “Gysga möhletli maliýe göýumlary”, 59-nji “Gysga möhletli gymmatly kagyzzlar” hasaphamalary ulanylýar.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda 48-nji “Beýleki aktiwleriň ýerlenilmegi” hasaphamasynnda ätiýaçlandyryş edaralarynda edara degişli gymmatlyklaryň ýerlenilşi, şeýle hem şol gymmatlyklaryň ýerlenilmeginden alnan maliýe netijelerini kesgitlemek üçin maglumatlary umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir. Hususanda, bu hasapda balans boýunça gymmaty we satuw bahasy boýunça; maddy däl aktiwleriň, haryt-maddy gymmatlyklaryň herekete edýän düzgünine laýyklykda dolanşyk serişdelerine degişli walýuta gymmatlyklary görkezilýär.

48-nji hasapnamanyň debetinde çykyp giden gymmatlyklaryň balans bahasy, şeýle hem şonuň bilen

baglylykda çekilen harajatlar (komission höweslendirmeler we ş.m.) görkezilýär. Bu hasapnamanyň krediti boýunça gymmatlyklary ýerlemekden alnan gidejiler, ýagny ýerlenen emläkler üçin edara degişli serişdeleriň jemleri görkezilýär.

50-nji «Kassa» hasapnamasynda atyýaçlandyryş edralarynyň pul serişdeleriniň barlygy we hereketi barada maglumatlary umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir.

Kassa amallaryny berjaý etmegiň we resmileşdirmegiň tertibi bank tarapyndan kesgitlenýän düzgünler bilen kadalaşdyrylýar. Bu hasapnamanyň debeti boýunça ätiýaçlandyryş edrasanyň kassasyňa gelýän pul serişdeleri görkezilýär, omuň krediti boýunça bolsa edrananyň kassasyndan tölenen pul serişdeleri görkezilýär.

51-nji Hasaplaşyk amallarynda ätiýaçlandyryş edralarynyň hasaplaşyk hasapnamasynda milli puldaky pul serişdeleriniň barlygy we hereketi baradaky maglumatlary umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir.

Hasaplaşyk hasapnamasy boýunça amallary berjaý etmegiň we resmileşdirmegiň tertibi bank tarapyndan kesgitlenýän düzgünler bilen kadalaşdyrilyär. 51-nji Hasaplaşyk hasapnamasynyň debeti boýunça ätiýaçlandyryş edrasyna gelen pul serişdeleri görkezilýär. Bu hasapnamanyň krediti boýunça edaranyň hasaplaşyk hasapnamasyndan tölenen serişdeleri görkezilýär.

52-nji Daşary ýurt pulundaki hasaplaşyk hasapnamasy ýutdyň çägendäki we daşary ýurtlardaky banklaryň daşary ýurt pul hasaplarynda daşary ýurt pullarynda pul serişdeleriniň barlygy we hereketi baradaky maglumatlary umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir.

Daşary ýurt pullarynyň hasaby boýunça amallary berjaý etmegiň we resmileşdirmegiň tertibi bank tarapyndan kesgitlenýän düzgünler bilen kadalaşdyrylýar. Bu hasapnamanyň debeti boýunça ätiýaçlandyryş edranyň daşary ýurt pullarynyň hasabyna gelen pul serişdeleri görkezilýär. Bu hasapnamanyň krediti boýunça edaranyň daşary ýurt pullary hasabyndan tölenen pul serişdeleriniň möçberi görkezilýär.

56-nji Beýleki pul serişdeleri hasapnamasy ätiýaçlandyryş edarasynyň kassasyndaky pul resminamalarynyň (poçta markalary, döwleriň paçly markalary, wekselleýin markalar, tölenen awiabiletlar, dynç alyş öýleri we şypahanalar üçin tölenen ýollanmalar we başgalar) barlygy we hereketi baradaky maglumatlary umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir. Bu hasapnamada pul serişdeleri takyklanan gemmaty boýunça hasaba alynýar. Bu hasapnamada serişdeleriň jikme-jik hasaby, olaryň görnüşleri boýunça alynyp barylýar. Bu hasapnamanyň debeti boýunça we pul serişdeleriniň hasaby ýöredilýän hasaplarynyň kreditinde ýazgylar geçirilýär. 57-nji Banklardaky depozit

hasapnamasynda ätiýaçlandyryş edarasynnda döredilen ätiýaçlyk gaznasyny depozit goýýarlar, depozit hasapnamadaky depozit goýumlaryň çeşmesi bolup tölenýän ätiýaçlyk tölegleridir, ýagny ätiýaçlyk wznosydyr. Bu hasapnamada edranyň bank we gaýry goýumlara (amanat sertifikatlar, banklardaky depozitlenen hasapnamalara we ş.m) goýan goýumlarynyň milli we daşary ýurt pulundaky serişdeleriniň hereketi hasaba alynýar. Ätiýaçlandyryş edarasy öz goýan depozitlarynyň hasabyna göterim tölenýär we bu göterim hem edara uly gurdeji getirýär.

58-nji Gysga möhletli maliýe goýumlary hasapnamasynda ätiýaçlandyryş edarasynyň gaýry edaralaryň, kärhanalaryň gymmat bahaly kagyzlaryna, döwletiň we ýerli karzlaryň göterimli obligasiýalaryna we gysga möhletleýin (bir ýyldan köp bolmadyk möhletde) goýan goýunlarynyň (maýa goýumlarynyň) hereketi baradaky maglumatlaryny umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir.

Maliýe goýumlary – diýip ätiýaçlandyryş edaralarynyň başga hojalyk subýektleriniň esasylyk maýasyna, şeýlede döwlet bahaly kagyzlaryna goýum goýulmagyna aýdylýar.

Maliýe goýumlary dürli amallar boýunça toparlara bölünýärler. Maliýe goýumlaryň eýeçiliginiň görnüşi boýunça, möhleti boýunça, esasylyk maýasy bilen arabaglanşyk boýunça toparlara bölünýärler.

Gysga möhletli maliýe göýumlary 1 ýyla çenli bolup bilýär.

59-nji Gysga möletli gymmat bahaly kagyzzar hasapnamasy ätiýaçlandyryş edarasynda paýnamalary – bahaly kagyzzaryň hasabyny ýöretmek üçin niýetlenendir. Paýnama bahaly kagyzzaryň bir görnüşi bolup, ol paýdarlar jemgiýetleri, edaralar, täjirçilik banklary tarapyndan çykarylyp biliner. Paýnamanyň aýlanmakda bolmaly wagtynyň belli bir çägi bolmaýar.

Paýnamanyň şu gönüşleri çykarylýar;

- Zähetkeşler kollektiwleriniň paýnamalary. Paýnamalaryň bu görnüşini döwlet, kärende, kollektiw kärhanalary, jemgyýetçilik edaralaryna degişli edaralar çykarylar. Olar zähetkeş kollektiwleriniň arasynda ýerleşdirilýär;

- Edaralaryň paýnamalary .Bu paýnamalary döwlet kärende, jemgyýetçilik edaralaryna degişli kärhanalar tarapyndan çykarylyp biliner.

- Paýdarlar jemgiýetleriniň paýnamalary, bu paýnamalara açyk-ýazylmak (satyn almaklyk) mümkindir. Bu paýnamalar kärhananyň döredijileriniň arasynda ýerleşdirilip biliner.

5.3. Hasaplaşyk amallarynyň hasabynyň häsiýetnamasy

Ätiýaçlandyryş edaralary hasaplaşyk amallaryny geçirmek üçin birnäçe hasapnamalary

ulanýar we olar birnäçe aýratynlyklar bilen tapawutlanýarlar. Olar 66-nji «Gaýtadan ätiýaçlandyrşa berilen töwegelçilikler boýunça hasaplaşyklar», 67-nji «Büýjetden daşary tölegler boýunça hasaplaşyklar»« 68-nji «Büýjet bilen hasaplaşyklar», 69-nji «Durmuş ätiýaçlandyrmasy we üpçinçilikler boýunça hasaplaşyklar». 70-nji «Zähmete hak tölemek boýunça hasaplaşyklar», 71-nji «Hasabatyny berýän şahslar bilen hasaplaşyklar», 72-nji «Gaýtadan ätiýaçlandyrmaga alynan töwegelçilikler boýunça hasaplaşyklar». 73-nji «Beýleki amallar boýunça hasaplaşyklar», 76-nji «Debitorlar we kreditorlar bilen hasaplaşyklar», 77-nji «Göni ätiýaçlandyрма boýunça hasaplaşyklar», 79-nji «Içerki hojalyk hasaplaşyklary» hasapnamalary niýetlenendir. Şu sanalyp geçilen hasapnamalaryň içinde esasan 66-nji «Gaýtadan ätiýaçlandyrşa berilen töwegelçilikler boýunça hasaplaşyklar hasapnamasy», 72-nji «Gaýtadan ätiýaçlandyrşa alynan töwegelçilikler boýunça hasaplaşyklar» hasapnamasy we 77-nji «Göni ätiýaçlandyрма boýunça hasaplaşyklar» hasapnamalary abratynlyklar bilen tapawutlanýarlar, sebäbi beýleki hasapnamalar senagat önümçiliginiň hasap meýilnamasynda hem ulanylýar.

66-nji «Gaýtadan ätiýaçlandyryşa berilen töwegelçilikler boýunça hasaplaşyklar « hasapnamasy töwegelçilik boýunça gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň, ýagny SEDENTIN

maglumatlaryny umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir, ýagny gaýtadan ätiýaçlandyryşa berilen sedentiň maglumatlaryny umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir. Bu hasapnamanyň DEBETINDE; - sedente degişli komission baýraklar, TANTÝEMANYŇ gaýtadan ätiýaçlandyryşa geçiren ätiýaçlyk baýragynyň bir bölegidir, bu pul möçberi 33-nji «Alynan komission we broker baýraklary, tantýem ýygymlary» hasapnamasynyň krediti bilen korrespondirlenýär, ýagny şu aşakdaky hasapnamalaryň KREDITI bilen korrespondirlençär. (SEDENT – ol öz üstüne alan ätiýaçlandyryş töleglerini tutuşlygyna ýa-da onuň bir dölegini gaýtadan ätiýaçlandyryşa geçirýän tarapa aýdylýar).

- Gaýtadan ätiýaçlandyрма berilen sedentiň töwekgelçilik boýunça baýragy we ýytgisiniň deponirlenen pul möçberidir, bu pul möçberi 37-nji «Beýleki ätiýaçlandyryşramasynyň baýragynyň we ýytgysiniň deponirlenen pul möçberi,» ýagny ätiýaçlandyryş edarasynyň saklap galan bölegidir, ol bu hasapnamanyň KREDITI bilen korrespondirlenýär; ýagny;

- Gaýtadan ätiýaçlandyрма geçirilen ätiýaçlandyryş baýragynyň pul möçberidir, bu pul möçberi 51-nji we 52-nji hasapnamalaryň krediti bilen korrespondirlenýär;

- Gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň töwekgelçilikden çeken ýytgysynyň paýy onuň öwezini doldurmaga degişli bolan pul möçberidir. Bu pul möçberi 35-nji

«Gaýtadan ätiyaçlandyrmaga töwekgelçilikden ýytgyleriň öweziniň dolunmagy»hasapnamasynyň krediti bilen korrespondirlenýär.

(TANTÝEM – Gaýtadan ätiyaçlandyrmanyň proporsionasl şertnamasynda tantýema göz önünde tutulýar,ýagny ol peýda komisiýasy. Bu ätiyaçlandyrjiniň baýragydyr. Tantýem – sedentyň çykdaýysyny azaldýar we onuň netto – peýdasyny ýokarlandyrýar. Tantýem - ätiyaçlandyrjynyň çykdaýysyny doly ýapmaga mümkinçilik berýär).

66-nji hasapnamanyň KREDITI boýunça ;

- Atyyaçlandyryş baýragynyň hasaplanan pul möçberi, töwekgelçilik boýunça gaýtadan ätiyaçlandyrja degişli bolan we oňa gaýtadan geçirilendir.Bu pul möçberi 27-nji «Çaýtadan ätiyaçlandyrma geçirilen töwekgelçilik boýunça tölenen ätiyaçlandyryş baýraklary» hasapnamasynyň debeti boýunça korrespondirlenýär;

- Gaýtadan ätiyaçlandyrşa geçirilen sedenryň hasapnamasyna gelen komission baýraklar,şertnama boýunça tantýem pul möçberleri 51-nji Hasaplaşyk hasapnamasynyň we 52-nji Walýuta hasapnamasynyň debeti boýunça korresspondirlenýär,

- Deponirlenen baýraklaryň pul möçberinden gaýtadan ätiyaçlandyryjynyň bergisiniň üzülmegidir. Bu pul möçberi 37-nji beýleki ätiyaçlandyryş guramalaryň baýraklarynyň we ýitgileriniň deponirlenen pul möçberi, ätiyaçlandyryş edarasynyň

saklap galany hasaphanasynyň debeti boýunça korrespondirlenilýär.

- Töwekgelçiligiň baýraklarynyň göterimleriniň hasaplanan pul möçberleriniň deponirlenilmegidir. Bu pul möçberi 26-njy “Gaýry çykdaýylar” hasapnamasynyň debeti bilen korrespondirlenýär.

- Gaýtadan ätiýaçlandyryjydan Sementiň hasapnamasyna gelen töwekgelçilik boýunça ýitginiň öwezini dolmak üçin pul möçberi gaýtadan ätiýaçlandyryşa beril ýär we 51-nji we 52-nji hasapnamalaryň debeti boýunça korrespondirlenýär.

72-nji “Gaýtadan ätiýaçlandyrmadan kabul edilen töwekgelçilik boýunça hasaplaşyk” hasapnamasy gaýtadan ätiýaçlandyryjy hökmünde ätiýaçlandyryç guramasyny umumylaşdyrmak, töwekgelçilik boýunça Sementiň hasaplaşyklarynyň maglumatlary üçin niýetlenendir.

Töwekgelçilik boýunça hasaplaşyklary sazlaşdyrmak, gaýtadan ätiýaçlandyрма berlen we ondan kabul edilen Sement hökmünde ätiýaçlandyryş guramasy hasapnama boýunça saldony töleýär, ýagny ol eger gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň peýdasyna bolsa.

72-nji “Gaýtadan ätiýaçlandyrmadan kabul edilen töwekgelçiligiň hasaplaşygy” hasapnamasynyň debeti boýunça we 34-nji “ätiýaçlandyryş baýragy we baýrak bukjasy, gaýtadan ätiýaçlandyryşdan kabul edilen töwekgelçilik boýunça” hasapnamasynyň krediti boýunça – töwekgelçilik boýunça Sementden kabul edilen

ätiýaçlyk baýragynyň hasaplaşygy
korrespondirlenýär: ýagny

- şertnama boýunça Sedente geçirilen komission we broker baýraklarynyň pul möçberi 51-nji we 52-nji hasapnamalaryň krediti boýunça korrespondirlenýär.

- Sedentiň töläň baýraklarynyň pul möçberi 36-njy “Ätiýaçlyk we beýleki ätiýaçlyk guramalarynyň baýraklarynyň we ýitgileriniň deponirlenmegi” hasapnamasynyň krediti boýunça korrespondirlenýär.

- deponirlenen baýrak üçin Sedentiň hasaplap geçiren pul möçberi 39-njy hasapnamanyň krediti boýunça korrespondirlenýär, ýagny gaýry girdejilerde korrespondirlenýär.

- şertnama esasynda Sedente geçirilen ýitgileriň öwezini dolmagyň pul möçberi 51-nji we 52-nji hasapnamalaryň krediti boýunça korrespondirlenýär.

72-nji “Gaýtadan ätiýaçlandyrmadan kabul edilen töwekgelçilikleriň hasaby” hasapnamasynyň krediti boýunça:

- Sedentden gelen ätiýaçlandyryş baýraklarynyň pul möçberi 51-nji we 52-nji hasapnamanyň debeti boýunça korrespondirlenýär.

- Sedente degişli bolan gaýtadan ätiýaçlandyryjynyň komission we broker baýraklarynyň hasaplanyp geçirilen pul möçberi 32-nji “Tölenen komission we broker baýraklary tantýemler” hasapnamasynyň debeti boýunça korrespondirlenýär.

- Şertnama boýunça Sedent tarapyndan tutulyp galýan baýraklaryň deponirlenen pul möçberi 36-njy

“Ätiýaçlandyryş edarasynyň beýleki edaralardan jemlenen baýraklarynyň we ýitgileriniň” deponirlenen pul möçberidir. Bu hasapnamanyň debeti boýunça korrespondirlenilýär.

- Sedente degişli bolan töwekgelçilikden gelen ýitginiň öwezini dolmagyň pul möçberi 24-nji “Töwekgelçilikden tölenen ýitginiň öwezini dolmak” hasapnamasynyň debeti boýunça korrespondirlenýär.

77-nji “Göni ätiýaçlandyрма boýunça hasaplaşyklar” hasapnamasy göni ätiýaçlandyryşyň şertnamasynyň ýerine ýetirilişi bilen bagly bolan hasaplaşyklaryň ýagdaýyny umumylaşdyrmak üçin niýetlenendir. Bu hasapnamanyň krediti bo ýunça gelen ätiýaçlyk pul tölegleri görkezilýär. Bu hasapnamalaryň ýagny 38-nji “Ätiýaçlyk tölegi” 39-njy gaýry girdejiler 50-nji “kassa”, 51-nji “Hasaplaşyk hasapnamasy”, 52-nji “Walýuta hasapnamasynyň” debeti boýunça we 22-nji “Ätiýaçlygyň öwezini dolmagyň tölegi”, 38-nji “Ätiýaçlyk tölegleri”, 50-nji “Kassa” , 51-nji “Hasaplaşyk hasapnamasy”, 52-nji “Walýuta hasapnamalarynyň” krediti boýunça hasaplaşyklar geçirilýär.

BÖLÜM 6. ÄTIÝAÇLANDYRYŞ EDARALARYNDA HASABAT

6.1. Umumy düzgünnama

6.2. Hasabatnyň düzümi we mazmuny

6.1. Umumy düzgünnama

Ätiýaçlandyryş edaralarynda buhgalter hasabatynyň düzülmegi – hasap posesimiň gutartnykly etapydyr. Buhgalter hasabatynda ätiýaçlandyryş edaralarynda maliýe ýagdaýy yzygyderli ösýän şertlerinde hasabat ýylynda maliýe işleriniň netijeleri giňişleýin görkezilýär. Ätiýaçlandyryş edaralarynyň buhgalter hasabatynyň tipowoy formalary we olary doldurmagyň tertibi Türkmenistanda hereket edýän kanunlara laýyklykda işlenilip tayarlanýlýar we tassyklanýlýar.

Ätiýaçlandyryş edaralarynda ýyllyk buhgalter hasabaty hökmany ýagdaýda bu edaranyň işine

gatnaşygy – döwlet salgyt gullygyna we döwlet stasistika guramasyna, banka tabşyrylýar.

Buhgalter hasabaty ätiýaçlandyryş edaralarynyň maliýe ýagdaýyny doly we dogry görkezilmelidir. Şunuň üçin hem onuň maglumatlary garaşsyz bolmalydyr, ýagny hasabat düzülende ony ulanyjylaryň dir topary üçin däl-de hemme ulanyjylar üçin hem aýdyň ýagdaýda düzülmelidir.

Ätiýaçlandyryş edaralarynyň buhgalter hasabatyna oňa degişli hemme filiallaryň, bölümleriň iş görkezijileri goşulmalydyr we ol aýratyn balansda bölünendir we ol ýuridiki tarap dälidir. Aýratyn aktiwleriň görkezijileri, ýagny borçnamalar, şertnamalar, gidejiler, çekdajylar, şeýle hem kapitalda duranlar buhgalter hasabatynda aýry-aýry ýagdaýlarda olar esaslandyrylyp görkezilýär we oňa düşünmeýän ulanyjylar ätiýaçlandyryş edarasynyň maliýe ýagdaýyna düşüniş bilmeýärler.

Her bir esaslandyrylan görkezijiler buhgalter hasabatynda aýratynlykda görkezilýär, esassyz görkezijiler bolsa hemmesi jemlenilip görkezilmegi mümkindir. Hasabatnyň jeminiň maglumatlarynyň 5 göterimi takyk maglumatlardan durýar, galanlary bolsa beýleki maglumatlardan jemlenendir.

Ätiýaçlandyryş edaralarynyň ýyllyk buhgalter hasabatyna şu aşakdakylar degişlidirler;

- 1) Kärhananyň balansy, №1 maliýe görnüş.
- 2) Maliýe netijeler we olaryň ulanyşy baradaky hasabat, №2 – maliýe görnüş.

3) Ätiýaçlandyryş edaralarynyň balansyna goşundy, №5 – maliýe görnüş.

4) Maliýe hasabatyny aýdyňlaşdyrylýan ýazgy;

5) Hökmany auditorlyk barlagyna degişli bolan audetorlyk netije.

6) Ätiýaçlandyryş edaralary salgyt gulluklaryna salgyt hasaplamalaryny, girdejiler we çykdaýjylar barada beýannamany we salgyt boýunça ulanylýan bellenen hasapnamalar hem-de tölegler üçin zerur bolan beýleki resminamalary hem berýärler.

Ätiýaçlandyryş edaralary maliýe hasabaty bilen birlikde:

- Bergidarlara we algydarlara barada aýdyňlaşdyrma ýazgysy, ondan başgada edaralar özleriniň ýokary guramalaryna, döredijilerine “Bergidarlara we algydarlara barada ätiýaçlandyryş ýazgysy bilen bilelikde algy – berginiň özara barlagynyň delilnamasynyň nusgasyny hem goşup berýärler.

Bulardan başgada, döwlet eýeçiligindäki guramalar Türkmenistanyň Ministirler kabenetiniň başlygynyň orunbasarynyň 2002-nji ýylyň Noýabr aýynyň 11-däki 120 belgili buýrugy bilen tassyklanan şu aşakdaky görnüşleri hem maliýe hasabatyna goşup berýärler.

1) Pudakiçi algy-bergiler, hakyndaky maglumatlar.

2) Hasabat gününe, özara algy-bergileriň hasaplaşygynyň geçirilşi barada maglumat.

Maliýe hasaplaryna şahamçalaryň wekillikleriň we beýleki düzümläýin keçi bölümleriň, şol sanda özbaşdak balansa geçirilenleriň hem işleriniň görkezijileri girizilýär.

Maliýe we salgyt gulluklary, banklar bilen hasaplaşyklar boýunça maliýe hasabatynda görkezilen pul möçberlere olar bilen ylalaşylan we deň bolmalydyr.

Maliýe hasabatynyň görnüşlerine edaranyň ýolbaşçysy we baş buhgalter gol çekýär.

Maliýe hasabaty hasabat ýyly we çäryegi üçin düzülýär. Hasabat ýyly diýip ýanwar aýynyň 1-den başlap, dekabir aýynyň 31-ne hem öz içine alýan döwür hasaplanýar. Çäryeklik hasabaty aralyk döwür bolýar we ol hasabat ýylynyň başyndan başlanyp, artýan jemi boýunça düzülýär.

Daşary ýurt maýa goýumly edaralar maliýe hasabatlaryny ykdysady işleri düzgünleşdirýän döwlet edaralarynada berýärler.

Döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralaryna, ýerli ýerine ýetirji häkimiýet we ýerli öz özüni dolandyryş edaralaryna, beýleki peýdalanjylara maliýe hasabaty Türkmenistanyň kadalaşdyrjy hukuk namalary tarapyndan kesgitlenilýän tertipde berilýär.

Maliýe hasabatynyň berilmeginiň möhleti Türkmenistanyň Prezidentiniň 1994-nji ýylyň ýanwar aýynyň 28-däki 1639 belgili karary bilen tassyklanan

Türkmenistanda buhgalterlik hasaba alnyşy we hasabaty hakynda Düzgünnamada kesgitlenendir.

Ätiýaçlandyryş edaralary çäryeklik we ýyllyk jemleýji maliýe hasabatlaryny ýokarda bellenen möhletlerde Türkmenistanyň ykdysadyýet, maliýe ministirligine, onuň ýanyndaky Merkezi balans toparyna we döwlet statistika komitetine tabşyrýarlar.

Maliýe hasabatynyň görnüşlerinde göz önünde tutulan hemme görkezjiler doldurýar.

Hasabat ýyly üçin düzülýän maliýe hasabatlarynyň maddalary, emläk we maliýe borçnamalaryna geçirilen tükellemäniň netijeleri bilen tassyk bolmalydyr.

Şunlukda ýyllyk hasabat berilmezden öň, gymmatlyklaryň hakyky barlagy bilen buhgalterlik hasaba alnyşynyň arasyndaky, tükellemede ýüze çykarylan aratawut, hemişelik hereket edýän tükelleýiş toparynyň teklpleri boýunça sazlanýlmalydyr.

Buhgalterlik hasaba alnyşynyň usuly we usulýete; käminçilik hem-de beýleki kadalaşdyrjy hukuk namalarynyň üýtgemelerinden ugur alyp, edaranyň maliýe hasabatynyň maglumatlarynyň geçen ýylyň degişli döwrüniň görkezjileri bilen deňeşdirmek mümkinçiligi üpjün edilmelidir.

Maliýe hasabatynyň görnüşlerinde hiç hili bozulan we hapаланan ýazgylar bolmaly däldir. Ýalňyşlar düzedilen ýagdaýynda, edaranyň bolansynda we beýleki görnüşlerine gol çeken adam

tarapyndan degişli bellik edilip, düzedilen senäni görkezmek bilen gol çekip tassyklanmalydyr.

Maliýe hasabatynyda dowam edýän ýyla ýa-da geçin ýyla degişli üýgeşmeler (olar tassyk edilinden soň) maglumatlaryň ýoýulanlygy ýüze çykarylan döwür üçin düzülen hasabatda girizilýär.

Düzedişler hasabat döwrüniň (çäryek, ýylyň başyndan bärki) görkezjilerine girizilýär. Hasabatnyň görkezijilerine düzediş girizmegiň şu düzgüni tükellemäniň, edaranyň özüniň ýa-da beýleki edaralaryň geçirilen barlaglarynyň netijesinde hasabatlaryň ýoýunlandygy ýüze çykarylan halatlarynda hem ulanylýar.

Ýyllyk maliýe hasabatynyň barlagynyň barşynda, girdejileriň gizlenendigi ýa-da önümçilik çykdajylary bilen bagly bolmadyk harajatlaryň oňa degişli edilmegi netijesinde, maliýe netijeleriniň azaldylmagynyň üsti açylan halatynda, geçen ýylyň buhgalterlik hasaba alnyşyna we hasabatlylygyna düzediş girizilmeýärde, hasabat ýylynda ýüze çykarylan, geçen ýylyň peýdasy hökmünde şu ýylda, ýalňyşlyk görkezilen hasaplar bilen gatnaşygynda görkezilýär.

Eger-de edaranyň peýdasynyň özüne galýan böleginiň ýa-da beýleki serişdeleriň hasabyna edilmeli harajatlar, ätiýaçlandyryş edaralarynda işleriň, hyzmatlaryň ýerine ýetirilmegi harajatlaryň içine goşulýan bolsa ýa-da könelme hasaplamalary artykmaç hasaplanan bolsa ondan, degişli çeşmeleri

şol harajatlaryň (hasaplamalaryň) jemine laýyk azaltmak ýoly bilen “Peýdalar we zyýanlar” hasabynyň krediti bilen gatnaşykda amala aşyrylýar.

Maliýe hasabatynyň görnüşleri kitapça görnüşinde çatylmalydyr we sahypalanmalydyr. Kitapça, çäryeklik we ýyllyk maliýe hasabatynyň düzümine girizilen görnüşleriň sanawy goşulýar.

6.2. Hasabatnyň düzümi we mazmuny.

Türkmenistanyň Döwlet ätiýaçlandyryş guramasynyň maliýe hasabatynyň düzümi we mazmuny şu aşakdakylardan ybarat;

- 1) 1 – maliýe görnüşi “Guramanyň balansy”
- 2) 2 – maliýe görnüşi “Maliýe netijeler we olaryň ulanylyşy barada hasabat”
- 3) 5 – maliýe görnüşi “Guramanyň balansyna goşundy”
- 4) Şu görnüşe goşundy “Işleri ýöretmek üçin çykdajılar”.
- 5) Maliýe hasabatyny aýdyňlaşdyrýan ýazgy.

Auditorçylyk netije –hökmany auditorlyk barlagyna degişli bolan kärhanalar (guramalar) üçin (ýyllyk maliýe hasabatynyň düzüminde berilýär) Bergidarlary we algydarlary barada maglumat görnüşe goşundy «Ätiýaçlandyryş gorlary boýunça düşündiriş» Ätiýaçlandyryş gorlary boýunça serişdeleriň hasaplamasy Ätiýaçlandyryş

töleglerinden duýduryş çäreleri üçin geçirilýän serişdeleriň hasaplamasy – formalar degişlidirler.

“Ätiýaçlandyryş edarasynyň balansy”

№1 – Maliýe görnüş ätiýaçlandyryş edarasynyň balansy hem iki bölümden durýar, ýagny aktiw we passiw taraplardan durýar.

Balansyň aktiw tarapy 3 bölümden durýar, ýagny;

1 “Esasy serişdeler we dolanşykdan daşary aktiwler”.

Balansyň bu bölümünde esasy serişdeleriň ilkibaşdaky gummady, köneleni we galyndy gymmady görkezilýär. Balansyň bu bölümi jemlenende onuň soňki galyndy gymmady hasaplanylýar.

Balansyň birinji bölümünde esasy serişdelerden soň “Maddy däl aktiwler” hasaplanylýar, olaryň hem ilkibaşdaky gymmady we galyndy gymmady görkezilýär, balansyň jeminde bolsa soňki galyndy gymmady hasaplanylýar. Ondan soňra bu bölümde “Oturtmaga degişli enjamlar (07 hasap)”, “Tamamlanmadyk duýpli maýa goýumlar” (08 hasap) “Uzak möhletli maliýe goýumlary” (06 hasap), “Döredijiler bilen hasaplaşyklar” (75 hasap), “Dolanşykdan gaýry aktiwler” özleriniň degişli setir belgisi bilen görkezilýär. Balansyň birinji bölümimiň jemi 012,022,030-070 nji setirleriň jemi bilen jemlenilýär.

Balansyň ikinji bölümi “Ätiýaçlyklar we harajatlar” diýip atlandyrylýar. Bu bölümde; “Materiallar” (10,15 hasapnamalar), “Ösdürimdäki

we bakydaky mallar”(11 hasap), “Arzan we tiz könelyän zatlar”(12 hasap) hasaba alynýar, onuň ilkibaşdakly gymmady boýunça hasaba alynýar, onuň köneleni (13 hasapda) we galyndy gymmady 120,121 hasaba alynýar. Bu bölüm lemlenende onuň galyndy gymmady hasaplanylýar, ondan başgada “Geljek döwrüň çykdaýylary” (31 hasapda)hasaplanyp görkezilýär. Ikinji bölümiň jemi 100, 110, 140-nji setirler bilen jemlenikýär.

Balansyň 3 –nji bölümü; “Pul serişdeleri,hasaplaşyklar we gaýry aktiwler” diýip atlandyrylýar we bu bölümde “Bergidarlary bilen hasaplaşyklar”, ýagny göni ätiýaçlandyryş boýunça (77 hasap) boýunça hasaplanylýar, “Golçur kärhanalar bilen hasaplaşyklar” (78 hasap) boýunça hasaplanylýar, “Pudakiçi hasaplaşyklary” (79 hasap) boýunça, “Döwlet gaznalary bilen tölegler boýunça” (67/1) hasaplanylýar”, “Dowlet gaznalary bilen beýleki amallar boýunça (67/2 hasap)boýunça hasaplanylýar, “Buýlet bilen hasaplaşyklar”(68 hasap), “Durmuş ätiýaçlandyrmalary boýunça (69 hasap), “Regres nägilelikleri boýunça (64 hasap)” , “Gaýry amallar boýunça işgärler bilen hasaplaşyklar (73 hasap)”, “Gaýry bergidarlary bilen hasaplaşyklar”, “Gysga möhletleýin maliýe goýumlary” (58/2 hasap), “Gysga möhletli gymmatly kagyzlar (59 hasap), “Pul serişdeleri” ; “Kassa” (50 hasap), “Hasaplaşyk hasapnamasy”(51 hasap ,”Daşary ýurt pullarynyň hasaby” (52 hasap), “Gaýry

pul serişdeleri” (53 hasap), “Gelmeli kärende borçlary”(09 hasap) “Gaýtdan ätiýaçlandyryş amallary boýunça hasaplaşyk talaplary boýunça hasaplaşyklar”, we “Gaýry dolanşyk aktiwleri”boýunça hasaplaşyklar görkezilýär. Bu bölümiň jemi 206 – 320 nji setirleriň jemi bilen jemlenilýär. Balansyň aktiw tarapynyň jemi 080, 180, 330 –nji setirleriň jemi bilen jemlenilýär.

Balansyň “Passiw” tarapy 4 bölümden durýar we bu hem hasabatnyň esasy aýratynlygydyr. Onuň birinji bölümi “Hususy serişdeleriň çeşmesi” diýip atlandyrylýar we ol “Esasylyk maýa” (85 hasap)boýunça maglumatlar görkezilýär. Ondan soňra “Ätiýaçlyk gorunuň (86 hasap) “maglumatlary”, “Ýörite maksatly gaznalaryň”, (88 hasap) maglumatlary, “Şubheli bergi borçlaryň ätiýaçlyklary” (82) boýunça hasaplaşyklaryň hasaby, “Gelejekde ediljek çykdaýjylar we tölegler üçin goýulan (89) boýunça hasaplaşyklar, “Geljek döwrüň girdeýjileri (83) boýunça hasaplaşyklar, “Maksatly maliýeleşdirmeler we gelip gowuşmalar (96) boýunça maglumatlar,” “Döredijiler bilen hasaplaşyklar” (75) boýunça maglumatlar, “Geçen ýyllaryň paýlanmadyk peýdasy” (8712), “Geçen ýyllaryň ýapylmadyk zyýany (8712) (aýyrmak (-) almaty bilen) boýunça hasaplaşyklar, “Hasabat ýylynyň peýdalary” (80) boýunça hasaplaşyklar, “Hasabat ýylynyň peýdalaryndan ulanylany” (81), “Hasabat ýylynyň peýdalanylmadyk peýdasy (8711) hasaplaşyklary,”

“Hasabat ýylynyň ýapylmadyk zyýany (8711) (aýyrmak (-) alamaty bilen) hasaplaşyklar görkezilýär.” Birinji bölümi: 400-460, 472 setirleriň jemleri bilen jemlenilýär.

Balansyň passiw tarapynyň ikinji bölümi “Ätiýaçlandyryş gorlary” diýip atlandyrylýar.

Balansyň bu bölümünde “Oba hojalyk kärhanalarynyň emlägini ätiýaçlandyrmak boýunça gorlar (91/1) görkezilýär,” “Ätiýaçlandyryşyň toplaýyş görnüşleri boýunça ätiýaçdaky gorlary” (91/2) “Ätiýaçlandyryşyň töwekgelçilikli görnüşleri boýunça ätiýaçdaky gorlary (91/3),” “Gaýtadan ätiýaçlandyryş amallary boýunça ätiýaçdaky gorlary” (91/4), “Tölenilmedik borçnamalar boýunça yglan edilen ätiýaçdaky gorlar boýunça” (91/5), “Suw, demir ýol, deňiz, içerki suw boýunça tölegleriň ätiýaçdaky gorlary” boýunça (91/6), “Işgärleri önümçilikdäki betbagytçylykly halatlardaky ätiýaçdaky gory” boýunça (91/7) “Awtoulag eýeleriniň raýat jogapkärçiliginiň ätiýaçdaky gory” boýunça (91/8), hemme maglumatlar (485-492) setirleriň jemi bilen jemlenilýär.

Balansyň 3-nji bölümi, “Uzak möhletli passiwler” diýip atlandyrylýar.

Balansyň 3-nji bölümünde “Bankyň uzak möhletleýin karzlary” (92), “Onuň üzülişilmegi” (92/1), “Hökümetiň karary bilen üzülişilmegi gaýra goýulany” (92/2), “Göterimleri we hyzmatlar boýunça bergi” (92/3), “Uzak möhletleýin gaýry

karzlary” (95), “Onuň üzüleşilmegi” (95/1), “Hökümetiň karary bilen üzülişilmegi gaýra goýulany (95/2),” “Göterimler we hyzmatlar boýunça bergi” (95/3), “Tölenmeli kärende borçlary” (97), boýunça maglumatlar görkezilýär, 3-nji bölümi (500-517) setirler bilen jemlenilýär.

Ätiýaçlandyryş edaralarynyň balansynyň esasy aýratynlygy onuň passiw tarapyň 4-nji bölümidir, bu bölümde hasaplaşyklar aýratyn bölümler görkezilýär.

Balansyň 4-nji bölümüniň ady “Hasaplaşyklar we gaýry passiwler” diýip atlandyrylýar.

Bu bölümde “Banklaryň gysga möhletli karzlary” (90), onuň üzülişilmegi (90/1), “Hökümetiň karary bilen üzülişilmegi gaýra goýlany” (90/2), “Göterimler we hyzmatlar boýunça bergi” (90/3), “Işgärler üçin banklaryň karzlary” (93), “Gysga möhletleýin gaýry karzlar” (94), “Göterimler we hyzmatlar boýunça bergi” (94/3).

Algydarlar bilen hasaplaşyklar: harytlar, işler we hyzmatlar üçin (60), “Zähmete hak tölegi boýunça” (70), “Durmuş ätiýaçlandyrmasy boýunça”(69), “Emläk we şahsy ätiýaçlandyrmasy boýunça” (65), “Golçler kärhanalar bilen” (78), “Pudakiçi hasaplaşyklar” (79), “Döwlet gaznalara tölegler boýunça” (67/1), “Döwlet gaznalary bilen beýleki amallar boýunça” (67/2), “Býujet bilen” (68/1) “Gaýry algydarlar bilen,” “Gaýry algydarlar bilen,” “Hökümetiň karary bilen üzülişilmäge gaýra goýlan

bergiler”(77), “Tölenjegi gumana bergiler üçin goýulan,” “Gaýry gysga möhletli passiwler,” “Toplaýyş gaznasynyň serişdeleri boýunça ýörite hasap” hemme maglumatlar jemlenip görkezilýär. Balansyň 4-nji bölümi 600-760 setirleriň jemleri bilen jemlenilýär.

Umumy balans 480, 495, 520 we 770-nji setirleriň jemi bilen jemlenilýär.

Balans ätiýaçlyk gorralary boýunça aýratynlyk bilen häsýetlenýär.(4 bölüm).

Maliýe hasabatynyň indiki görnüşi “Maliýe netijeler we olaryň ulanylşy barada hasabatdyr” n2-maliýe görnüş we “Maliýe netijeleri hakyndaky hasabat we olaryň peýdalanylşy: n21 görnüşiniň 001, 010 setirlerine we 015 setirine düşündiriş diýen formasydyr”. Hasabatyň bu görnüşinde ätiýaçlandyryş edarasynyň maliýe netijelerine peýdanyň ulanylşyna, býujet we döwlet gaznalaryna tölegler boýunça hasaplaşyklar görkezilýär.

Maliýe netijelerinde jemi girdepler 001+003+004+005 we 006 setirleriň maglumatlary jemlenilýär, ýagny ätiýaçlandyryş gatançlary hemmişe, şol sanda ätiýaçlandyryş gorralarynyň gaýtarylmany, ätiýaçlandyryş gorralaryny maýa goýmakdan alnan girdejiler, ätiýaçlandyryş işinden alnan beýleki girdejiler – hemmişi şol sanda gaýtadan ätiýaçlandyrmak boýunça berlen şertnamalar boýunça çekilen zelleleriň paýynyň üstüniň

dolunmagyndan alnan pul möçberleri bilen jemlenilýär.

Maliýe netijelerde çykadjylar hem 010+011+012+013+014+015 we 016 setirleriň hemmeşi goşulyp jemlenilip görkezilýär, ýagny ätiýaçlandyryş öwezini dolmalaryny we ätiýaçlandyryş pul möçberlerini tölemek hasaplaşygyny, ätiýaçlandyryş gorlaryna geçirilýän serişdeleriň hasaplaşygy, gaýtadan ätiýaçlandyrmaga berlen ätiýaçlandyryş gatançlary (baýraklary) hasaplaşygy, betbagytçylykly halatlaryň, ätiýaçlandyrylan emlägiň ýitirmegiň ýa-da oňa zeper ýetirmegiň önüni almak boýunça çäreleri maliýeleşdirmek üçin ätiýaçdaky gora serişdeleri çekmek, işleri ýöretmek boýunça çykadjylar, ätiýaçlandyryş işi boýunça beýleki çykadjylar hemmeşi we beýleki çykadjylaryň maglumatlary goşulup jemlenilýär.

Hasabatýň 21-nji görnüşi boýunça ýylyň başyndan ätiýaçlandyryş tölegleri (baýraklary) hemmeşi 38-nji we 34-nji hasaplar boýunça gelen pul möçberleri we ýylyň başyndan ätiýaçlandyryş pul möçberleri we öwezini dolmalarynyň tölenilenligi, ýagny 22-nji we 24-nji hasaplar boýunça hasaplaşyklar görkezilýär, ýagny.

- 1) Hökmany ätiýaçlandyryş boýunça.
- 2) Meýletin emläk ätiýaçlandyryşy boýunça.
- 3) Raýat emlägi-hemmeşi.

4) Emläk taýdan ätiýaçlandyrmagyň ýerli görnüşleri-hemmeşi:

5) Meýletin ätiýaçlandyrşyň beýleki görnüşleri boýunça hasaplaşyklar görkezilýär.

34-nji we 38-nji hasapnamalar boýunça gelen pul serişdeleri we 22-nji we 24-nji hasapnamalar boýunça giden pul serişdeleri hasaba alynýar, bu bolsa ätiýaçlandyryş edaralarynyň esasy aýratynlygydyr.

N2 görnüşe göşundy bolan formada “Işleri ýöretmek üçin çykadjylar” görkezilýär, ýagny pul serişdeleriň ätiýaçlandyrşyň görnüşleri boýunça harçlanylşy şu görnüşde görkezilýär, ýagny iş haklarynyň hemmeşi, pul öwezini dolmasy boýunça hasaplaşyklar, ýagny ätiýaçlandyrşyň emläk görnüşü boýunça durmuş taýdan ätiýaçlandyrmaga, pensiýa goruna geçirilýän serişdeler we döwlet tarapyndan kesgitlenilýän beýleki hökmany tölegler, doly dikeltmek üçin geçirilýän amortizasiýa serişdeler, hojalyk çykadjylary, iş saparlary boýunça çykadjylaryň hemmeşi, geçirilýän amallar bilen baglanşykly çykadjylar, mahabatlandyryş işini geçirmek üçin çykadjylar, esasy serişdeleri abatlamak üçin çykadjylar, hökmany auditorçylyk barlagynyň geçirilmegi bilen baglanşykly çykadjylar, ätiýaçlandyryş guramalarynyň işiniň aýratynlyklary bilen baglanşykly beýleki çykadjylar şu görnüşde görkezilýär.

Hasabatynyň indiki görnüşü bolan n5 – maliýe görnüşü bolup bu görnüş öz içine “Hususy

serişdeleriň hereketi baradaky maglumatlary,” “Karz serişdeleriniň hereketi” baradaky maglumatlary, “Algylar we bergiler,” baradaky maglumatlary hem-de “Hasabat döwrüniň ahyryndaky maddy дәl aktiwleriň düzümi,” “Bar bolan esasy serişdeleriň düzümi,” “Maliýe goýumlary” “Sarp edişe gönükdirilen serişdeler,” “Daşary ýurt pul serişdeleriniň hereketi Maddy harajatlaryň” hereketi baradaky maglumatlar, “Balansdan daşary hasaplarda hasaba alynýan gymmatlyklaryň bardygy hakyndaky maglumatlar,” “Maliýeleşdiriş serişdeleriniň, düýpli maýa goýumlarynyň hereketi baradaky” “Gaznalaryň hereketi baradaky maglumatlar aýratynlykda görkezilýär.”

Bu n5 – maliýe görnüşiniň birinji bölümünde – Toplaýyş gaznalary hemmeşi, Býujet serişdelerinde maksatlaýyn maliýeleşdirmeleriň jemi, şol sanda düýpli maýa goýumlary maliýeleşdirmeler, döwlet gaznalardan, gaýry guramalardan we adamlardan maksatlaýyn maliýeleşdirmeler we gelip gowuşmalaryň jemi, maglumat üçin: Esasylyk maýa we beýleki gorlaryň maglumatlary görkezilýär.

Bu görnüşiniň ikinji bölümünde: Banklaryň uzak möhletleýin karzlary, olaryň möhletinde üzülişilmegi, bankyň gysga möhletleýin karzlary, olaryň möhletinde üzülişilmegi, işgärler üçin bankyň karzlary we olaryň möhletinde üzülişilmegi görkezilýär.

3-nji bölümde.

Algylar:

Gysga möhletleýin, uzak möhletleýin algylaryň maglumatlar görkezilýär.

Bergiler:

Gysga möhletleýin, uzak möhletleýin bergileriň maglumatlary görkezilýär.

4-nji bölümde.

N5görnüşiniň.

Maddy däl aktiwleriň görnüşleri boýunça maglumatlary görkezilýär.

Bu görnüşiniň 5-nji bölümünde esasy serişdeler we olaryň görnüşleri boýunça maglumatlar, esasy serişdeleriň beýleki görnüşleri, şol sanda önümçilik serişdeleri, önümçilige degişli bolmadyk serişdeler, düýpli maýa goýumlaryň maglumatlary görkezilýär.

6-njy bölümde.

Maliýe goýumlarynyň görnüşleri boýunça maglumatlar görkezilýär.

7-nji bölümde.

Işgärleriň ortaça sany, sarp edişe gönükdirilen serişdeleriň hemmeşi, zähmete hak tölemeginiň çykdaýlaryň maglumatlary umumylaşdyrylyp görkezilýär.

8-nji bölümde.

Daşary ýurt pullarynyň ýylyň başyndaky galany, onuň geleni, alynan karzlar, gaýry gelen pullar, onuň jemi ulanylany, önümçilige sarp edilen çykdaýylar we beýleki maglumatlar görkezilýär.

9-njy bölümde.

Harajatlaryň görnüşleri boýunça maglumatlar görkezilýär, maddy harajatlar, zähmet haky boýunça harajatlar, durmuş – ätiýaçlandyрма hasaplamalar, ulanyş tutumlary, gaýry harajatlaryň maglumatlary görkezilýär.

10-njy bölümde.

Kärendesine alynan esasy serişdeler, jogapkärçilikli saklamak üçin kabul edilen hakyt-maddy gymmatlyklar, gaýtadan işlemäge alynan materiallar we beýleki hasaplaryň maglumatlary görkezilýär.

11-nji bölümde.

Gaznalaryň hereketi görkezilýär, ýagny ätiýaçlandyryjynyň öz serişdeleri, hemmeşi, esasy serişdeleriň hatardan çykmagy (amortizasiýa), maddy däl aktiwleriň hatardan çykmagy, ätiýaçlandyryşyň ýytyýarynda galýan peýda (toplaýyş gaznasy), özüne degişli we çekilen serişdeleriň hereketi baradaky maglumatlar görkezilýär.

12-nji bölümde.

Bu bölümde ätiýaçlandyryş ýumuşçylaryna we dellaryna tölegler boýunça gaznalaryň hereketi, ýagny sarp ediş gaznasy, çäkten artyk göwrümde zähmete hak tölemek, ätiýaçlandyryşyň emläk görnüşleri boýunça, jogapkärçiligi ätiýaçlandyrmak boýunça, öňki ýylyň jemerini boýunça üçin umumy netijeleri üçin hak-heşdek, maddy taýdan berilýän kömek we berwagytlaryň berilýän sylag, pul

töleglerinden durmuş ätiýaçlandyryşa geçirilýän serişdeleriň maglumatlary görkezilýär.

Ätiýaçlandyryş edaralarynyň ýyllyk hasabatyna – “oba hojalyk kärhanalarynyň, fermer hojalyklaryň emlägini ätiýaçlandyrmak boýunça ätiýaçdaky gor” atly n91-1 hasap boýunça dolanşyklaryň (ätiýaçlandyrjynyň – deňleşmesiniň 485 setir) düşündirişi – bu görnüşüň görkezijileriniň debet we kredet maglumatlary:

“Ätiýaçlandyrşynyň toplaýyş görnüşleri boýunça tölegleriň ätiýaçdaky gory” atly n91/2 hasap boýunça dolanşyklaryň (ätiýaçlandyrjynyň – deňleşmesiniň 486-nji setiri) – boýunça maglumatlar;

“Emlägi we jogapkärjiligi ätiýaçlandyrmagyň töwekgelçilikli görnüşleri boýunça ätiýaçdaky gor” atly n91/3 hasap boýunça dolanşyklarynyň (ätiýaçlandyrjynyň – deňleşmesiniň 487-nji setiriniň) maglumatlary; “Gaýtadan ätiýaçlandyryş amallary boýunça ätiýaçdaky gor” atly n91/4 hasap boýunça dolanşyklaryň (ätiýaçlandyrjynyň – deňleşmesiniň 488-nji setiriniň) maglumatlary;

“Tölenilmedik borçnamalara yglan edilen ätiýaçdaky gor” atly n91/5 hasap boýunça dolanşyklaryň (ätiýaçlandyrjynyň – deňleşmesiniň – 489-nji setiriniň maglumatlary);

“Howa, demir ýol, deňiz, içerki suw we awtomobil ulaglarynyň ýolagçylaryny hem-de ekipažlarynyň işgärleriniň hökmany ätiýaçlandyrmak boýunça ätiýaçdaky gor” atly n91/6 hasap boýunça

dolanşyklaryň (ätiýaçlandyrjynyň – deňlemesiniň 490-nji setiriniň maglumatlary);

“Önümçilikde betbagytçylykly halatlardan we hünär kesellerinden işgärleri hökmany şahsy ätiýaçlandyrmak boýunça ätiýaçdaky gor” atly n91/7 hasap boýunça dolanşyklaryň – deňleşmesiniň 491-nji setiriniň maglumatlary;

“Awtoulag serişdeleriniň eýeleriniň (gatnadyjylary) üçinji taraplaryň önündäki raýat jogapkärçiligini hökmany ätiýaçlandyrmak boýunça ätiýaçdaky gor” atly n91/8 hasap boýunça dolanşyklaryň (ätiýaçlandyrjynyň – deňlemesiniň 492-nji setiriniň maglumatlary);

“Ätiýaçlandyryş gorlary boýunça serişdeleriň hasaplamasy, ýagny ätiýaçlandyrşyň meýletin we hökmany görnüşleri boýunça maglumatlary;”

“Ätiýaçlandyrma töleglerinden duýdurýş çäreler üçin geçirilýän serişdeleriň hasaplamasy, ýagny ätiýaçlandyrşyň görnüşleri boýunça, tölegleriň gelip gowuşmagy, geçirilýän serişdeler, %-de geçirilýän serişdeleriň möçberi boýunça maglumatlary hasabata goşulýar”

TÜRKMENISTANYŇ KANUNY

VI-11-A

Strahowaniýe hakynda

(Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 1995 ý., №
3, 42- madda)

Şu Kanun strahowaniýe guramalarynyň we ýuridik hem fiziki taraplaryň, şol sanda daşary ýurt strahowaniýe guramalarynyň öz arasyndaky gatnaşyklary kadalaşdyrýar, şeýle hem eýeçiligiň haýsy görnüşine degişliligine garamazdan, strahowaniýe guramalarynyň işini döwlet tarapyndan düzgünleşdirmegiň esasy ýörelgelerini belleýär.

I bölüm

UMUMY DÜZGÜNLER

**1-nji madda. Strahowaniýe hakynda
düşünje**

Strahowaniýe munuň özi belli bir hadysa (strahowaniýe halaty) ýüze çykanda emlägini we beýleki bähbitlerini goramak boýunça özlerine strahowaniýe summalarynyň we strahowaniýe öweziniň tölenilmegine niýetläp, fiziki we ýuridik taraplaryň özi tarapyndan strahowaniýe guramalaryna tölenýän, strahowaniýe tölegleriniň hasabyna emele gelýän pul hem beýleki fondlary goramagyň gatnaşyklar sistemasydyr.

2-nji madda. Türkmenistanyň strahowaniýe hakyndaky kanunçylygy

Türkmenistanyň strahowaniýe hakyndaky kanunçylygy şu Kanundan we Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk aktlaryndan ybaratdyr.

Şu Kanunyň güýji döwlet sosial strahowaniýesine degişli däl.

3-nji madda. Strahowaniýäniň obýekti we görnüşleri

Strahowaniýe şertnamasyny baglaşan pursatynda ýuridik we fiziki taraplaryň bähbitleri strahowaniýäniň obýekti bolup durýar.

Strahowaniýe bähbidi (ýagny emläk, şahsy, jogapkärçilik bähbidi) strahowaniýede maddy taýdan höweslendirmegin çäresidir.

Emläk bähbidi strahowaniýe etdirýäniň eýelik edýän, peýdalanýan ýa-da ygtyýar edýän emläginiň strahowaniýe edilen bahasyndan öwezi dolunýan pulunyň alynmagyny aňladýar (emläk strahowaniýesi).

Şahsy bähbit strahowaniýe şertnamasynda göz önünde tutulan wakalar ýüze çykan halatynda strahowaniýe puluny almakdan ybaratdyr we strahowaniýe etdirýäniň ýa-da strahowaniýe edilen adamynyň ömri, saglygy, işe ukyplylygy, pensiýa üpjünçiligi, sosial taýdan goraglylygy bilen baglanyşyklydyr (şahsy strahowaniýe).

Bähbitler şahsyýete ýa-da fiziki tarapyň emlägine, şeýle hem ýuridik tarapa strahowaniýe etdirýän tarapyndan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmagy bilen baglanyşykly bolup biler (jogapkärçilik strahowaniýesi).

Türkmenistanyň territoriýasynda ýerleşýän ýuridik taraplaryň strahowaniýe obýektleri diňe Türkmenistanyň territoriýasynda strahowaniýe işini amala aşyrmaga ygtyýarnamasy bar bolan strahowaniýe guramalary tarapyndan strahowaniýe edilmäge degişlidir.

Strahowaniýe hökmany we meýletin görnüşlerde amala aşyrylýar. Türkmenistanyň kanunçylyk aktlary mynasybetli amala aşyrylýan strahowaniýe hökmany strahowaniýedir. Hökmany strahowaniýäniň görnüşleri, şertleri we tertibi Türkmenistanyň kanunlary, Türkmenistanyň

Prezidentiniň permanlary we kararlary bilen kesgitlenýär.

Meýletin strahowaniýesi strahowaniýe guramalary bilen strahowaniýe etdirýänleriň arasynda şertnama baglaşmak esasynda amala aşyrylýar. Meýletin strahowaniýäniň kadalary, şertleri we ony geçirmegiň tertibi şu Kanunyň düzgünlerine laýyklykda, strahowaniýe guramalary tarapyndan bellenýär. Strahowaniýäniň anyk şertleri strahowaniýe şertnamasy baglaşylan wagtynda kesgitlenýär.

Meýletin strahowaniýäniň görnüşleri esaslandyryş dokumentlerine laýyklykda strahowaniýe guramalary tarapyndan kesgitlenýär we olara ygtyýarnama berilýär.

4-nji madda. Strahowaniýe guramalary (strahowaniýe edijiler, täzeden strahowaniýe edijiler) we olaryň iş şertleri

Türkmenistanda strahowaniýe işini şu maksat bilen ýörite döredilen guramalar amala aşyryrlar, olar üçin işiň şu görnüşi esasydyr.

Strahowaniýe guramalary öz ustawlaryna laýyklykda iş alyp barýar we Türkmenistanyň hereket edýän kanunlaryna laýyklykda döwlet tarapyndan bellige alynmaga degişlidir.

Strahowaniýe guramalary strahowaniýe bilen bir hatarda işiň strahowaniýe bilen gönüden-göni

baglanyşykly bolan başga görnüşleri bilenem meşgullanmaga haklydyr; hususan-da, strahowatellere we strahowaniýe edilen adamlara strahowaniýe obýektleriniň aýratynlyklary bilen baglanyşyklylykda, şeýle hem strahowaniýe rezerwleriniň wagtlaýyn boş maýalaryny hem peýdalanmak bilen goşmaça hyzmatlary (önüm öndürmek, iş) amala aşyrmaga olaryň haky bardyr.

Strahowaniýe guramasynyň öz zerur bolan maýasynyň (ustawlaýyn fondunyň, aktiwleriniň we beýleki rezerwleriniň) möçberi onuň guramaçylyk-hukuk görnüşine we onuň strahowaniýe we täzedan strahowaniýe etmek boýunça borçnamasynyň möçberine laýyk gelmelidir. Şonuň ýaly-da, strahowaniýe guramalarynyň geçirýän guramaçylyk-tehniki çäreleri strahowatelleriň öňündäki borçnamalary üpjün etmegiň kepili bolup hyzmat edip biler. Strahowaniýe guramasynyň öz serişdeleriniň, guramaçylyk-tehniki we beýleki çäreleriniň möçberiniň onuň strahowaniýe borçnamalarynyň möçberine laýyk gelşi strahowaniýe işine döwlet gözegçiligini amala aşyran gurama tarapyndan barlanylýar.

Täze döredilen strahowaniýe guramasy tarapyndan strahowaniýe işini amala aşyrmaga ygtyýarnama almak üçin dokumentleriň tabşyrylan pursatynda, pul serişdeleriniň hasabyna döredilen ustaw fondunyň minimal möçberi minimal iş hakynyň 5000 essesi möçberine laýyk gelmelidir,

ýöriteleşdirilen täzeden strahowaniýe edýän guramanyňky bolsa minimal iş hakynyň 50000 essesi möçberine laýyk gelmelidir.

Strahowaniýe guramalary döwletiň borçnamalary üçin jogap bermeýärler, döwlet bolsa strahowaniýe guramalarynyň borçnamalary üçin jogap bermeýär, geçirilmegi Türkmenistanyň döwlet strahowaniýe guramasynyň üstüne ýüklenen strahowaniýäniň döwlet hökmany görnüşleri boýunça borçnamalary muňa girmeýär.

5-nji madda. Strahowaniýe etdirýänler

Strahowaniýe şertnamasyny baglaşyp ýa-da Türkmenistanyň kanunçylyk aktlaryna laýyklykda strahowaniýe etdirip, strahowaniýe töleglerin (strahowaniýe baýraklaryny) töleýän ýuridik taraplar we hukuk ukyply fiziki taraplar, şol sanda daşary ýurtlylar strahowaniýe etdirýänlerdir.

Strahowaniýe etdirýänler üçünji bir tarapyň peýdasyna (strahowaniýe edilen adamlaryň bähbitlerine) meýletin şahsy strahowaniýe şertnamasyny baglaşmaga haklydyr.

Strahowaniýe etdirýänler strahowaniýe şertnamasyny baglaşanda strahowaniýe şertnamalary boýunça strahowaniýe töleglerini almak üçin üçünji taraplary (bähbit görüjileri) bellemäge haklydyr, şeýle hem strahowaniýe şertnamasy hereket edýän

döwründe, öz garamagyna görä, olary çalşyrmaga hem haky bardyr.

6-njy madda. Strahowaniýe dellallary

Strahowaniýe şertnamasynyň baglaşylmagy we onuň berjaý edilmegi strahowaniýe araçylarynyň (strahowaniýe agentleriniň we strahowaniýe dellallarynyň-brokerleriniň) üsti bilen amala aşyrylyp bilner, şolar hökmünde bolsa ýuridik we fiziki taraplar çykyş edip biler.

Strahowaniýe agenti öz işini strahowaniýe guramasynyň adyndan we onuň tabşyrmagy boýunça amala aşyrýar, onuň bilen şertnama esasynda işläp, ondän hak-heşdegini alýar.

Strahowaniýe guramasynyň adyndan alan ygtyýarlyklarynyň çäklerinde agentniň öz üstüne kabul edip alan borçnamalary, strahowaniýe edýän gurama tarapyndan şol borçnamalar özbaşdak kabul edilip alnan hökmünde ýerine ýetirilýär.

Strahowaniýe dellaly strahowaniýe etdirýänler we strahowaniýe guramalary bilen şertnama esasynda öz işini amala aşyrýan garaşsyz araçydyr.

Eger halkara şertnamalary boýunça başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa e Türkmenistanyň territoriýasynda daşary ýurt strahowaniýe guramalarynyň adyndan strahowaniýe şertnamalaryny baglaşmak barada, grahdan

jogapkärçilik strahowaniýesinden başga, strahowaniýe boýunça araçylyk işine ýol berilmeýär.

7-nji madda. Strahowaniýe halaty

Strahowaniýe halaty munuň özi onuň başlamagy bilen kanun ýa-da strahowaniýe şertnamasy esasynda strahowaniýe summasyny (strahowaniýe tölegini) strahowaniýe guramasynyň tölemelidigini baglanyşdyrýan wakadyr. Strahowaniýe halaty onuň başlanýan ähtimallyk we tötänlik alamatlaryna eýe bolmalydyr.

Hökmany strahowaniýe boýunça strahowaniýe halatlarynyň sanawy hökmany strahowaniýe hakyndaky kanunçylyk aktlary bilen bellenýär, meýletin strahowaniýe baradaky sanawlar bolsa strahowaniýe şertnamasynyň şertleri boýunça bellenýär.

Strahowaniýe halatynyň başlanmagy bilen strahowaniýe etdirýände degişli strahowaniýe summasyny (strahowaniýe tölegini) tölemek we Türkmenistanyň kanunçylyk aktlarynda ýa-da şertnamada göz önünde tutulan beýleki borçnamalary berjaý etmek boýunça strahowaniýe guramasyna talap bildirimek hukugy döreýär, strahowaniýe guramasynda bolsa bu barada degişli borçnama döreýär.

8-nji madda. Strahowaniýe borçnamasy

Strahowaniýe guramasynyň we strahowaniýe etdirýäniň borçlary şu Kanundan ýa-da strahowaniýe borçnamalaryndan gelip çykýar.

Strahowaniýe guramasy göz önünde tutulan strahowaniýe halaty başlanda, strahowaniýe borçnamasy boýunça strahowaniýe etdirýäne ýa-da bähbit görüjä şol waka netijesinde ýetirilen zyýany, beýleki çykdaýlary töleýär ýa-da strahowaniýe guramasynda deslapdan tölenen strahowaniýe töleginiň (strahowaniýe baýragynyň) summasynyň çäklerinde beýleki maddy kömegi berýär.

9-njy madda. Strahowaniýe summasy we strahowaniýe tölegi

Strahowaniýe summasy diýlip strahowaniýe şertnamasy tarapyndan kesgitlenen ýa-da Türkmenistanyň kanunçylyk aktlaryna laýyklykda bellenen pulň summasyna aýdylýar. Şondan ugur alnyp, strahowaniýe tölegleriniň we strahowaniýe serişdeleriniň möçberleri bellenilýär.

Emläk strahowaniýe edilende strahowaniýe etdirýäniň strahowaniýe guramasy bilen ylalaşyp, sonuň ýaly emlägiň bazar nyrhyndan ýa-da ekspert bahasyndan ugur alyp kesgitleýän strahowaniýe summasy onuň şertnama baglaşylan pursatyndaky nyrhyndan ýokary bolup bilmez.

Taraplar emlägiň strahowaniýe şertnamasynda bellenen bahasy babatda jedelleşip bilmezler, ýöne

strahowaniýe guramasynyň strahowatel tarapyndan bilkastlaýyn aldawa salnandygyny subut edýän halatlary muňa girmeyär.

Eger strahowaniýe şertnamasynda kesgitlenilen strahowaniýe summasy emlägiň strahowaniýe bahasyndan ýokary geçýän bolsa, onda şertnamanyň strahowaniýe summasyň emlägiň şertnama baglaşylan pursatyndaky bahasyndan ýokary geçýän bölegi hakyky däl diýlip hasap edilýär.

Eger strahowaniýe şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, strahowaniýe halaty başlanýan ýagdaýynda emläk strahowaniýesi boýunça tölenilmeli strahowaniýe tölegleri, strahowaniýe summasyndan ýokary bolup bilmez.

Eger strahowaniýe şertnamasynyň şertlerinde başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, strahowaniýe summasy emlägiň strahowaniýe bahasyndan pes bolan halatynda, strahowaniýe tölegleriniň möçberi, strahowaniýe summasyň emlägiň strahowaniýe bahasyna bolan gatnaşygyna proporsional ýagdaýda kemelýär.

Eger emläk strahowaniýe guramalarynyň ençemesinde, umumylykda alnanda emlägiň strahowaniýe bahasyndan (goşa strahowaniýe) geçýän summada edilen bolsa, onda şol strahowaniýe boýunça ähli strahowaniýe guramalaryndan alynýan strahowaniýe tölegi emlägiň strahowaniýe bahasyndan ýokary geçmeli däldir. Şonda strahowaniýe guramalarynyň her biri öz baglaşan

şertnamasy boýunça strahowaniýe summasynyň möçberine deňeçer tölegi töleýär.

Strahowaniýe şertnamasynyň şertlerinde strahowaniýe töleglerini tölemegiň summasynyň çäklerinde ýetirilen zyýanyň öwezini natural görnüşde dolmak bilen hem çalşyrmak göz önünde tutulyp bilner.

Ömür, saglyk we işe ýarawlylyk, pensiýa üpjünçiligi bilen baglanyşykly bolan strahowaniýe şertnamalarynda strahowaniýe summasy strahowaniýe guramasy bilen ylalaşylyp, strahowaniýe etdirýän tarapyndan belleniýär. Döwlet sosial strahowaniýesi, sosial üpjünçilik boýunça alyja berilmeli summalara we ýeten zyýanyň öwezini dolmak tertibinde oňa berilmeli summalara garamazdan, görkezilen şertnamalar boýunça tölegleri tölemeklik geçirilýär.

Eger strahowaniýe halatynyň başlanýan häsiýetinden ugur alnanda strahowaniýe edýän guramanyň strahowaniýe summasyny we strahowaniýe öwezini doldurmak borjy şübhe döretmeýän bolsa, ýöne zerur bolan guramaçylyk-tehniki işler üç aýyň içinde tamamlanmadyk bolsa, onda şeýle summany almaga hukugy bolan adam ony işiň ýagdaýy boýunça tölenmäge gürrüňsiz degişli möçberde awans tölemegi talap edip biler.

Şahsy strahowaniýäniň hökmany görnüşi boýunça strahowaniýe summasy minimal iş hakynyň 100 essesi möçberinden ýokary geçmeli däl.

Strahowaniýe tölegi hakyndaky kararyň kabul edilmegi üçin strahowaniýe etdirýäniň arzasy we strahowaniýe ýagdaýy hakyndaky akt esas bolup hyzmat edýär.

Meýletin şahsy strahowaniýäniň şertleri boýunça strahowaniýe guramasynyň geçirýän tölegleri strahowaniýe summasyndan ýokary bolup bilmez.

Strahowaniýe summasy ýa-da strahowaniýe tölegi tölenilen mahaly strahowaniýe summasyny azaltmaga üpjün etmek üçin kabul edilen hökmünde girewine alnan emlägi suda ýüz tutmazdan strahowaniýe guramasynyň satmaga haky bardyr.

Strahowaniýe guramalary tarapyndan tölenýän strahowaniýe summalary we strahowaniýe tölegleri salgyt, ýygym salynmaga degişli däl, şol summalardan döwlet pajy alynmaýar.

Eger strahowaniýe edilen adamyň özi bähbit görüji bolmasa, onda bähbit görüjä tölenmäge degişli summalar strahowaniýe etdirýäniň ýa-da strahowaniýe edileniň borçlary boýunça töletdirilip bilinmez. Strahowateliň ýa-da strahowaniýe edilen adamyň ölen halatynda, şahsy strahowaniýäniň şertnamasy boýunça bähbit görüjä tölenýän strahowaniýe summasy miras emläginiň düzümine girmeyär.

Meýletin strahowaniýäniň şertnamalary boýunça iş berijileriň serişdeleriniň hasabyna döredilen strahowaniýe tölegleriniň we strahowaniýe

öwezini doluş tölegleri, şeýle hem fiziki taraplaryň şahsy strahowaniýesi üçin tölenýän çykdajylar olaryň jemi girdejisine salynýan salgyda goşulmaýar.

Strahowaniýe summalaryny (strahowaniýe töleglerini) tölemeklik medisina, derňew, sud we beýleki edaralaryň hökmany suratda berýän dokumentleriniň hem çykaran netijeleriniň esasynda amala aşyrylýar.

10-njy madda. Strahowaniýe tölegleri (strahowaniýe baýraklary)

Strahowaniýe tölegleri (strahowaniýe baýraklary) strahowateliň ýa-da onuň adyndan hereket edýän başga bir adamyň strahowaniýe şertnamasyna ýa-da Türkmenistanyň kanunçylyk aktlaryna laýyklykda strahowaniýe üçin strahowaniýe guramasyna tölemäge borçly bolan tölegidir.

Strahowaniýe tölegleriniň hasabyny çykarmagyň we olary tölemegiň tertibi strahowaniýe guramalary tarapyndan belleniýär.

Strahowaniýe töleglerini tölemeklik nagt däl hasaplaşyk we nagt pul arkaly geçirilýär.

Ýuridik taraplar öz işgärleriniň iş haklarynyň (girdejileriniň) summasyndan strahowaniýe töleglerini (strahowaniýe baýraklaryny) tutup galmak we olary strahowaniýe guramasynyň sçetuna geçirmek hakynda ýazmaça beren tabşyryklary ýerine ýetirmäge borçludylar.

Strahowaniýäniň meýletin görnüşleri boýunça strahowaniýe tölegleriniň möçberleri taraplaryň ylalaşmagy netijesinde kesgitlenilýär, strahowaniýäniň hökmany görnüşleri boýunça bolsa, Türkmenistanyň kanunçylyk aktlary esasynda kesgitlenilýär. Strahowaniýäniň şertlerinde başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, strahowaniýe tölegi strahowaniýe summasynyň bellenen walýutasynda tölenilýär.

Hökmany görnüşli strahowaniýe boýunça strahowaniýe tölegleri önümiň (işini, hyzmatyň) düşýän gymmatyna strahowaniýe etdirýän tarapyndan goşulýar. Hökmany görnüşli strahowaniýe boýunça strahowaniýe tölegleri (strahowaniýe baýraklary) tölenilmedik ýagdaýynda, olary töletdirmek işi býujete salgytlary we salgyt däl tölegleri töletmek üçin bellenen tertipde amala aşyrylýar.

Strahowaniýe edilen obýekt boýunça strahowaniýe töwekgelçiligi artan mahalynda, strahowaniýe töleginiň möçberini strahowatel bilen ylalaşyp, ýokarlandyrmaga strahowaniýe guramasy haklydyr.

Strahowaniýe töwekgelçiligini azaltmagy üpjün etmek hökmünde girew almaga we şoňa laýyklykda strahowaniýe tölegleriniň möçberini azaltmaga strahowaniýe guramasy haklydyr.

Strahowaniýe guramasynyň alan strahowaniýe tölegleri onuň eýeçiligidir. Şol serişdeler diňe şol strahowaniýe borçnamasy esaslaýyn we kanun

tarapyndan göz önünde tutulan tertipde hakyky däl diýlip ykrar edilen halatynda gozgamasyz edilip bilner we olary töletdirmek (ýa-da strahowaniýe etdirýäniň önünde borçnamanyň şertleri esasynda bolmadyk başgaça almaklyk) amala aşyrylyp bilner.

Strahowaniýe şertnamasynyň hereket edýän döwründe girizilen strahowaniýe töleglerine temmi ulanylyp bilinmez, suduň kanuny güýjüne giren hökümi boýunça pul serişdeleriniň konfiskasiýa halaty muňa girmeyär.

Strahowaniýe guramasynyň we strahowaniýe etdirýäniň ylalaşygy boýunça strahowaniýe töleginiň düzüminde onuň gaýtaryp berilýän bölegi göz önünde tutulyp bilner, ol strahowaniýe halaty başlanmadyk strahowaniýe şertnamasynyň güýjüniň gutarmagy bilen strahowaniýe etdirýäne tölenilýär.

11-nji madda. Strahowaniýe tarifi

Strahowaniýe tarifi strahowaniýe summasynyň birliginden ýa-da strahowaniýe obýektinden bellenilýän möçberdäki strahowaniýe töleg hakydyr, ol strahowaniýe guramalarynda strahowaniýe summalarynyň (strahowaniýe öwezini dolmalarynyň) töleglerini geçirmek, strahowaniýe ätiýaçlyk fondlaryny, duýduryş çäreler fonduny we beýleki fondlary döretmek üçin şeýle hem strahowaniýe guramalarynyň işlerini alyp barmak we ösdürmek

boýunça çykdaýlary üzmek maksady bilen ýeterlik maliýe serişdelerini üpjün etmek üçin belenilýär.

Hökmany strahowaniýe boýunça strahowaniýe tarifi hökmany strahowaniýe hakyndaky Türkmenistanyň kanunçylyk aktlary, meýletin strahowaniýe boýunça bolsa strahowaniýe guramasy tarapyndan özbaşdak belenilýär.

Önümçilikde betbagtçylykly ýagdaýlardan we professional kesellerden hökmany şahsy strahowaniýe boýunça strahowaniýe tarifi strahowaniýe summasynyň 2 prosentinden ýokary geçmeli däl.

Üýtgäp durýan şertleri, ýaşaýyş nyrhynyň indeksini, strahowaniýe tarifleriniň möçberleriniň üýtgändigini nazara almak bilen, strahowaniýe etdirýänleriň maliýe borçnamalaryny strahowaniýe guramalarynyň borçnamalaryna laýyk getirmek zerurlygy ýüze çykanda, Türkmenistanyň döwlet strahowaniýe gözegçiliginiň gullugy bilen ylalaşylmaga degişlidir.

12-nji madda. Bilelikdäki strahowaniýe

Strahowaniýäniň obýekti strahowaniýe guramasynyň biriniň ýa-da birnäçesiniň şertnamasy boýunça şol bir wagtyň özünde strahowaniýe edilip bilner. Bilelikdäki strahowaniýede strahowatel babatda strahowaniýe guramalarynyň arasynda hukuklar we borçlar ylalaşylan üleşlerde paýlaşylýar.

bu barada bilelikde ýa-da aýry-aýrylykda dokumentler berilýär.

Bilelikdäki strahowaniýe boýunça strahowaniýe guramalarynyň arasynda degişli ylalaşyk bolan mahalynda, strahowaniýe etdirýän bilen özara gatnaşyklarynda olaryň biri ähli strahowaniýe guramalaryna wekilçilik edip biler, şonda ol strahowaniýe etdirýäniň öňünde diňe öz ülüş paýynda jogapkär bolup galýar.

13-nji madda. Gaýtadan strahowaniýe etmek

Gaýtadan strahowaniýe etmek bu strahowaniýe guramasynyň öz üstüne alan töwekgelçilik strahowaniýesidir.

Strahowaniýe guramasy gaýtadan strahowaniýe etmek arkaly beýleki strahowaniýe guramasyndaky strahowaniýe boýunça öz borçnamalarynyň bir bölegini üzmegi üpjün etmäge haklydyr.

Öz jogapkärçiliginiň bir bölegini başga birine berýän (sedent) strahowaniýe guramasy bilen şol jogapkärçiligi öz üstüne alýan strahowaniýe edijiniň (gaýtadan strahowaniýe edijiniň) arasyndaky gatnaşyklar gaýtadan edilýän strahowaniýe şertnamasy bilen düzgünleşdirilýär. Şonda strahowateliň öňünde sedentiň borçnamasy doly möçberinde galýar.

Kabul edilen strahowaniýe borçnamalaryny öz serişdeleriniň hasabyna üzüp bilmeýän strahowaniýe

edljiler üçin gaýtdan strahowaniýe etmek hökmanydyr.

Töwekgelçilikleri gaýtdan strahowaniýe etmek Türkmenistanyň gaýtdan strahowaniýe edýän ýa-da strahowaniýe edýän organlarynda geçirilýär, daşary ýurtly strahowaniýe ýa-da gaýtdan strahowaniýe ediji kompaniýalaryň üsti dolunmadyk töwekgelçiligi bolsa Türkmenistanyň Ministrler kabineti bilen ylalaşylyp, döwlet strahowaniýe gözegçiligi organlary tarapyndan bellenilýän tertipde gaýtdan strahowaniýe edilýär.

Türkmenistanda hereket edýän strahowaniýe edijileriň öz ygtyýarnama alan strahowaniýe görnüşleri boýunça gaýtdan strahowaniýe etmäge töwekgelçilikleri kabul etmäge hukugy bardyr.

14-nji madda. Strahowaniýe (puli) ylalaşygy

Strahowaniýe (puli) ylalaşygy strahowaniýe tölegleri boýunça raýdaşlyk jogapkärçiligi barada strahowaniýe guramalarynyň özara ylalaşyklary esasyndaky birleşigidir. Strahowaniýe (puli) ylalaşygy uly strahowaniýe töwekgelçiligi bilelikde we täzeden strahowaniýe edilende, strahowaniýe etdirýänleriň bähbitlerini goramak maksady bilenë şeýle hem strahowaniýe guramalarynyň maliýe durnuklylygyny üpjün etmek üçin ulanylýar.

15-nji madda. Strahowaniýe guramalarynyň hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň kepilleri

Döwlet strahowaniýe guramalarynyň hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň berjaý edilmegini kepillendirýär.

Eger strahowaniýe guramalarynyň işine şu Kanun tarapyndan we Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk aktlary tarapyndan göz önünde tutulan gözegçiligiň amala aşyrylmagy boýunça döwlet organlarynyň hukuklaryna degmeýän bolsa, onuň işine döwlet, jemgyýetçilik we beýleki guramalarynyň goşulmagyna ýol berilmeýär.

Strahowaniýe guramalarynyň işine döwlet organlarynyň ýa-da beýleki organlaryň ýa-da olaryň wezipeli adamlarynyň esassyz gatyşmagy netijesinde, strahowaniýe guramalaryna ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak baradaky jedeller sud tertibinde çözülýär.

Döwlet organlary we wezipeli adamlar strahowaniýe guramalaryna diňe Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan bellenen öz ygtyýarlyklaryna laýyklykda görkezme berip bilerler. Döwlet ýa-da beýleki organlar öz yggyýarlygyna ýa-da kanunçylygyň talaplaryna laýyk gelmeýän aktlary çykaran ýagdaýyndaë şeýle aktyň hakyky däldigini ykrar etmek hakynda arzasy bilen suda ýüz tutmaga strahowaniýe guramasynyň haky bardyr.

II. bölüm

STRAHOWANIÝE ŞERTNAMASY

16-njy madda. Strahowaniýe şertnamasy

Strahowaniýe şertnamasy strahowaniýe guramasy bilen strahowaniýe etdirýäniň arasyndaky ylalaşykdyr, şoňa laýyklykda strahowaniýe guramasy şertnamada göz önünde tutulan halaty gelen mahalynda strahowaniýe etdirýäne ýa-da şol borçnama başga bir adamyň bähbidine berjaý edilmäge degişli bolup, strahowaniýe summasyny ýa-da strahowaniýe tölegini tölemegi, şertleşilen şertnamanyň çäklerindäki beýleki maddy kömegi bermegi, strahowaniýe etdirýän bolsa bellenen möhletde strahowaniýe töleglerini (strahowaniýe baýraklaryny) tölemegi we şertnamanyň beýleki şertlerini ýerine ýetirmegi borç edinýär.

17-nji madda. Strahowaniýe şertnamasyny baglaşmagyň tertibi

Strahowaniýe etdirýän strahowaniýäniň şertnamasyny baglaşmak üçin strahowaniýe guramasyna ýazmaça arza berýär ýa-da başga usul bilen strahowaniýe şertnamasyny baglaşmak isleýändigini hakynda öz islegini mälim edýär.

Eger Türkmenistanyň kanunçylygynda we strahowaniýäniň düzgünlerinde başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, strahowaniýe şertnamasy strahowaniýe guramasy tarapyndan bellenen ýa-da taraplaryň ylalaşmagy esasynda belli bir döwür üçin baglaşylýar we strahowaniýe tölegi tölenen pursatyndan başlap, strahowaniýe şertnamasy baglaşylan hasap edilýär.

Strahowaniýe tölegi tölenilende strahowaniýe guramasy strahowaniýe etdirýäne şertnamanyň bir nusgasyny ýa-da şertnama baglaşylandygyny tassyklaýan strahowaniýe şahadatnamasyny (polisi) ýa-da dokumenti berýär.

Strahowaniýe guramasynyň adyndan şertnama baglaşmaga ygtyýar edilen adam gol çekýär, eger oňa degişli hukuk berlen bolmasa, strahowaniýäniň şertlerini üýtgetmäge onuň haky ýokdur.

Eger strahowaniýeniň şertleri (düzgünleri) ýa-da taraplaryň ylalaşygy bilen oňa üýtgetmeler girizmek göz önünde tutulan bolsa, onda strahowaniýe şertnamasynyň dowam edýän döwründe strahowaniýe etdirýänleriň oňa üýtgetmeleri girizmäge haky bardyr.

Strahowaniýe şertnamasy baglaşylanda strahowaniýe etdirýäniň strahowaniýe şertnamasy boýunça strahowaniýe töleglerini alar ýaly bähbit görüjileri bellemäge haky bardyr, şeýle hem strahowaniýe halaty gelip ýetmänkä, olary öz meýline görä çalşyrmaga haky bardyr.

**18-nji madda. Strahowaniýe şertnamasynyň
(starhowaniýe
şahadatnamasynyň – polisiň) mazmuny**

Strahowaniýe şertnamasy ýazmaça dokument düzmek arkaly ýa-da strahowaniýe guramasynyň strahowaniýe etdirýäne strahowaniýe şahadatnamasyny - polisi gowşurmagy bilen baglaşylýar.

Strahowaniýe şertnamasynda ýa-da strahowaniýe şahadatnamasynda (polisde) şular görkezilmelidir:

dokumentiň ady;

strahowaniýe guramasynyň adyë ýuridik adresi we bank rekwizitleri;

strahowaniýe etdirýäniň - fiziki tarapyň familiýasy, ady, atasynyň ady we adresi ýa-da strahowaniýe etdirýäniň - ýuridik tarapyň ady, ýuridik adresi we bank rekwizitleri;

strahowaniýe edilen adamyň familiýasy, adyë atasynyň ady we adresi;

bähbit görüjiniň - fiziki tarapyň familiýasy, adyë atasynyň ady we adresi ýa-da bähbit görüjiniň - ýuridik tarapyň adyë ýuridik adresi we bank rekwizitleri;

-strahowaniýe edileniň bähbidiniň (strahowaniýe obýekti-niň)we strahowaniýe töwekgelçiliginiň görkezilmegi;

- strahowaniýe summasynyň möçberi;
- strahowaniýe töleginiň (strahowaniýe baýragynyň) möçberië
- ony tölemeginiň tertibi we möhleti;
- strahowaniýe şertnamasynyň hereket möhleti (başlanýan we gutarýan senesi);
- strahowaniýe summasyny (strahowaniýe tölegini) tölemeginiň möhleti we bu möhletiň berjaý edilmezligi üçin strahowaniýe guramasynyň jogapkärçiligi;
- strahowaniýe etdirýän tarapyndan strahowaniýäniň görkezilen görnüşiniň kadalaryny bilýändigini hakyndaky maglumatlar;
- taraplaryň goly.

Strahowaniýäniň aýry-aýry görnüşleri boýunça beýleki hökmany şertler belenilip bilner, olar strahowaniýe şertnamasynda ýa-da strahowaniýe şahadatnamasynda (polisinde) görkezilip bilner.

Strahowaniýe şertnamasynyň hereket döwründe, eger munuň özi strahowaniýe guramasy ýa-da taraplaryň gatnaşyklary arkaly belenen strahowaniýäniň şu görnüşiniň şertleri bilen göz önünde tutulsa, strahowaniýe etdiriji onuň hereket möhleti, strahowaniýe summasynyň möçberi, ony almak üçin belenen adam babatynda oňa üýtgetmeler girizmek hakynda mälim etmäge haklydyr.

19-njy madda. Strahowaniýe şertnamasynda strahowaniýe

etdirýäniň çalşyrylmagy

Emläk strahowaniýesiniň ýa-da üçünji bir tarapyň bähbidine şahsy strahowaniýe şertnamasyny baglaşyp strahowaniýe etdiren ölen halatynda, strahowaniýe etdireniň hukuklary we borçlary şu aşakdakylara geçip biler, ýagny:

şol emlägi miras tertibinde kabul edip alan adama;

üçünji bir adama;

strahowaniýe edilenleriň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramak baradaky borçlary ýerine ýetirýän adamlara.

Strahowaniýe edilen emläk satylan, çalşylan, sowgat edilen, kärendesine berlen halatynda, bu barada strahowaniýe guramasyna habar berilýär, strahowaniýe etdirýäniň hukuklary we borçlary strahowaniýe şertnamasy esasynda şol emlägi alan adama geçip biler.

Strahowaniýe şertnamasynyň hereket döwründe strahowaniýe etdirýän ýuridik tarapyň hukugyny ýitiren bolsa, strahowaniýe şertnamasy boýunça onuň hukuklary we borçlary miras hakly adama geçýär.

Eger strahowaniýe şertnamasynyň hereket döwründe strahowaniýe etdirýän sud tarapyndan hukuk taýdan kämil däl diýlip ýa-da hukuk kämilligi

çäkli diýlip ykrar edilen bolsa, onda onuň hukuklary we borçlary strahowaniýe etdireniň bähbitleri üçin aladalanýan hossaryna ýa-da howandarlyk edýäne geçýär.

20-nji madda. Strahowaniýe guramasynyň borçlary

Strahowaniýe guramasy şu aşakdakylara borçludyr, ýagny:

strahowaniýe etdirýäni strahowaniýäniň düzgünleri ýa-da şertleri bilen tanyş etmäge;

strahowaniýe edilen emlägiň bahasy ýokarlanan nahaly strahowaniýe etdirýäniň arzasy boýunça ýa-da strahowaniýe etdirýän tarapyndan görülen çäreler netijesinde strahowaniýe halatynyň gelmek howpunyň azalmagy ýa-da onuň ýetirip biläýjek zyýanynyň möçberiniň üýtgemegi sebäpli strahowaniýe şertnamasyny täzeden baglaşmaga;

şertnamada ýa-da kanunçylyk aktlarynda bellenen strahowaniýe ýagdaýy gelen mahalynda strahowaniýe etdirene strahowaniýe summasyny(strahowaniýe tölegini) bellenen tertipde tölemäge;

muňa şu Kanunyň 25-nji maddasy tarapyndan göz önünde tutulan halatlar girmeyär.

Strahowaniýe etdirýäniň strahowaniýe prosesinde özüne mälim bolan gizlin maglumatlary

aýan etmezlige; Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan halatlar muňa girmeyär.

Strahowaniýe guramasy strahowaniýe summasyny (strahowaniýe tölegini) öz wagtynda tölemänligi üçin, şeýle hem strahowaniýe guramasynyň işgärleriniň günäsi bilen strahowaniýe şertnamasynyň möhletinden ön bes edilenligi üçin strahowaniýe etdirýäne jerime tölemek arkaly emläk jogapkärçiligini çekýär, onuň möçberi strahowaniýe guramasy tarapyndan strahowaniýäniň bellenen şertleri esasynda ýa-da tarapalaryň ylalaşygy bilen kesgitlenýär.

Strahowaniýe şertnamasynda strahowaniýe guramasynyň başga borçnamalary hem göz önünde tutulyp bilner.

21-nji maada. Strahowaniýä degişli emlägiň aýalyp saklanmagyna gözegçilik

Strahowaniýe guramalary strahowaniýä degişli emlägiň aýalyp saklanmagyna gözegçiligi amala aşyrmaga haklydyr.

Strahowaniýe guramasy eýeçiliksizlik faktlary anyklanylan halatynda ýa-da emlägiň degişli däl derejede aýalyp saklanylýan halatynda, strahowaniýe etdirýänlere ýüze çykarylan kemçilikleriň düzedilmegi hakyndaky hökmany ýerine ýetirilmeli görkezmäni berýär. Görkezme ýerine ýetirilmedik

ýagdaýynda strahowaniýe guramasynyň strahowaniýe jogapkärçiliginiň möçberini azaltmaga haky bardyr.

22-nji madda. Strahowaniýe etdirýäniň borçlary

Strahowaniýe etdirýän şu aşakdakylara borçludyr, ýagny:

strahowaniýe şertnamasy baglaşylanda strahowaniýe edilen obýektiň borçlaryna baha kesmek üçin özüne mälim bolan düýpli ähmiýetli ýagdaýlaryň hemmesi hakynda, şeýle hem strahowaniýe edilen emläkdäki islendik düýpli özgeriş, şonuň ýaly-da onuň zaýalanmak ýa-da ýok bolmak howpunyň artýanlygy hakynda strahowaniýe guramasy habar berilmelidir.

Soňky halatda strahowaniýe guramasynyň strahowaniýe töleginiň (strahowaniýe baýragynyň) möçberiniň köpeldilmegini talap etmäge ýa-da birtaraplaýyn tertipde strahowaniýe şertnamyny togtatmaga haky bardyr;

-strahowaniýe tölegini (strahowaniýe baýragyny) bellenen tertipde tölemäge;

-strahowaniýe halatynyň gelendigi barada kanunda ýa-da strahowaniýäniň şertnamasynda görkezilen möhletde habar bermäge;

-strahowaniýe ýagdaýynyň başlanmagynyň öňüni almaga we

eger şeýle ýagdaý başlansa, şonuň netijesinde ýüze çykýan çykdajylary azaltmak boýunça özüne bagly çäreleri görmäge;

Strahowaniýäniň şertnamasynda strahowaniýe etdirýäniň başga borçlary hem göz önünde tutulyp bilner.

23-nji madda. Ýetirilen zyýan üçin jogapkär adam babatda strahowaniýe etdirýäniň hukuklarynyň strahowaniýe guramasyna geçmegi

Strahowaniýe halaty başlanan ýagdaýynda ýetirilen zyýan üçin strahowaniýe etdirýäniň ýa-da üçünji adamyň önünde jogapkär adamdan talap etmek hukugy şol summanyň çäklerinde strahowaniýe şertnamasy boýunça strahowaniýe tölegini töläň strahowaniýe guramasyna geçýär.

Eger strahowaniýe etdirýän görkezilen şol adama talap bildirmekden ýa-da şol talaplary ýerine ýetirmegi üpjün edýän hukuklardan boýun gaçyrsa, onda strahowaniýe guramasy strahowaniýe tölegleriniň üçünji bir adamdan tutulyp alynjak bölegini tölemekden boşadylýar.

24 nji madda. Strahowaniýe şertnamasynyň bes edilmegi

Strahowaniýe şertnamasy şu aşakdaky ýagdaýlarda bes edilýär:

hereket möhleti gutaranda;
strahowaniýe guramasy şertnamadaky
borçnamalary doly möçberde ýerine ýetirende;

strahowaniýe etdirýän strahowaniýe töleglerini
şertnama tarapyndan bellenen möçberlerde we
möhletlerde tölemedik ýagdaýynda;

ýuridik tarap ýatyrylanda; şu Kanunyň 19-njy
maddasynyň üçünji bölegi tarapyndan göz önünde
tutulan halatlar muňa girmeyär;

strahowaniýe etdiren aradan çykanda şu
Kanunyň 19-njy maddasynyň birinji bölegi
tarapyndan göz önünde tutulan halatlar oňa girmeyär;

şu Kanunyň 22-nji maddasynyň birinji bölegi
tarapyndan göz önünde tutulan şertleri strahowaniýe
etdirýän tarapyndan berjaý edilmedik ýagdaýynda.

Eger şertnamada göz önünde tutulan
bolsa, strahowaniýe şertnamasy strahowaniýe
etdirýäniň ýa-da strahowaniýe guramasynyň talaby
boýunça möhletinden ön bes edilip bilner.

Strahowaniýe guramasy strahowaniýe
halatynyň başlanmak töwek-gelçiligi artan
mahalynda strahowaniýäni togtatmaga ýa-da ony
möhletinden ön bes etmäge haklydyr.

Şertnama baglaşylandan soň, şol borçnamalar
taraplaryň deslapdan görüp we önüni alyp bilmedik
ýagdaýynda dörän adatdan daşary häsiýetli wakalar
netijesinde ýerine ýetirilmedik bolsa, şertnama
togtadylyp bilner, strahowaniýe guramasy bolsa şol

borçnamalaryň kem-käsleýin ýa-da doly berjaý edilmänligi üçin jogapkärçilikden boşadylyp bilner.

Strahowaniýäniň şertnamasy möhletinden öň bes edilen ýagdaýynda strahowaniýe guramasy strahowaniýe etdirýäniň talaby boýunça şetnamanyň gutarmadyk möhleti üçin strahowaniýe wznosyny edilen çykdaýlary aýryp, oňa gaýtaryp berýär. Eger strahowaniýe etdirýäniň talaby, strahowaniýe guramasy tarapyndan strahowaniýe düzgünleriniň bozulmagy bilen şertlenen bolsa, onda ol strahowatele onuň töläň strahowaniýe wznosyny dolulygyna gaýtaryp berýär.

Strahowaniýe guramasynyň talaby boýunça strahowaniýe möhletinden öň bes edilende, ol strahowateliň töläň strahowaniýe wznosyny oňa dolulygyna gaýtaryp berýär. Eger strahowateliň talaby strahowaniýe guramasynyň strahowaniýäniň düzgünlerini bozanlygy bilen şertlenen bolsa, onda ol strahowatele şetnamanyň gutarmadyk möhleti üçin strahowaniýe wznosyny edilen çykdaýlary aýryp, gaýtaryp berýär.

25-nji madda. Strahowaniýe şertnamasynyň hakyky dældigi

Strahowaniýe şertnamasy şu aşakdaky ýagdaýlarda baglaşylan bolsa, hakyky däl diýlip hasap edilýär:

şu Kanuna çapraz gelýän şertler bilen baglaşylan bolsa;

graňdan kämillik hukugy bolmadyklar ýa-da bellenen tertipdäki kämillik hukugy çäklendirilenler bilen baglaşylan bolsa;

şertnama baglaşylan pursatynda akyly çaşan ýa-da öz hereketleri üçin hasap bermäge ukypsyz ýagdaýdaky adamlar bilen baglaşylan bolsa;

strahowaniýe guramasynyň adyndan şertnama baglaşmaga haky bolmadyk adamlar bilen;

jenaýatçylyk ýoly bilen gazanylan, ýazgy geçirmäge, gozgamazlyga sezewar edilen ýa-da suduň höküminiň ýa-da emläk konfiskasiýasy hakyndaky kanuna laýyklykda çykarylan käraryň kanuny güýjüne girenligi esasynda konfiskasiýa edilmeli emläk babatda;

strahowaniýe summasyny /strahowaniýe tölegini/ tölemegi göz önünde tutýan strahowaniýe şertnamasynyň halaty gelenden soň;

şertnamanyň ýazuw görnüşiniň berjaý edilmezligi bilen;

döwlet belliginden geçmedik we ygtyýarnama almadyk strahowaniýe guramalary bilen;

döwletiň bähbitleriniň garşysyna görnetin gönükdirilen maksatlar bilen; şonda tölenilen strahowaniýe tölegi yzyna gaýtarylyp berilmeyär.

**26-njy madda. Strahowaniýe
summasyny (strahowaniýe
tölegini) tölemekden ýüz döndermek**

Strahowaniýe etdirýän strahowaniýe wakasynyň bolup geçendigi hakda öz wagtynda habar bermedik ýagdaýynda, strahowaniýe guramasy oňa strahowaniýe summasyny /strahowaniýe tölegini/ doly ýa-da kem-käsleýin tölemekden ýüz döndermäge haklydyr. Şonuň ýaly-da, strahowaniýe halaty bolup geçen hem bolsa, agzalan tölegleri doly ýa-da kem-käsleýin tölemekden şu aşakdaky ýagdaýlarda ýüz döndermäge haklydyr, ýagny:

strahowaniýe halaty strahowaniýe etdirýäniň ýa-da strahowaniýe wakasynyň gelmek töwekgelçiliginiň artmagyna gönükdirilen strahowaniýe şertnamasyny öz peýdasyna baglaşan adamyň bilkastlaýyn hereketleri netijesinde bolup geçen bolsa. Görkezilen norma grahdanlyk borjuny ýerine ýetirmek ýa-da ömri, saglygy, namysy we mertebäni goramak bilen baglanyşykly hereketler babatynda ulanylmaýar;

strahowaniýe etdirýän ýa-da strahowaniýe edilen adamlar tarapyndan bilkastlaýyn jenaýat edilen bolsa, şol jenaýatlar üçin olar jenaýat jogapkärçiligine çekilip we sud edilen bolsa;

strahowaniýe etdirýän ýa-da strahowaniýe edilen adamyň alkohol, neşe ýa-da başga hili

zäherlenmelerden serhoş bolan ýagdaýynda amala aşyran hereketleri netijesinde bolup geçen bolsa;

strahowaniýe ýagdaýlary hakynda görnetin ýalan maglumatlary strahowaniýe guramasyna beren bolsa, şol ýagdaýyň gizlenenligi strahowaniýe halatynyň gelmegi bilen baglanyşygyň sebäbinde bolýan bolsa. Kem-käsleýin ýüz döndermegiň möçberi strahowaniýe guramasy tarapyndan kesgitlenýär we strahowaniýäniň şertlerinde takyklyk bilner.

III. bölüm

STRAHOWANIÝE GURAMALARYNYŇ MALIÝE YKDYSADY IŞI

27-nji madda. Strahowaniýe guramalarynyň maliýe ykdysady işiniň esaslary

Strahowaniýe guramalarynyň maliýe-ykdysady işi strahowaniýe etdirýänleriň öňünde borçnamalary ýerine ýetirmäge gönükdirilendir, ol doly hojalyk özbaşdaklygynyň şertlerinde amala aşyrylýar.

Strahowaniýe guramasynyň maliýe-hojalyk işiniň netijeleriniň esasy umumy görkezijileri alnan peýdadyr, ol girdejiler (strahowaniýe tölegleri) bilen strahowaniýe öwezini dolmak, strahowaniýe ýa-da beýleki summalaryň tölegleri üçin çykdaýlaryň, duýduruş çärelerine, ätiýaçlyk rezerwlerine, iş

ýöretmäge goýberilýän otçisleniýeleriň arasyndaky tapawutdyr. Şeýle hem investision we dellalçylyk işinden alnan peýdadyr.

Strahowaniýe guramasynyň býujetiň hasabyna geçirýän salgytlary we beýleki hökmany tölegleri töländen soňra alýan peýdasy onuň öz ygtyýarynda galýar.

28-nji madda. Strahowaniýe guramalarynyň operasiýalarynyň maliýe taýdan durnuklylygynyň üpjünçiligi

Strahowaniýe guramasynyň maliýe taýdan durnuklylygynyň esasy onda tölenen ustaw fondunyň we strahowaniýe rezerwlerinin, şeýle hem täzededen strahowaniýe etmek sistemasynyň barlygy bolup durýar.

Strahowaniýe tölegleriniň serişdelerinden we strahowaniýe guramasynyň beýleki kanuny çeşmelerinden strahowaniýe rezerwleri döredilýär, olar şu aşakdakylardan ybaratdyr:

şikayat müddetiniň möhletlerini göz önünde tutmak bilen gutarylmadyk strahowaniýe borçnamalary boýunça. strahowaniýe tölegleriniň rezerwi;

mälim edilen, ýöne tölenmedik borçnamalar;
ömrüň uzak möhletli strahowaniýesi we pensiýa strahowaniýesi;

jogapkärçilikli strahowaniýe we emläk strahowaniýesi;

strahowaniýäniň meýletin görnüşini ösdürmäge ýardam edýän kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň işgärlerine zähmet hakyny tölemek üçin; strahowaniýäniň anyk görnüşleriniň aýratynlyklaryndan gelip çykýan beýleki rezerwler.

Şeýle hem strahowaniýe guramasynyň operasiýalarynyň maliýe taýdan durnuklylygynyň üpjün edilmegine strahowaniýe halatlarynyň gelmeginiň ähtimallygyny azaltmak baradaky duýduryş çäreleriniň geçirilmegine hyzmat edýär. Görkezilen çäreleri strahowaniýe guramasynyň özi hem geçirip biler, onuň çäreleri beýleki adamlar tarapyndan tutuşlygyna maliýeleşdirmegi arkaly hem geçirilip bilner.

Strahowaniýe rezerwlerini we duýduryş çärelerini maliýeleşdirmek üçin bölünip berilýän serişdeler strahowaniýe guramasynyň çykdajylarynyň düzümine girýär.

Ömür strahowaniýesini we pensiýa strahowaniýesini strahowa-niýäniň beýleki görnüşleri bilen, hususan-da emläk, jogapkärçilik, maliýe töwekgelçiligi strahowaniýesi bilen bir wagtda amala aşyryan strahowaniýe guramalary şeýle operasiýalaryň we balansyň aýry-áýry hasabyny alyp barmaga borçludur.

Strahowaniýe guramalary öz tölege ukyplylygyny üpjün etmek aktiwler bilen özlari

tarapyndan alnan strahowaniýe borçnamalarynyň normatiw gatnaşyklaryny berjaý etmäge borçludylar. Şol gatnaşyklary hasaplap çykarmagyň metodikasy we olaryň normatiw möçberleri döwlet strahowaniýe gözegçiligi organlary tarapyndan belleniýär.

Strahowaniýe rezerwlerini ýerleşdirmeklik strahowaniýe guramalary tarapyndan diwersifikasiýa, yzyna gaýtarmak, peýda almak we likwidlik şertlerinde amala aşyrylmalydyr.

Strahowaniýe guramalarynyň strahowaniýe rezerwleri býujete geçirilmäge we salgyt salynmaga degişli dälidir.

29-njy madda. Merkezleşdirilen strahowaniýe fondy

Strahowaniýe guramalary strahowaniýe töleglerinden serişdelerin bir bölegini tutup galmak ýoly bilen merkezleşdirilen strahowaniýe fonduny döredýärler.

Merkezleşdirilen strahowaniýe fondunyň serişdeleri köpçülikleýin häsiýete eýe bolan adatdan daşary wakalaryň bolan halatlarynda, strahowaniýe etdirýänleriň önündäki borçnamalaryny ýerine ýetirmek üçin, şeýle hem duýduryş çärelerini maliýeleşdirmek üçin olaryň bar bolan pul serişdeleri we aktiwleri ýeterlik bolmadyk ýagdaýynda maliýe kömegini bermäge niýetlenilendir.

Merkezleşdirilen strahowaniýe fonduny döretmegiň we ulanmagyň tertibi Türkmenistanyň Ministrler kabineti bilen ylalaşylyp, strahowaniýe işi üçin döwlet gözegçiligi organy tarapyndan kesgitlenilýär.

IV bölüm

STRAHOWANIÝE IŞINE DÖWLET GÖZEGÇILIGI

**30 - njy madda. Strahowaniýe
guramalarynyň işi üçin
döwlet strahowaniýe
gözegçiligi**

Strahowaniýe işine döwlet gözegçiligi Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrligi tarapyndan amala aşyrylýar.

Strahowaniýe işine döwlet gözegçiligi Türkmenistanyň strahowaniýe baradaky kanunçylygynyň talaplaryny berjaý etmek, strahowaniýe hyzmatlaryny netijeli ösdürmek, strahowaniýe etdirýänleriň, strahowaniýe guramalarynyň, beýleki gyzyklanýan taraplaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramak maksady bilen amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrliginiň strahowaniýe işine gözegçiligi boýunça esasy funksiýalary şu aşakdakylardyr:

strahowaniýe guramalaryna, strahowaniýe dellallaryna strahowaniýe işini amala aşyrmak üçin ygtyýarnamalar bermek;

strahowaniýe guramalarynyň we strahowaniýe dellallarynyň (döwlet reýestrini alyp barmak;

öz hususy strahowaniýe rezerwleriň babatynda kabul edilýän jogapkärçiligiň aňryçäk möçberini kesgitlemek;

strahowaniýe tarifleriniň esaslydygyna we strahowaniýe guramalarynyň tölege ukyplydygynyň üpjün edilmegine gözegçilik etmek;

strahowaniýe guramalarynda strahowaniýe rezerwlerini, strahowaniýe tariflerini girdejileri döretmegiň we ýerleşdirmegiň kadalaryny bellemek;

hasaba alşy ýöretmegiň, hasabaty düzmegiň birmeňzeşligini üpjün etmek;

strahowaniýe guramalarynyň işini düzgünleşdiriji normativ we metodik dokumentleri işläp taýýarlamak;

strahowaniýe etdirijileriň we strahowaniýe guramalarynyň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramak baradaky çäreleri amala aşyrmak;

strahowaniýe guramalary tarapyndan strahowaniýe hakyndaky şu Kanunyň we strahowaniýe hakyndaky kanunçylyk aktlarynyň berjaý edilmegine gözegçilik etmek;

strahowaniýe işiniň praktikasyny umumylaşdyrmak, strahowaniýe hakyndaky kanunçylygy ösdürmek we kämilleşdirmek boýunça

teklileri belenen tertipde işläp taýýarlamak we bermek;

strahowaniýäniň täze görnüşleriniň ornaşdyrylmagyna ýardam etmek we strahowaniýe işini kämilleşdirmek boýunça teklileri işläp taýýarlamak.

Ykdysadyýet we maliýe ministrligi öz funksiýalarynyň çäklerinde strahowaniýe işine gözegçilik etmek boýunça şu aşakdykalara haklydyr:

strahowaniýe guramalaryndan we strahowaniýe dellallaryndan strahowaniýe işi hakyndaky belenen hasabatýe olaryň maliýe ýagdaýy hakyndaky habary almaga;

strahowaniýe guramalary we strahowaniýe dellallary tarapyndan Türkmenistanyň strahowaniýe hakyndaky kanunçylygynyň berjaý edilşine we olar tarapyndan berilýän hasabatýň dogrulygyna barlaglary geçirmäge;

strahowaniýe guramalary we strahowaniýe dellallary tarapyndan şu Kanunyň talaplarynyň bozulmalary ýüze çykarylan mahalyndaë olary düzetmek boýunça kesgitnama bermekë kesgitnama ýerine ýetirilmedik halatynda ýüze çykarylan düzgün bolzumalar düzedilýänçe olara berlen ygtyýarnamalaryň hereketini togtatmak ýa-da çäklendirmek ýa-da ygtyýarnamalary yzyna almak hakynda karar kabul etmäge;

hereket edýän kanuny bozýan strahowaniýe guramalaryň strahowaniýe dellallary hakda köpçülige habar beriş serişdeleri arkaly habar bermek.

Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrliگی Türkmenistanyň strahowaniýe bazarynda monopolistik işiň we ynsapsyz bäsdeşligiň duýdurylmagyny çäklendirilmegini we önüniň alynmagyny üpjün edýär.

31-nji madda. Strahowaniýe guramalarynyň işine ygtyýarnama bermek

Strahowaniýe boýunça strahowaniýeä gaýtadan strahowaniýe we dellallçylyk işine ygtyýarnama berilmegini Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrliگی amala aşyrýar.

Strahowaniýe guramalary (strahowaniýe edijilerä gaýtadan strahowaniýe edijiler) we strahowaniýe dellallary ygtyýarnama alan pursatyndan başlap strahowaniýe işini amala aşyrmaga bolan hukuga eýe bolýarlar.

Ygtyýarnama ähli zerur dokumentleriň alnan gününden başlap 30 günüň içinde berilýär. Şu möhletiň içinde ygtyýarnama bermekden boýun gaçyrylan halatynda strahowaniýe guramasyna ýüz öwürmegiň sebäpleri hakda ýazmaça formada habar berilýär.

Strahowaniýe işini amala aşyrmaga bolan ygtyýarnamany almak üçin ýuridiki tarap aşakdaky dokumentleri berýär:

a) ygtyýarnamanyň berilmegi hakdaky arza (haýyş haty);

b) esaslandyryş dokumentleriniň we döwlet bellige alnyşy hakdaky şahadatnamalaryň nusgalarynyň kopiýasy;

c) ustaw fondunyň tölenenligini tassyklaýan dokumentler;

d) strahowaniýe operasiýalaryny ösdürmegiň plany (planlaşdyrylýan strahowaniýe operasiýalarynyň görnüşleri we möçberleriň individual töwegellikler boýunça ýokary jogapkärçilik gaýtadan strahowaniýe goragyny guramak);

e) operasiýalaryň görnüşleri boýunça strahowaniýäniň kadasy ýa-da şertleri;

f) strahowaniýe tarifleriniň hasaplaşyklary;

g) esaslandyryjylar tarapyndan hödürlenýän strahowaniýe guramasynyň ýolbaşçylarynyň professional taýdan laýyklygy hakynda maglumatlar.

Esaslandyryş dokumentlerinde gaýtadan strahowaniýe edilmegi nazarda tutulan ýuridiki taraplar «a»ë«b»ë «w»ë «j» kiçi punklarynda görkezilen dokumentleri berýärler.

Ygtyýarnama hökmany we (ýa-da) meýletin şahsy strahowaniýäniň anyk görnüşleriniň emläk strahowaniýesini we jogapkärçilik strahowaniýesiniň şeýle hem eger onuň iş predmeti diňe gaýtadan strahowaniýe bolup dursaň onda gaýtadan

strahowaniýäni amala aşyrmak üçin strahowaniýe guramasyna berilýär.

Strahowaniýe guramasy strahowaniýäniň onda göz önünde tutulmadyk beýleki görnüşlerini amala aşyrmak üçin ygtyýarnama goşmaça almak üçin Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrigine arza bilen ýüz tutup bilerä onuň ýanyna görnüşler boýunça strahowaniýäniň kadalary we şertleri hem strahowaniýäniň bu görnüşleri boýunça tarifleriň hasaplaşyklary goşulýar.

Strahowaniýe işini amala aşyrmak üçin ygtyýarnama we oňa goşmaça olaryň hereket ediş möhletlerini çäklendirmezden strahowaniýe guramasyna berilýär.

Strahowaniýe boýunça dellallçylyk işini amala aşyrmak üçin ygtyýarnama esalandyryjy dokumentleriň we bellige almak hakyndaky dokumentleriň nusgalarynyň şeýle hem dellallçylyk guramasynyň ýolbaşçylary hakyndaky maglumatlary goşmak bilen dellallaryň arzasynyň esasynda berilýär.

Ygtyýarnama almak üçin dokumentlerini berýän ýuridiki tarap ygtyýarnama berlenligi üçin Türkmenistanyň Merkezi býujetine birwagtläýyn ýygym töleýär:

strahowaniýe işini amala aşyrmak üçin minimal iş hakynyň 50 essesine alýyk gelýän summa möçberinde;

gaýtadan strahowaniýe işini amala aşyrmak üçin minimal iş hakynyň 100 essesine laýyk gelýän möçberinde;

dellallçylyk işini amal aşyrmak üçin minimal iş hakynyň 25 essesine laýyk gelýän möçberinde.

Strahowaniýe guramalary olary bellige alyjy organa we ygtyýarnama beriji organa berilýän maglumatlaryň dogrulygy üçin jogapkärçilik çekýärler.

Ygtyýarnama bermek bilen baglanyşykly esaslandyryş dokumentlerine girizilen üýtgetmeleriň ählisi hakynda Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrligine habar berilýär.

Eger strahowaniýe guramalary we strahowaniýe dellallary bir ýylyň içinde strahowaniýe gaýtadan strahowaniýe we dellallçylyk işini amala aşyrmasalarë onda olara berilen ygtyýarnama güýçsüz hasap edilýär.

32-nji madda. Strahowaniýe guramalarynda hasaba alyş we hasabatlylyk

Strahowaniýe guramalarynda hasaba alyş we hasabatlylyk bellenen tertibe laýyklykda amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň strahowaniýe guramalary ýylyň jemleri boýunça hökmany auditor barlagyna sezewar edilýär.

Strahowaniýe guramalary bellenen adreслere we möhletlerde döwlet statistik hasabatlylygyny berýärler.

Strahowaniýe guramalary we olaryň wezipeli adamlary hasabatdaky habaryň dogrulygy we onuň öz wagtynda berilmegi üçin jogapkärçilik çekýärler,

33-nji madda. Strahowaniýe kanunçylygynyň bozulandygy üçin sanksiyalary ulanmak

Strahowaniýe hakyndaky şu Kanunyň we beýleki kanunçylyk aktlarynyň bozulandygy üçin aşadaky sanksiyalar göz önünde tutulýar:

ýazmaça duýduryş;

jerime ;

ygtýarnamanyň güýjüni togtatmak ;

ygtýarnamany yzyna almak.

Şu maddada göz önünde tutulan sanksiyalar Türkmenistanyň Ykdyksadyýet we maliýe ministrligi tarapyndan Türkmenistanyň strahowaniýe kanunçylygyny bozýan ähli ýuridik taraplar üçin ulanylýar.

Jerimeleriň möçberi we olary töletmegin tertibi Türkmenistanyň ministrler kabineti tarapyndan belleniýär.

V. bölüm

ŞU KANUNY ULANMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY

34-nji madda. Türkmenistanyň ýuridik we fiziki taraplarynyň bähbitleriniň strahowaniýäsi

Türkmenistanyň ýuridik we fiziki taraplary diňe Türkmenistanyň strahowaniýe guramalary bilen strahowaniýe şertnamalaryny baglaşýarlar.

Türkmenistanyň ýuridik we fiziki taraplarynyň daşary ýurt strahowaniýe kompaniýalary bilen şertnamalar baglaşyp biljek strahowaniýe görnüşleriniň sanawy Türkmenistanň Ministrler kabineti tarapyndan kesgitlenýär.

35-nji madda. Daşary ýurtly maýa goýujylarň gatnaşmagy bilen strahowaniýe guramalarynyň işi

Daşary ýurtly maýa goýujylar (daşary ýurtly strahowaniýe guramalary) bilelikdäki strahowaniýe guramalaryny esaslandyrmak arkaly strahowaniýe we gaýtadan strahowaniýe işini amala aşyryp bilerler.

Bilelikdäki strahowaniýe guramalarynda daşary ýurt maýasynyň (maýa goýujynyň) gatnaşyk paýy ustaw fondunyň möçberiniň 49 prosentinden geçmeli däl.

Daşary ýurduň gatnaşmagynda döredilen bilelikdäki strahowaniýe guramalarynyň ustaw

fondunyň minimal möçberi Türkmenistanyň Ministrler kabineti tarapyndan bellenilýär.

**36-njy madda. Türkmenistanda bolýan
daşary ýurt ýuridik we
fiziki taraplaryň strahowaniýesi**

Daşary ýurt ýuridik we fiziki taraplaryň Türkmenistanyň fiziki we ýuridik taraplary bilen deň hatarda strahowaniýe goragyna bolan hukukdan peýdalanýarlar.

Türkmenistanyň territoriýasyndaky daşary ýurt ýuridiki taraplarynyň emlägi Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda Türkmenistanyň territoriýasynda strahowaniýe işini amala aşyrmak üçin ygtyýarnamasy bolan strahowaniýe guramalarynda strahowaniýe edilmäge degişlidir.

37-nji madda. Jedellere garamak

Strahowaniýe we strahowaniýe işini döwlet tarapyndan düzgünleşdirmek boýunça gatnaşyklardan gelip çykýan jedeller sud tertibinde çözülýär.

Gaýdymlaýyn hak isleglerine garalan mahalynda Türkmenistanyň strahowaniýe guramalary döwlet paçalaryny tölemekden boşadylýär.

**38-nji madda. Strahowaniýe guramalarynyň
halkara birleşiklerine
gatnaşmagy**

Strahowaniýe guramalarynyň halkara
birleşiklerine Türkmenistanyň strahowaniýe
guramalarynyň gatnaşmaga hukugy bardyr.

39-njy madda. Halkara şertnamalary

Eger Türkmenistanyň halkara şertnamalarynda
şu Kanundaka garanda başga düzgünler belenen
bolsa, onda halkara şertnamalarynyň normalary
ulanylýar.

**Türkmenistanyň
Saparmyrat
Prezidenti
Türkmenbaşy**

Aşgabat şäheri
1995-nji ýylyň 24-nji noýabry
№ 89-1

Edebiýatlar:

1. Gurbanguly Berdimuhamedow “Ösüşiň täze belentliklerine tarap” Eserler ýygyndysy I-II tom 2008ý.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow “Türkmenistanda saglygy goraýyşy ösdürmegiň ylmy esaslary” - Aşgabat, “Ylym” 2007 ý.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow “Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr” - Aşgabat, 2007 ý.
4. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzedan galkyndyrmak baradaky syýasaty-Türkmen döwlet neşirýat gullugy–Aşgabat, 2007y.
5. Gurbanguly Berdimuhamedowyň reformatorçylyk syýasatyna berilen ýokary baha - Türkmenistanyň Prezidentiniňkide kabul edişlik- “Türkmenistan”, “Neýtralnyý Turkmenistan” gazetleri, 29.11.2007ý.
6. Gurbanguly Berdimuhamedow “Ýewraziýa Grup” guramasynyň işewirleriniň önünde eden çykyşy. Türkmenistan gazetini 26.09.2007ý.
7. “Ylymlar günü mynasybetli” Ministrler Kabinetiniň göçme mejlisi. “Türkmenistan” gazetini 13.06.2008ý.

8. “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry” Milli maksatnamasy. - Aşgabat, 2002 ý.
9. Türkmenistanyň XX Halk Maslahatynyň beýany. “Türkmenistan” gazet. 31.03.2007ý.
10. Işiňi bilip, düzgüne laýyk we takyk hereket etmek döwrüň talabydyr”. Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň 2007-nji ýylyň Gorkut aýynyň 13- ne geçirilen giňeldilen mejlisiniň beýany. “Mugallymlar gazet” 31.03.2007ý.
11. Türkmenistanyň konstitusiýasy – Aşgabat, 2009 ý.
12. „Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda”. Türkmenistanyň kanuny (täze redaksiýasy) Türkmenistan gazet 18.03.2008ý.
13. “Buhgalter hasaby hakynda” Türkmenistanyň kanuny 1996 ý.
14. „Paýdarlar jemgyýeti hakynda” Türkmenistanyň kanuny 1999 ý.
15. „Eýeçilik hakynda” Türkmenistanyň kanuny. 1993 ý.
16. “Kärhanalar hakynda” Türkmenistanyň kanuny 2000 ý.
17. “Girew hakynda” Türkmenistanyň kanuny 1993 ý.
18. “Salgytlar hakyndaky” Türkmenistanyň bütewi kanuny. 2009 ý.

19. “Strahowaniýe hakynda” Türkmenistanyň kanuny 1995 ý.
20. Türkmenistanda buhgalter hasaby we hasabaty baradaky düzgünnama 1994ý.
21. Önümçiligiň (işleriň, hyzmatlaryň) düşýän gymmatyna goşulýan harajatlaryň düzümi hakynda düzgünnama. 1994 ý.
22. Türkmenistanda buhgalterlik hasaba alnyşy boýunça kadalaşdyryjy resminamalary (I, II, we III ýygyndylar) Aşgabat 2005-2007ý.
23. Buhgalter hasaby I, II kitap Aşgabat -2001ý
24. Т. А. Федорова и другие. Страхование. Москва «Экономист» - 2003г.
25. В.В. Шахов. Страхование право. Юнити. Закон и право. Москва-2002г.
26. Л.И. Рейтман. Страхование дело. Москва-1992г.
27. Р.В. Крюков Страхование. Конспект лекций. Москва-2005г.
28. М.И. Басаков Страхование. 100 экзаменационных ответов «Март» изд. Москва-2004г.
29. О.В. Агуреева Автострахование. Гросс-медна. Москва-2005г.

MAZMUNY:

Giriş.....	
.....	5

BÖLÜM 1 : Ätiýaçlandyryş edaralarynda buhgalter hasabynyň guralyşynyň esaslary

1.1. Ätiýaçlandyryşyň ykdysady mazmuny we wezipeleri.....	7
--	---

1.2. Bazar ykdysadyýeti şertlerinde ätiýaçlandyryş edaralarynda ulanylýan hasap meýilnamasy.....	11
---	----

1.3. Ätiýaçlandyryş edaralarynda hasaba alyş resminamalaryň	
--	--

görnüşleri.....	
.....	19

BÖLÜM 2: Ätiýaçlandyryşyň görnüşleriniň häsiýetnamasy we hasaba alnyşy

2.1. Kärhanalaryň durmuş ätiýaçlandyrmasy boýunça hasaplaşygy.....	24
2.2. Emläk ätiýaçlandyrmasy we onuň hasaba alnyşy.....	25
2.3. Şahsy ätiýaçlandyрма.....	34

BÖLÜM 3: Ätiýaçlandyryş edaralarynda girdejileriň we çykdaýylaryň hasaby

3.1. Girdejileriň hasaby.....	42
3.2. Çykdaýylaryň hasaby.....	47
3.3. Peýdanyň paýlaşsynyň hasaby.....	51

BÖLÜM 4: Ätiýaçlandyryş edaralarynda esasy serişdeleriň we maddy gymmatlyklaryň hasaby

4.1. Esasy serişdeleriň hasaby.....	55
4.2. Maddy gymmatlyklaryň hasaby.....	58

BÖLÜM 5. Pul serişdeleriniň we hasaplaşyk amallarynyň hasaby

5.1. Ätiýaçlandyryş edaralarynda pul serişdelerini we hasaplaşyk amallaryny

hasaba almakda ýüze çykýan
meseleler.....62

5.2. Pul serişdelerini hasaba almak üçin niýetlenen hasapnamalar we olaryň

häsiýetnamasy.....
.....64

5.3. Hasaplaşyk amallarynyň hasabynyň

häsiýetnamasy.....66

BÖLÜM 6. Ätiýaçlandyryş edaralarynda hasabat

6.1. Umumy

düzgünnama.....
.....69

6.2. Hasabatyň düzümi we

mazmuny.....
...71

Goşundylar

.....
.....78

Edebiýatlar

.....
.....98